

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства
та природокористування
Навчально-науковий інститут економіки та
менеджменту
Кафедра суспільних дисциплін

07-03-169М

КУРС ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни
«СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА»
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського)
рівня за освітньо-професійною програмою «Психологія»
спеціальності 053 «Психологія»
денної та заочної форм навчання

Рекомендовано науково-
методичною
радою з якості ННІЕМ
Протокол № 10 від 02.10.2020 р.

Рівне – 2020

Курс лекцій з навчальної дисципліни «Соціальна педагогіка» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за освітньо-професійною програмою «Психологія» спеціальності 053 «Психологія» денної та заочної форм навчання [Електронне видання] / Сокаль В. А. – Рівне : НУВГП, 2020. – 189 с.

Укладач: Сокаль В. А., канд. педагогічних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін.

Керівник освітньої програми: Шпак С. Г., кандидат психологічних наук, доцент.

Відповідальний за випуск: Олексін Ю. П., доктор педагогічних наук, професор.

© Сокаль В. А., 2020
© НУВГП, 2020

ЗМІСТ

Передмова

1. Передмова.....	4
2. Мета та завдання дисципліни.....	5
3. Лекційні заняття.....	8
4. Рекомендована література.....	185
5. Інформаційні ресурси.....	189

Передмова

Вивчення дисципліни «Соціальна педагогіка» передбачає підготовку національної еліти, яка здатна оволодіти освітньо-світоглядною парадигмою гуманітаризації, гуманізації і демократизації вищої освіти, забезпечує різнобічний розвиток особистості викладача і студента.

Для успішного здійснення професійної педагогічної діяльності необхідними є знання з дидактики, методики викладання у вищій школі, володіння спеціально-предметною та психолого-педагогічною компетенцією.

Метою вивчення навчальної дисципліни є пізнання закономірностей виникнення соціальної освіти; формування умінь та практичних навичок визначати етапи виникнення основних категорій соціальної педагогіки у різні вікові періоди у різних країнах.

Навчальна програма дисципліни «Соціальна педагогіка» розроблена відповідно до структури та змісту навчальних посібників, які рекомендовано для студентів вищих навчальних закладів. Курс «Соціальна педагогіка» посідає важливе місце в загальній структурно-логічній схемі підготовки бакалавра психології. Він належить до циклу суспільних дисциплін, пов'язаних з вивченням психолого-педагогічних особливостей функціонування і розвитку особистості.

Дисципліна «Соціальна педагогіка» є важливою галуззю педагогіки, яка вчить студентів розуміти закономірності соціально-педагогічних явищ, ознайомлює із основними категоріями, методами соціальної педагогіки формує практичні вміння застосовувати набуті знання у навчально-виховному процесі. Вивчення теоретичного матеріалу супроводжується практичними заняттями, тренінгами, роздавальним та відео матеріалом.

Ключові слова: педагогіка, соціальна педагогіка, соціальне середовище, соціальне виховання, соціальна політика, адаптація, девіантна поведінка.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Вивчення дисципліни «Соціальна педагогіка» передбачає підготовку національної еліти, яка здатна оволодіти освітньо-світоглядною парадигмою гуманітаризації, гуманізації і демократизації вищої освіти, забезпечує різнобічний розвиток особистості викладача і студента.

Для успішного здійснення професійної педагогічної діяльності необхідними є знання з дидактики, методики викладання у вищій школі, володіння спеціально-предметною та психолого-педагогічною компетенцією.

Метою вивчення навчальної дисципліни є пізнання закономірностей виникнення соціальної освіти; формування умінь та практичних навичок визначати етапи виникнення основних категорій соціальної педагогіки у різні вікові періоди у різних країнах.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

У процесі вивчення курсу Соціальна педагогіка відповідно до вимог навчальної програми майбутні психологи повинні **знати:**

✓ сутність і закономірності розвитку особистості, анатомо-фізіологічні, психологічні та вікові особливості людини;

✓ теоретичні та практичні основи психолого-педагогічного, методико-біологічного, соціально-профільного циклу знань;

✓ спеціальні дисципліни, що розкривають форми, методи та засоби роботи соціального педагога у соціальному середовищі;

✓ теорію та методику самовиховання

✓ діагностику і методи визначення рівнів вихованості

;

✓ методи аналізу ефективності педагогічного управління процесом формування особистості;

✓ сучасний стан і тенденції розвитку дитячого й підліткового руху, товариств, їх роль і вплив на особистість дитини;

✓ основи закономірностей і механізми розвитку особистості;

✓ формування міжособистісного спілкування;

✓ засоби, форми та методи соціально-педагогічної роботи з різновіковими групами дорослого населення та дітьми;

✓ права неповнолітніх, пенсіонерів, інвалідів;

✓ основи законодавства у галузі соціально-правового захисту сім'ї та дитинства (постанови, розпорядження, накази, нормативні та інші керівні матеріали з питань соціального захисту населення);

✓ методику статевого виховання дітей та підлітків;

✓ роль, місце та функції сім'ї у розвитку особистості дитини;

✓ специфіку подружніх та сімейних конфліктів;

✓ соціально-психологічні аспекти основних сфер життя та діяльності сучасного подружжя;

✓ причини дестабілізації сім'ї, наслідки розлучення;

✓ методику психо-корекційної роботи із сім'єю, особистістю;

✓ діяльність державних, профспілкових, соціальних служб і рухів з проблем сім'ї;

✓ основні напрямки соціально-демографічної політики держави;

Майбутній психолог повинен *уміти*:

✓ аналізувати соціальні явища, процеси, бачити власне місце та роль у суспільному житті країни;

✓ застосовувати на практиці набуті знання для вирішення педагогічних, методичних, дослідних, організаційно-керівних та інших завдань;

✓ діагностувати й давати практичні рекомендації з психологічних, побутових, медичних, службових проблем, пов'язаних із сім'єю та особистістю;

✓ на рівні адміністрації та працівника, сім'ї та особистості забезпечувати профілактику різноманітних відхилень фізичного психічного та соціального характеру;

✓ виявляти особливості різноманітних типів сімей (багатодітних, неповних, "важких" тощо);

✓ виявляти та використовувати можливості соціальних інститутів суспільства у зміцненні авторитету жінки-матері, батька, сім'ї, надавати їм конкретну педагогічну допомогу у вихованні дітей;

✓ залучати дітей, підлітків, дорослих до активної культуро-дозвілєвої діяльності;

✓ здійснювати консультаційну, організаційну, педагогічну допомогу керівникам підприємств та організацій у вирішенні спільних проблем;

✓ оперувати положеннями нормативних актів щодо вирішення практичних проблем, пов'язаних із сім'єю, особистістю;

✓ впливати, у допустимих формах, на виховання дітей у сімейно-побутовому середовищі, надавати професійну допомогу сім'ям;

✓ знаходити взаєморозуміння та контакти з педагогічно занедбаними підлітками, надавати їм допомогу та підтримку;

✓ працювати з дітьми та підлітками "групи ризику", володіти навичками розрізнення нарко- та токсикоматичних станів, методи роботи з такими категоріями підлітків.

✓ вирішувати і професійно оцінювати наслідки своєї діяльності.

регулювати і корегувати міжособистісні стосунки в учнівському колективі, проводити в ньому профілактику розмежування, конфронтації, формувати гуманні відносини з учнями на рівні співпраці з урахуванням національних традицій.

Лекційне заняття № 1

Тема: Предмет і завдання соціальної педагогіки

План

1. Соціальна педагогіка, як наука.
2. Мета, завдання та функції соціальної педагогіки.
3. Взаємини соціальної педагогіки з соціальною роботою.
4. Структура соціальної педагогіки.
5. Основні категорії соціальної педагогіки:
 - соціальна виховання;
 - соціальне середовище;
 - соціальна адаптація;
 - соціальна реабілітація;
 - соціальна профілактика;
 - соціальна допомога;

Основні поняття: соціальна педагогіка, соціальне виховання, соціальне середовище, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна профілактика, соціальна допомога.

Соціальна педагогіка — галузь педагогіки, яка вивчає

сутність соціального виховання з метою дослідження особливостей становлення та розвитку особистості в різних мікросоціумах соціального середовища.

Об'єктом соціальної педагогіки є конкретна особа (чи група), яка має соціальні або особисті проблеми чи потреби, що вимагають вирішення і задоволення.

Предмет соціальної педагогіки — процес соціального виховання дітей та молоді в умовах різних рівнів соціального середовища.

Постійні завдання соціальної педагогіки:

- здійснення соціальної адаптації людини;
- аналіз та осмислення основних рівнів соціалізації особистості;
- організація й забезпечення міждисциплінарних зв'язків соціальної педагогіки;
- вивчення особливостей соціально-педагогічних процесів: соціалізація, адаптація, реабілітація, профілактика, корекція, перевиховання;
- виявлення та педагогічно доцільне використання можливостей соціальних факторів, які впливають на людину на різних вікових етапах її розвитку;
- вивчення виховних можливостей різних соціальних інститутів;
- створення педагогічних технологій попередження впливу негативних факторів соціального середовища на становлення особистості.

Тимчасові завдання соціальної педагогіки:

- надання екстренної кваліфікованої допомоги дитині, котра знаходиться в кризовому стані;
- організація культурно-дозвільної діяльності дітей-інвалідів у певних умовах мікросоціуму.

Загальна мета соціально-педагогічної науки полягає у розкритті її сутності, обґрунтуванні методологічних засад, закономірностей, принципів, форм, методів вивчення

особистості дитини, в розробці науково-методичної системи організації соціально-педагогічної діяльності. Провідна роль у з'ясуванні сутності соціально-педагогічної науки належить методології, яка визначає систему підходів щодо дослідження означеної проблеми.

Системний підхід передбачає взаємозв'язок та взаємозалежність між відносно самостійними структурними і функціональними компонентами науки. До самостійних структурних компонентів науки належать: методологічні засади, мета, завдання, зміст, принципи, форми, умови, прогностичні тенденції розвитку науки тощо. Функціональні компоненти науки: проектуючі, гностичні, процесуально-діяльнісні, управлінсько-організаторські тощо.

Особистісно-діяльнісний підхід пов'язаний з організацією діяльності об'єкта соціального впливу у такий спосіб, щоб він був активним учасником спілкування, праці, вибору змісту і форм соціально-педагогічної роботи. Цей підхід вимагає від соціального педагога творчої праці, яка передбачає вибір певного змісту, форм, методів та прийомів відповідно до потреб об'єктів впливу залежно від їхніх індивідуальних проблем.

Культурологічний підхід спрямований на те, щоб виховати творчу особистість шляхом засвоєння нею накопичених людством цінностей культури і створення нових. Цей підхід вимагає від соціального педагога й соціального працівника спеціальних знань про внутрішні процеси духовного світу людини, закономірності соціокультурного побуту особистості.

Аксіологічний (ціннісний) підхід передбачає реалізацію завдань гуманізації суспільства.

Етнопедагогічний підхід спрямований на врахування в роботі з різними категоріями людей їхньої культури, звичаїв, етнічних особливостей у цілому.

Компетентний підхід вимагає з'ясування педагогічних, соціологічних, філологічних, історичних, психологічних, медичних, юридичних та інших компетентностей соціальних педагогів.

Антропологічний підхід вимагає врахування знань інших наук про людину.

Функції соціально-педагогічної науки, виходячи з предмета і завдань дослідження, поділяються на теоретичні (описові, пояснюючі, діагностичні, прогностичні) і технологічні (проективні, перетворюючі, корегуючі). Успішніше реалізуються технологічні функції, а саме: розробляються плани, програми, посібники, вдосконалюється зміст соціально-педагогічної діяльності. Закономірності соціальної педагогіки.

Виходячи зі зв'язків соціально-педагогічної теорії й практики з іншими науками про людину, провідні закономірності цієї науки можна згрупувати таким чином:

- закономірності, які є загальними для філософії, соціології й соціальної педагогіки, — відповідність розвитку науки потребами практики, відносна самостійність формування науки, зумовленість соціальних явищ економічними і політичними чинниками тощо;

- закономірності, що є спільними для психології, загальної педагогіки й соціальної педагогіки, — виховання як фактор формування особистості, вплив мотивів діяльності на формування якостей особистості тощо;

- загальнопедагогічні, які стали основою для визначення принципів, — залежність ефективності виховання від активності особистості в діяльності, спілкуванні, єдність процесу виховання і самовиховання тощо;

- власне соціально-педагогічні закономірності — формування особистості під впливом довкілля, спільна зацікавленість фахівця з соціальної роботи і клієнта в

кінцевому результаті їхньої взаємодії тощо.

Принципи соціально-педагогічної науки, які в сучасному наукознавстві поділяються:

а) на загальнонаукові — гуманістичної спрямованості виховання, розвитку, історизму, об'єктивності та деякі інші;

б) спеціально-наукові, які у свою чергу поділяються:

— на загальнопедагогічні — природо- та культуровідповідності, врахування індивідуальних та вікових особливостей тощо;

— соціально-педагогічні — принцип добровільності у прийнятті допомоги, додержання законності й захисту прав людини, відповідальності суб'єктів соціальної роботи за дотримання етичних і правових норм, вимог і правил здійснення соціальної роботи тощо.

Основними напрямками наукових досліджень у соціальній педагогіці є соціально-педагогічні засади формування особистості, її відповідальності за збереження життя, природи, культури; моральні норми та цінності як основи соціалізації особистості:

— соціально-педагогічний патронаж різних категорій населення: дітей, молоді, людей похилого віку; зміст, форми, методи та прийоми соціально-педагогічної підтримки;

— соціально-педагогічні фактори розвитку дитячо-підліткових і молодіжних ініціатив: історія, сучасний стан та перспективи розвитку.

Основні категорії соціальної педагогіки

Кожна наукова дисципліна має свій тезаурус — понятійно-категоріальний апарат, яким вона послугується в певній галузі суспільної практики. Соціальна педагогіка як інноваційна дисципліна має ще недостатньо розроблений тезаурус, більшість понять якого запозичена з соціології, педагогіки, психології. Проте, широко використовуючи

окремі категорії цих наук, соціальна педагогіка наповнює їх специфічним контекстом, конкретизуючи сферу свого предмета дослідження.

До числа основних інтегративних соціально-педагогічних понять можна в першу чергу, віднести категорію «соціальне виховання». Воно розуміється як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Соціальне виховання здійснюється у процесі взаємодії особистості в різних відносно автономних сферах життєдіяльності: освіта, організація соціального досвіду людини, індивідуальна допомога їй. **Освіта** включає в себе систематичне навчання та самоосвіту. Організація соціального досвіду здійснюється завдяки участі дитини у різних формалізованих та неформалізованих об'єднаннях (клас, гурток, дворова кампанія однолітків, сусідство, референтна група тощо). Індивідуальна допомога — це свідома спроба інших осіб (батьків, вчителів, близьких, друзів тощо) допомогти дитині набути певних знань, навичок для задоволення власних потреб та потреб інших людей; в усвідомленні дитиною своїх цінностей та можливостей; в розвитку самосвідомості та самоствердженні, почутті приналежності до певної групи та соціуму.

Соціальне виховання забезпечується суспільством та державою в організаціях, що спеціально створюються для його здійснення (школа, мережа позашкільних закладів, дитячі та молодіжні організації), а також в тих, де виховання не є провідною функцією (армія, виробництво, громадські об'єднання). Роль держави в організації соціального виховання полягає в тому, що вона не тільки

створює його інфраструктуру, але в першу чергу формулює завдання соціального виховання, закріплені в державних програмах та документах (Державна національна програма «Освіта»), і визначає його структуру та зміст.

Провідним завданням соціального виховання в кожному суспільстві є створення оптимальних умов для найбільш ефективної соціалізації особистості.

Процес соціального виховання здійснюється в умовах соціального середовища. Середовище — це сукупність умов існування людини та суспільства.

У соціології під соціальним середовищем людини розуміють економічні, політичні, соціальні, духовні, територіальні умови, що впливають на становлення особистості.

Соціальна педагогіка, базуючись на цьому визначенні, розглядає соціальне середовище — як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи) що впливають на її свідомість та поведінку.

Соціалізація особистості невід'ємна від соціального середовища. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї до самої смерті. Саме соціальне середовище, зокрема його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування перетворюються відповідними соціальними інститутами у цілі, завдання, зміст соціального виховання.

Соціальне середовище існує завдяки численним взаєминам його членів та соціальних інститутів. Чим більша і різноманітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніше його розвиток та різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

В структурі соціального середовища виділяють макро- та мікрорівні. До **макрорівня** належить матеріальне,

культурне, політичне середовище. **Мікрорівень** — це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний чи трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни у виховному процесі обов'язково обумовлюються реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища.

Соціальна адаптація є однією із складових процесу соціалізації особистості. В широкому розумінні саме поняття адаптації розглядається як пристосування організмів до умов існування. У соціальній психології адаптація визначається як пристосування індивіда до групових норм та самої соціальної групи. Психологічна адаптація особистості в суспільстві відбувається завдяки таким психологічним механізмам як рефлексія, ідентифікація, емпатія, прийом соціального зворотного зв'язку тощо. В соціальній педагогіці категорія соціальної адаптації розуміється як процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, вид взаємодії особистості чи соціальної групи з соціальним середовищем.

Психологічна та соціальна адаптація знаходяться у взаємозалежності. Психологічна адаптація як соціально-зумовлена суспільним характером змін та людської свідомості, психіки що викликають її, у свою чергу шляхом формування цілей і програм виливає на ефективність адаптивної діяльності емоційного забарвлення. Без психологічної адаптації, що спонукає людину до адаптивної діяльності, яка немов би «дає старт» соціальній адаптації, остання була б просто неможлива.

На характері розвитку соціальної адаптації позначаються індивідуальні психічні ознаки особистості (мислення, увага, пам'ять, почуття); характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакції, ригідність, пластичність); риси характеру особистості (цікавість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність чи лідарство).

Проте не можна переоцінювати вплив психіки на соціальну адаптацію людини. Оскільки причини, що породжують соціальну адаптацію і визначають її сутність, лежать у соціальній сфері.

Процес *соціальної адаптації* є безперервним, зважаючи на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, що безперечно, потребує нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності можна співвідносити з поживавленням соціальної діяльності суспільства і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшують інтенсивність соціального пристосування індивіда.

1. Важливим компонентом соціальної адаптації є узгодженість оцінок, особистих можливостей і домагань індивіда з цілями, цінностями соціального середовища. Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини. Це ступінь можливостей особистості включитися в нові умови соціального середовища, а також ті що, перебувають в постійних змінах. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими уміннями та навичками пристосування, які індивід набуває в процесі життєдіяльності.

Соціальна адаптація виступає в двох формах: активній та пасивній. За умови дії активної форми індивід прагне

енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перепони, вдосконалювати суспільні процеси.

При наявності пасивної форми адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно приймає існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси до пристосування в соціальному середовищі. В результаті цього при зустрічі індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як результат низької адаптації може з'явитися соціальна дезадаптація, що проявляється в різних формах девіантної поведінки.

Таким чином соціальна адаптація як властивість людини має багатофункціональний характер. По-перше, вона є необхідною умовою і водночас засобом оптимізації взаємодії людини з природою та соціальним середовищем. По-друге, адаптація сприяє розвитку людини та вдосконаленню навколишнього середовища. По-третє, через адаптацію формується соціальна сутність людини. По-четверте, адаптація є необхідною в разі оволодіння людиною будь-якого з існуючих видів діяльності. У сукупності все це дає змогу бачити в адаптації одну з основоположних, сутнісних ознак людини, розглядати адаптацію як основну умову та механізм людської діяльності.

Соціальна реабілітація - комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно — корисної діяльності, формування позитивного відношення до життя, праці, навчання.

Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, що опинилися в кризовій ситуації; діти — інваліди та їх батьки; діти — сироти; жінки та діти, що зазнали різних форм насилля; безробітні, особи похилого віку.

Основними правилами соціальної реабілітації можна назвати:

- здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми;
- неперервність та постійність їх проведення;
- комплексний характер реабілітаційних програм;
- індивідуальний підхід до визначення об'єму, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

В практиці соціальної діяльності розрізняють: медичну, професійну, психологічну, педагогічну реабілітацію.

Медична реабілітація спрямована на повне чи часткове відновлення або компенсацію порушеної чи втраченої функції, можливе уповільнення захворювання, підтримку фізичних сил особистості.

Під психологічною реабілітацією розуміють вплив на психічну сферу, спрямовану на подолання в свідомості особистості уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації по подоланню кризової ситуації.

Педагогічний аспект соціальної реабілітації має на меті освіту, виховання та всебічний розвиток в першу чергу дітей з фізичними та розумовими обмеженнями, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Він також містить різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації та навчання окремим видам трудової діяльності.

Поняття «ре соціалізація» розглядається в соціально-педагогічній та психологічній літературі як комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямований

на відновлення їх соціального статусу, втрачених чи несформованих соціальних навичок, переорієнтацію соціальних та референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх в нові позитивно орієнтовні відносини та види діяльності.

Ресоціалізація тісно пов'язана з профілактичною соціально-педагогічною діяльністю та корекційною педагогікою. В основу ресоціалізації закладено провідні ідеї та технології гуманістичної моделі соціальної роботи, її основний зміст полягає в тому, що робота з девіантами має на меті не моралізування про їх спосіб життя, а виявлення потенційних можливостей особистості, що можуть стати базисом у відновленні її соціальне — позитивної спрямованості.

Соціальна профілактика це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі, вона має на меті зусилля, спрямовані на подолання соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем. Сьогодні профілактична спрямованість є однією з провідних функцій соціально педагогічної діяльності. Це зумовлено, в першу чергу, зростанням кількості девіантів серед підлітків та молоді, посиленням асоціальних рис молодіжної субкультури, зростанням темпів розповсюдження ВІЛ - - інфекції серед населення.

Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних, факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей та молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля.

В сучасній практиці розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику. **Первинна профілактика** в більшій мірі носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок, її змістом є: " надання підліткам та молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко-, та токсичних речовин;

- роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки;

- популяризація переваг здорового способу життя;

- формування у підлітків та молоді навичок

культурного проведення дозвілля;

- створення умов для самореалізації особистості в різних видах

творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. **Третинна профілактика** — комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. Тому соціально — педагогічна діяльність в межах третинної профілактики зосереджується в різноманітних осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях.

Профілактична робота може здійснюватись на кількох рівнях: особистісному, сімейному, соціальному.

На особистісному рівні вплив на цільову групу сфокусований таким чином, щоб сприяти формуванню таких якостей особистості, що сприяють підвищенню рівня особистісної відповідальності людини. До провідних форм

профілактики на особистісному рівні можна віднести консультування та тренінгові заняття.

Сімейний рівень профілактики має на меті вплив на найближчий «мікросоціум» - сім'ю, з метою допомоги молодій людині у прийнятті рішення на користь здорового способу життя.

Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем пов'язаних з окремими негативними явищами в суспільстві, а також зміні суспільних норм стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані тощо).

Сьогодні соціально-профілактична робота базується на таких основних причинах

- 1 Довготривалість та неперервність.
- 2 Послідовність.
- 3 Адресність.
- 4 Своєчасність профілактичного впливу.
- 5 Доступність форм профілактичної роботи для різних цільових груп.

Соціальна профілактика виступає одночасно як процес і результат соціально — педагогічної діяльності, оскільки методи профілактики в першу чергу спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних проблем як в самій особистості так і у соціальному середовищі. Одночасно вони спрямовані на створення умов для набуття людиною необхідного досвіду реагування в кризовій ситуації власного життя та поведінку інших людей.

Реалізація реабілітаційного, профілактичного та інших напрямів соціально — педагогічної діяльності здійснюється в межах соціального обслуговування. Це вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямованими на забезпечення матеріальних, оздоровчих,

освітніх, естетичних та інших потреб особистості. Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, добровільності, гуманності, пріоритетності надання соціальних послуг неповнолітнім, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, конфіденційності.

Воно реалізується у формі соціальної допомоги та соціальних послуг. Соціальна допомога — вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб та соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації. Розрізняються такі види соціальної допомоги:

- матеріальна допомога (матеріальне забезпечення у разі тимчасової чи постійної непрацездатності, безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування та іншими речами, окремі виплати в системі соціального забезпечення);

- медико-соціальна допомога (реалізація різних форм медичного обслуговування, гарантована державою; благодійна діяльність недержавних органів, допомога, спрямована на реабілітацію інвалідів);

- психолого-педагогічна допомога (коригування, виправлення психологічних вад, виявлення та зміна поведінкових та діяльнісних моделей особистості, вироблення навичок самопомоги). Соціальні послуги — комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп. За тривалістю дії соціальні послуги поділяються на:

- **постійні** (всі види соціального страхування; послуги, гарантовані діяльністю соціальних служб, спрямовані на вирішення соціальних, правових, культурних, психологічних та інших проблем);

- **тимчасові** (пов'язані з необхідністю задоволення особистості в отриманні інформації, консультації,

організації дозвілля особистості в певний проміжок її життєдіяльності).

Залежно від особистості клієнта, місця надання послуг та їх виду вони бувають безкоштовні та платні.

Рівень розвитку соціальних послуг в державі є показником спрямованості її соціальної політики та індикатором вирішення соціальних проблем.

Тезаурус соціальної педагогіки не залишається незмінним. Він постійно збагачується як в змістовому, так і категоріальному аспектах, що детермінується динамікою соціально-педагогічних явищ.

Література:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.

2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.

3. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.

4. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

5. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

6. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

7. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко ; за ред. О. В. Безпалько. К. : Академвидав, 2013. 321 с.

8. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка: підручник / М.Б. Євтух, О.П. Сердюк. 2-ге вид., стереотип . К. : МАУП, 2003. 232 с.

Тематика рекомендованих рефератів: «Історія становлення основних соціальної педагогіки», «Розвиток соціальної педагогіки у зарубіжних країнах», «Основні категорії соціальної педагогіки та їх характеристика», «Соціальне виховання як основна категорія соціальної педагогіки»

П. Відповідно до плану семінарського заняття, опрацювавши рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи.

Лекційне заняття № 2

Тема: Соціальна-педагогічна діяльність.

План

1. Поняття про соціально-педагогічну діяльність
2. Кваліфікаційні вимоги до соціального педагога.
3. Форми соціальної роботи.
4. Технології соціально-педагогічної роботи.
5. Особливості соціально-педагогічної діяльності.
6. Зміст соціально-педагогічної діяльності.
7. Структура професійно-педагогічної діяльності.
8. Принципи соціально-педагогічної діяльності.
9. Функції соціально-педагогічної діяльності.

Основні поняття: соціально-педагогічна діяльність, форми соціальної роботи, технології соціально-педагогічної діяльності, принципи соціально-педагогічної діяльності, функції соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічна діяльність є різновидом різних видів професійної діяльності. Кожна професійна діяльність характеризується наявністю специфічних, притаманних лише їй компонентів, має свою певну структуру. Спираючись на надбання психологічних та педагогічних наук, в системі соціально-педагогічної діяльності в першу

чергу виділяють її суб'єкт та об'єкт, характеристика яких була подана в попередньому параграфі. Професійна діяльність не є спонтанною чи фрагментарною. Вона спрямована на досягнення певних цілей та результатів, які обумовлюються метою конкретної діяльності. Загальна мета соціально-педагогічної діяльності полягає у створенні оптимальних умов соціалізації дітей та молоді. Подальша конкретизація цієї мети відбувається у змісті соціально-педагогічної діяльності, що визначає коло основних професійних завдань стосовно суб'єктів та об'єктів соціально-педагогічної діяльності. На сьогодні її зміст розкривається у процесі соціальної адаптації, профілактики, реабілітації, ресоціалізації та соціально-культурної анімації в певних вікових та соціальних груп. Разом з тим, слід зауважити, що перелічені компоненти змісту соціально-педагогічної діяльності можуть бути елементами інших видів діяльності. Наприклад, профілактика та реабілітація є складовими медичного обслуговування населення. Тому виникає необхідність на основі змісту вирізняти ще й професійні функції соціального педагога в межах окремої діяльності з метою наповнення їх конкретними специфічними повноваженнями в границях певної професії.

Функції соціально-педагогічної діяльності — це основні напрями роботи, в яких конкретизується її зміст.

В схематичному вигляді структуру соціально-педагогічної діяльності можна подати у вигляді описаних вище компонентів, що знаходяться між собою у певному взаємозв'язку.

Оскільки функції діяльності соціального педагога найбільш повно відображають зміст його професійної спрямованості, детально охарактеризуємо кожну з них. Для того, щоб реалізувати певну функцію в практичній роботі, спеціаліст повинен оперувати певною сумою адекватних

знань та умінь, які є специфічними для кожної з функцій. Тому комплексна характеристика кожної з них обов'язково містить в собі короткий опис професійної спрямованості та знання і вміння спеціаліста.

Комунікативна функція діяльності забезпечує налагодження взаємодії особистості, соціальної групи та державних і недержавних організацій, що виступають клієнтами, волонтерами, спонсорами та партнерами соціального педагога.

Рівень успішного контактування та володіння технологіями переконання та навіювання прямо пропорційні успіху соціально-педагогічної діяльності.

Організаторська функція характеризує соціально-педагогічну діяльність з точки зору соціального менеджменту, що полягає в структурі, плануванні, розподілі видів професійної діяльності та координації роботи з різними соціальними інститутами та представниками споріднених професій.

Прогностична функція в соціально-педагогічній діяльності виконує змістовно-цільові (стратегічні) та організаційно методичні (тактичні) завдання. В першу чергу це передбачення результатів зусиль психолога щодо різних аспектів його професійної діяльності. З іншого — це ідеальне «програвання варіантів» різноманітних технологій соціально-педагогічної діяльності та вибір серед них тих, що зможуть забезпечити максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу.

Охоронно-захисна функція спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей і молоді на основі державних та міждержавних документів, метою забезпечення для неповнолітніх та молоді гарантованих їм прав та умов життєдіяльності.

Діагностична функція покликана виявляти окремі соціальні аномалії в певному мікросоціумі, конкретизувати

проблему клієнта та виявляти індивідуальні та специфічні особливості клієнта чи певної групи, дає змогу адекватно вирішувати соціально-педагогічні завдання.

Попереджувально-профілактична функція має на меті в перш чергу виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості.

Корекційно-реабілітаційна функція полягає в роботі по зміні та вдосконаленню особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створенні умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями, активне залучення їх до участі в суспільному житті.

Соціально-терапевтична функція спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем клієнта на основі самоусвідомлення особистістю відношення до себе, оточуючих та навколишнього середовища.

Правилами поведінки психолога щодо реалізації функцій соціально-педагогічної діяльності мають бути такі етичні норми:

1. Знайди того, хто має потребу у твоїй підтримці, допоможи, захисти його, прояви милосердя, доброту та людяність, вміння співчувати та співпереживати;

2. Пам'ятай, що твоя сила - цінність для тебе, для твого оточення - це твоє моральне, фізичне та психологічне здоров'я;

3. розкрий себе в будь-якій ініціативі, починанні, звідси впливає принцип - не заганяй життя клієнта у жорстокі рамки заздалегідь створених планів, а будуй його на основі саморозвитку ініціативи;

4. надаючи соціальну допомогу, не перетворюй її на подачку, що принижує гідність особистості;

5. оцінюй себе та своїх товаришів не за словами, а за реальними діями та вчинками;

6. будь гуманістом, формуй в собі комунікативні й організаторські здібності, почуття такту, будь висококультурною людиною;

7. будь готовий для передачі знань і умінь іншим;

8. прагни до соціальної справедливості, до економічного, фізичного, розумового добробуту всіх членів соціуму;

9. не зловживай довір'ям клієнта, вмій берегти його таємницю

10. не шкодь клієнту.

Важливим об'єктом діяльності психолога у закладах освіти є соціально-психологічна служба в школі. Завдання соціально-педагогічної служби в школі - підтримати учня, розвивати у нього прагнення до самовиховання, самоконтролю

Література:

9. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.

10. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.

11. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.

12. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

13. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

14. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

Тематика рекомендованих рефератів: «Особливості соціально-педагогічної діяльності», «Зміст, структура та

принципи соціально-педагогічної діяльності», «Функції соціально-педагогічної діяльності».

Лекційне заняття № 3

Тема: Основні напрямки державної молодіжної політики в Україні. .

План

1. Психолого-педагогічна і соціальна характеристика молоді.
2. Функції державної молодіжної політики.
3. Завдання державної молодіжної політики в Україні.
4. Основні напрямки державної молодіжної політики.
5. Становище молоді в основних сферах життєдіяльності.
6. Молодь, як соціальна група.
7. Соціальний портрет молоді.
8. Стан здоров'я молоді.
9. Становище молоді у сфері освіти.
10. Участь молоді у фізкультурно-оздоровчій роботі.
11. Система ціннісного світу молоді.

Основні поняття: державна молодіжна політика, основні напрямки державної молодіжної політики, молодь, сфера освіти, соціальний портрет молоді, ціннісні орієнтації молоді.

Поняття «молодь» досить різнопланово трактується в багатьох галузях науки — філософії, соціології, політології, педагогіці, психології тощо. Його узагальнений варіант, запропонований в енциклопедичних виданнях, визначає молодь у цілому як окремому соціально-демографічну групу, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тим і іншим соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах

певного суспільства; сучасні вікові межі молоді від 14-16 до 25-30 років. Закон «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» визначає молодь як групу населення віком від 15 до 28 років (з 1999 р. — від 14 до 28 років). Таке тлумачення є найбільш поширеним, часто вживаним у вітчизняній науковій та спеціалізованій літературі.

За даними Держстандарту України станом на 1 січня 2019 р. кількість молоді віком 14-28 років ледь перевищує 11 млн. осіб, що становить лише 22,3% загальної кількості постійного населення країни. Молодь більшою мірою сконцентрована у містах. Найвища її питома вага — у Західних областях, зокрема на Закарпатті, а також у м. Києві, найнижча — у Чернігівській області. З різних причин до початку 1990-х років частка молодіжного населення України зменшувалася до її зростання. Збільшення кількості та питомої ваги молоді серед всього населення демографи прогнозують до середини наступного десятиліття. Зазначений факт пояснюється скороченням народжуваності та зниженням рівня тривалості життя населення, тобто зменшення частки дітей і населення старшого віку.

За даними вчених приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати власні соціальні права, місце в суспільстві, своє призначення. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24 припиняються процеси росту людського організму і формується соціальний статус особи, що передбачає, наприклад, в умовах України здобуття до цього віку освіти і певного фаху, проходження обов'язкової військової служби і набуття певного трудового і

життєвого досвіду. Життя молодії людини поділяється на кілька періодів, зокрема деякі вчені вирізняють три основні.

Перший — це так званий період пошуку, коли молода людина визначає, ким бути, якою бути, яку професію, спеціальність обрати, де реалізувати свої здібності. Протягом другого періоду молода людина інтегрується в суспільство. Йдеться про початок трудової біографії юнаків та дівчат у будь-якій сфері — на виробництві, у науці, культурі тощо. У третій період розпочинаються інтенсивна творча праця молодії людини, завершується її соціалізація та становлення (коли здебільшого обрано фах, здобуто освіту, набуто професійних навичок, створено сім'ю, є власне житло). Отже слід наголосити, що молодь як специфічна соціально-демографічна група суспільства визначається не лише за віковими критеріями, а й за місцем, котре вона посідає в соціальній структурі суспільства, за особливостями соціального становлення та розвитку. Молоді покоління різних епох формуються під впливом відповідних соціально-економічних, культурних, історичних та інших чинників. Тому нинішнє покоління молодого українства суттєво відрізняється навіть від попереднього. Його соціальний портрет дійсно мозаїчний, суперечливий. Це:

1. покоління людей, які у своїй більшості підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, відродження

України, ринкові перетворення;

2. генерація, що вимагає більш конструктивних і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства;

3. покоління людей, які бажають вчитися, працювати, власними силами забезпечувати своє життя;

врешті, генерація людей гарячих, радикально налаштованих, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття.

Молодь об'єктивно сприйнятлива до новацій. І причиною цьому є не лише юнацький ентузіазм, відсутність певного суспільного досвіду та знань про принципову «неможливість» чогось (а саме це, як свідчать історичні факти, приводило до великих відкриттів). У молоді є й інші особливості сприйняття новацій. Вона опановує основи знань у навчальних закладах, переступаючи через значні застарілі й уже непотрібні пласти, і робить це на якісно іншому, об'єктивно вищому рівні, на відміну від старших поколінь. Останнє, безумовно, відкриває простір для прогресивного поступу суспільства загалом.

За даними соціологічного дослідження, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень, стан здоров'я молоді досить хворобливий. В Україні 74% населення віком 10-22 років хворіли впродовж 2018 р., і лише 21% респондентів вказали, що хвороби їх обминули. Погіршується здоров'я підлітків та молоді, про що свідчать основні показники захворюваності. Особливу тривогу викликає високий рівень захворюваності молоді на соціальне значимі хвороби, такі як венеричні, злоякісні новоутворення, наркоманія, алкоголізм.

Відзначається високий рівень захворюваності серед молоді на алкоголізм. За даними уже згадуваного дослідження, 98% молодих людей віком від 16 до 22 років вживали легкі і сильні спиртні напої. Захворюваність на хронічний алкоголізм на 10 тис. підлітків становить 0,4 випадків, на наркоманію – 2,5, токсикоманію – 0,7.

Як свідчать соціологічні дослідження, на думку опитаних молодих людей, нині склалася дуже важка

соціально-економічна і суспільно-політична ситуація, яка, у першу чергу, пов'язана із зубожінням широких верств населення й глибоким майновим розшаруванням, економічною деградацією як України в цілому, так і окремих регіонів.

Так, згідно з результатами опитування, кожна четверта сім'я ледве зводить кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти, ще майже половині (42%) їх вистачає лише на харчування та на придбання недорогих речей. Сукупний середньомісячний дохід на 0 одного члена сім'ї становив, за їхніми оцінками, до 1510 грн. – у 21% сімей, не перевищував 2500 грн. – у 20%. На скрутне матеріальне становище молоді вказують, наприклад, відповіді респондентів на запитання про оцінку свого матеріального добробуту. Якщо прийняти матеріальне становище середньостатистичної сім'ї України за деякий середній показник, то 58% опитаних вважають, що становище їхньої сім'ї гірше і лише 2% — що їхня сім'я перебуває в кращому матеріальному становищі.

При висвітленні проблем злидненого становища сучасної молоді, яка не без підстав вважається однією з найменш забезпечених категорій населення країни, приведемо доходи наймита, тобто представника далеко не найбагатшої верстви населення, на Запорозжжі середини XVIII ст. За підрахунками Н.Д. Полонської-Василенко наймит на хазяйських харчах заробляв у середньому 13-30 карбованців на рік, з них готівкою — 4-8, одягом — 2, худобою — 20. Багато це чи мало? Для зіставлення: у 1775 р. ціна вола складала 10 карбованців, корови - 2, вівці — 1; масло коштувало 2 карбованці за пуд (12,5 копійки за кілограм), сир — 50 копійок за пуд. Зауважимо, що наймит був забезпечений харчами і, як правило, житлом за рахунок господаря. Порівнюючи ці цифри з мінімальним прожитковим мінімумом чи мінімальною заробітною

платою, чи навіть із середньою заробітною платою в Україні, приблизно підраховуючи, яку суму коштів із своїх доходів спроможний заощадити у рік середньостатистичний громадянин, з впевненістю можна сказати, що не так багато з того, що міг купити наймит позаминулого століття на зароблені за рік гроші, може дозволити собі придбати за річний заробіток сучасна молодь, особливо ті дві її третини, сім'ям яких вистачає коштів лише на харчування і, можливо, ще на недорогі речі.

У найбільш скрутне матеріальне становище потрапила безробітна молодь, кількість якої впродовж останніх років зросла. За офіційними даними, статус безробітного в 2019 р. отримали 395,4 тис. осіб віком до 28 років, тобто їхня кількість збільшилася в сім разів, порівняно з 1994 р. Характерною рисою молодіжного безробіття є його нерівномірний розподіл за регіонами. Найвища частота безробіття серед молоді на регіональних ринках праці коливається від 23% до 39% при середньому показнику по Україні — 32%.

Впродовж останніх років сфера освіти набуває значних змін. 2014 р. прийнятий Закон України про «Вищу освіту», у закладах освіти впроваджується чимало вітчизняних і зарубіжних технологій, спостерігається зростання мережі навчально-виховних комплексів як у містах, так і в селах, збільшується кількість студентів.

Водночас, значна кількість дітей та підлітків неохоплена систематичним шкільним навчанням. Зараз приблизно 30 тис. дітей шкільного віку не відвідує школу. Частина випускників 9-х класів щороку припиняє навчання. Особливо в тяжких умовах працює сільська школа через незадовільний матеріальний стан та погані комунікації. У більше, ніж 3,5 тис. сіл, де проживають діти 6-15 років, шкіл взагалі немає. Тому небажання пов'язувати своє життя з селом молоді люди пояснюють не

лише незадовільними умовами проживання. За даними соціологічних досліджень Українського інституту соціальних досліджень, 82% респондентів, які мають дітей, хотіли б, щоб їхні діти навчалися в місті.

Хоча мережа вищих навчальних закладів розширюється швидкими темпами, це істотним чином не впливає на доступність вищої освіти для широкого загалу молоді. Адже, незважаючи на те, що здійснюється певна регіональна та фахова оптимізація, потенціали мережі вищих навчальних закладів за регіонами суттєво диференційовані. Аналіз ситуації свідчить про наявність міграційних потоків молоді за освітнім фактором у так звані «освітні регіони»: м. Київ, Дніпропетровську, Донецьку, Львівську, Одеську, Харківську, Тернопільську області, що, безумовно, вимагає додаткових організаційних і матеріальних затрат з боку молоді. Слід також зазначити, що впродовж останніх років зростає кількість студентів, які змушені вирішувати питання оплати за своє навчання у ЗВО.

Незважаючи на те, що серед всіх витрат на молодіжну політику найбільше коштів припадає на освіту (у середньому 90% загального обсягу), їх катастрофічне мало і вони покривають лише потреби на фінансування заробітної плати, стипендій, харчування, що спричиняє поступове руйнування матеріальної бази навчальних закладів.

Останнім часом молодь стала дещо активніше займатися фізкультурою. На нашу думку, ця тенденція є реакцією, з одного боку, на підвищення цін на послуги, пов'язані з організацією інших форм дозвілля, а з іншого, — зазначене, очевидно, свідчить про сприйняття фізичної культури як засобу поліпшення здоров'я.

Проте, упродовж останніх років внаслідок соціально-економічних процесів, що відбуваються в Україні,

зокрема, через спад виробництва, зниження рівня життя, значна частина населення не в змозі приділяти належної уваги фізичній культурі і спорту.

Зменшується кількість підприємств, установ, організацій, де проводиться фізкультурно-оздоровча і спортивна робота. Лише в 15% трудових колективів є фахівці з організації фізкультурно-масової і оздоровчої роботи. За останні п'ять років відзначається згортання фізкультурної роботи за місцем проживання населення через систему дитячо-підліткових фізкультурно-спортивних клубів. Особливо загрозливі тенденції до згортання фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи спостерігаються в селі.

Складна соціально-економічна ситуація в Україні є підґрунтям для поширення асоціальних проявів у поведінці, правопорушень і злочинів серед дітей та молоді, що є невід'ємною частиною загальної криміногенної ситуації в країні й збігаються з її генеральними тенденціями та напрямками. Необхідно зазначити, що ще з початку 60-х років спостерігалось невпинне зростання злочинності. Така ситуація тривала і на початку 90-х років. Якщо 1990 р. в Україні було зареєстровано 369,8 тис. злочинів, то 1996-го — уже 617,3 тис. Це стосується антигромадських проявів і серед молоді та неповнолітніх.

Останні роки позначені сплеском тяжких і особливо тяжких злочинів, скоєних молодими людьми віком 14-29 років. Багато їх скоюється на ґрунті наркоманії та алкоголізму. За останні десять років виникло і поширилося у всіх регіонах таке негативне явище як бродяжництво (жебрацтво), причому його характерною рисою є омолодження; набувають масовості проституція і торгівля жінками, економічні злочини.

Змінюється система ціннісного світу молоді. Трансформація суспільного життя вивела на перші місця

цінності особистісного рівня, які забезпечують власні потреби та комфортне самопочуття. Так, за результатами соціологічних досліджень, здійснених Українським інститутом соціальних досліджень разом з Центром «Соціальний моніторинг», протягом останніх трьох років у системі ціннісних переваг і орієнтацій сучасної української молоді безперечно першість посідають цінності мікрорівня (сім'я, родичі, кохана людина, друзі). Тобто, у молодих громадян України формується якісно нове сприйняття навколишнього світу крізь призму насамперед особистих інтересів. Зокрема, за даними опитування, лише 5% респондентів зазначили, що найважливішим для них є необхідність зробити щось вагоме для народу й країни. Причому з віком більш бажаним стає відчуття спокою та можливості ні в що не втручатися, що свідчить про зростання питомої ваги тих молодих людей, які пасивно спостерігають за суспільними процесами.

Можемо стверджувати, і соціологічні дослідження свідчать про це, що здоров'я, професійна освіта, кар'єра, гроші та сім'я – основні складові життєвих цінностей сучасної молоді. Пріоритет тих чи інших цінностей залежить від віку, освіти, соціального статусу молодої людини та її життєвих можливостей.

У цілому серед сучасної молоді поряд з орієнтаціями на матеріально-індивідуалістичні цінності все частіше спостерігається спрямованість на загальнолюдські цінності: щастя, кохання, взаєморозуміння, створення родини. Більшість з них вважає, що створення сім'ї необхідне для того, щоб жити з близькою, дорогою людиною (76%), народжувати дітей (74%). Благополуччя власної сім'ї респонденти у першу чергу пов'язують з високим рівнем матеріального достатку.

Найважливіші соціальні проблеми молоді.

Соціальні проблеми, тобто суперечності, що потребують свого вирішення на шляху соціального становлення молоді, наявні у всіх сферах її життєдіяльності.

За даними багатьох соціологічних досліджень, у нинішніх умовах молоде покоління найбільше стурбоване економічними проблемами. Проведені опитування молоді. Українським інститутом соціальних досліджень виявили, що 60% юнаків і дівчат непокоїть загальне падіння рівня життя, а більше половини з них — незадовільне становище економіки в цілому. Молодь виокремлює як найважливіші й деякі інші проблеми, зокрема більше половини респондентів турбує високий рівень злочинності, а відсутність нормальних можливостей для навчання — більше третини. Але найбільше (73%) молодих громадян непокоять проблеми працевлаштування.

Проблема бідності молоді загострюється тим, що більше половини юнаків та дівчат потерпають від нерегулярних виплат заробітної платні, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат. 52% опитаних змушені ділитися своїми досить незначними доходами, постійно допомагаючи батькам чи іншим родичам матеріально. Водночас для значної частини населення країни очевидним є незаконне швидке надзбагачення окремих її громадян, що підсилює незадоволення своїм матеріальним становищем.

Зрозуміло, що за таких умов більшість молоді, у тому числі й ті, хто навчаються, сьогодні прагне працювати й мати власні джерела існування. Про це свідчить досить високий (55%) рівень економічної активності громадян віком 15-29 років. Протягом року третина молоді намагалася влаштуватися на роботу, проте пощастило лише 40% з них, адже головною ознакою становища молоді на ринку праці залишиться диспропорція між

пропозицією робочої сили та попитом на неї. В останні роки продовжує зростати вимушена незайнятість у вигляді зареєстрованого і прихованого безробіття, скорочення попиту на робочу силу в усіх сферах господарювання, залишається значною частка залученості до тіньової, у тому числі кримінальної економіки, скорочуються можливості щодо професійного навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, поширюється трудова міграція, передусім нелегальна, повільними темпами розвивається підприємництво. В Україні за умов переходу економіки до ринкових відносин з'явилося і набуває розмаху безробіття у всіх регіонах. Воно перш за все вражає молодь як носія робочої сили невисокої кваліфікації.

Надзвичайно складною для вирішення є проблема забезпечення молоді житлом. Порівняно із середнім показником по країні темпи надання квартир молодим сім'ям удвічі нижчі. Проблема в тому, що, з одного боку, за нинішніх умов практично не виділяється житло для молоді за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а з іншого – молодь через низькі власні доходи здебільшого не в змозі нагромадити необхідних коштів для його придбання. Тобто ситуація, що склалася, потребує розроблення і впровадження нових механізмів забезпечення житлом молодого покоління (кредити, розстрочки тощо).

Освіта для більшості молодого покоління стає засобом підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, прискореного соціального становлення взагалі. Тому юнаки та дівчата, визначаючись із вибором професії, зважають не лише на свої уподобання, а й враховують попит на спеціалістів відповідного профілю, географію попиту на робочу силу відповідної

кваліфікації тощо. Проте вони змушені також брати до уваги й витрати, неминучі під час набуття освіти. Тобто молодь звертає увагу на місце розташування навчального закладу, матеріальні умови навчання, рівень оплати тощо. Вона нерідко змушена вирішувати паралельно іноді досить складні проблеми ще задовго до вступу до навчальних закладів. Але слід також зазначити, що й набуття середньої освіти, яке, як правило, залежить від працелюбства, настанов у батьківській сім'ї тощо, часто ускладнюється включенням підлітків у трудову діяльність з метою підтримки матеріального рівня сім'ї, віддаленістю населених пунктів у сільській місцевості від середніх шкіл, проблемами сільської школи і т.д. Найбільше проблем у дітей та молоді, які мають слабе здоров'я. Вони до того ж ускладнюються, наприклад, через скорочення мережі навчальних закладів для дітей з вадами розвитку, хоча кількість таких дітей в Україні зростає.

Молоде покоління взагалі стурбоване станом свого здоров'я і ситуація, пов'язана з ним, ускладнюється все меншою доступністю лікування для населення. І цьому є кілька причин. Найперша-плачевний стан вітчизняної медицини, що став таким, головним чином через хронічне недофінансування. У цілому на охорону здоров'я було виділено менше 3,1% від валового національного продукту (ВНП). Нагадаємо, що за оцінками ВООЗ, якщо на потреби охорони здоров'я виділяється менше 6% ВНП, галузь вважається непрацездатною. Не поліпшився стан справ з фінансуванням і в два наступні роки. Друга причина — значна частка платних медичних послуг навіть серед найнеобхідніших. Перш за все, зазначене стосується високих, особливо на фоні хронічних невиплат

заробітної плати та значного безробіття серед молоді, цін на медикаменти. Третя причина — низьке матеріальне становище молоді, що не дозволяє значній її частині як отримувати дорогі медичні послуги, так і забезпечити якісний рівень життя, пов'язаний з відповідним харчуванням, відпочинком, житловими умовами тощо.

Тому в сучасних умовах, крім посилення уваги до використання усього комплексу санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та організаційних заходів, спрямованих на боротьбу та профілактику інфекцій і неінфекційних хвороб, фінансування державних, національних та галузевих програм щодо запобігання і боротьби з багатьма хворобами, і активне їхнє впровадження, особливої уваги потребує пропаганда та формування здорового способу життя в молодіжному середовищі.

Нагальної реалізації потребує комплекс заходів як на загальнонаціональному, так і на рівні регіонів щодо вироблення дбайливого ставлення молодого покоління до свого здоров'я як до однієї з найбільших цінностей. Різні категорії населення, у тому числі й молодь, дедалі більше переймаються проблемами и викорінення правопорушень, інших антисоціальних явищ у молодіжному середовищі. Дослідження свідчать, що підґрунтям для негативних суспільних явищ є соціально-економічна нестабільність, недоліки в організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах, певна дегуманізація освіти, штучне відокремлення її від виховання, зниження виховного потенціалу сім'ї, неякісна організація праці на виробництві, негативний вплив антигромадських елементів, зростаюча активність ділків тіньової економіки, наявність засобів і сфер нетрудового збагачення, бізнес через нелегальні азартні ігри, сутенерство, рекет, відсутність нормальних умов для лікування неповнолітніх

наркоманів, алкоголіків. Тобто, проблема зниження рівня правопорушень та інших антисоціальних проявів зводиться до зменшення впливу на молодь вказаних та інших негативних явищ суспільного життя.

Варто зазначити, що молодь далеко не завжди здатна виокремити свої соціальні проблеми за ступенем важливості. Так, якщо цілком зрозумілими є її побажання щодо реалізації програм, спрямованих проти поширення наркоманії та на збільшення кількості робочих місць (53% молоді вважають за необхідне впровадження державою програм боротьби з поширенням наркоманії серед молоді, 42% — програм створення робочих місць), то нічим іншим, як недбайливим ставленням до свого здоров'я і нерозумінням значущості, наприклад профілактичних медичних обстежень, психологічного консультування, не можна пояснити ту обставину, що впровадженням таких програм опікуються лише 6% опитаних.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що соціальні проблеми молоді проявляються надзвичайно гостро, і найважливішими з них, на вирішення яких мають перш за все сконцентруватися зусилля державної молодіжної політики, є:

- ✓ створення умов для вирішення проблем матеріального забезпечення молоді та їхніх родин;
- ✓ проблеми працевлаштування;
- ✓ доступність отримання якісної освіти;
- ✓ здоров'я і можливості його збереження та поліпшення;
- ✓ проблеми забезпечення житлом;
- ✓ проблеми підліткової та молодіжної злочинності та інших антисоціальних проявів;
- ✓ проблеми виховання молоді, зокрема патріотичного. Тобто, соціальні проблеми молоді

мають стати підґрунтям у визначенні напрямів державної молодіжної політики.

Література:

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.
3. Загальнодержавна програма підтримки дітей та молоді на 2004-2008 рр. : затверджено Законом України від 18 листопада 2003 року № 1281-IV. *Урядовий кур'єр*. 17 грудня 2003 р. № 238.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. К. : УДЦССМ, 2001. 220 с.
5. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.
6. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.
7. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
8. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

Тематика рекомендованих рефератів: «Державна молодіжна політика», «Соціальний портрет молоді», «Становище молоді в основних сферах життєдіяльності»

II. Відповідно до плану семінарського заняття, опрацювавши рекомендовану літературу, законспектувати та підготувати виступи.

Лекційне заняття № 4

Тема: Захист прав дитини, як соціально-педагогічна проблема.

План

1. Дитинство, як стадія життєвого циклу людини.
2. Зміст соціальної політики у галузі охорони дитинства.
3. Основні принципи Конвенції ООН про права дитини.
4. Соціально-правова діяльність соціального педагога у системі освіти в Україні.
5. Стратегія управління діяльністю волонтерських груп. Групи волонтерів.
6. Студентство, як одна із груп волонтерів. Характер і специфіка роботи волонтерів.
7. Напрямки підготовки волонтерів.
8. Програма роботи волонтера.

Основні поняття: дитинство, захист прав дітей, права дітей, соціальна політика, Конвенція ООН, волонтерство.

В конвенції про права дитини наголошується, що «дитиною є будь-яка людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, стосовно даної дитини вона не досягає повноліття раніше» .

Можна сказати, що діти – це особлива соціально-демографічна група населення, яка, маючи вікові межі від народження до 18 років, має і свої специфічні потреби, інтереси та права, але не володіє достатньою спроможністю відстоювати і захищати їх перед суспільством.

Дитинство можна розглядати з різних позицій, а отже, існують і різні його визначення. Дитинство — стадія життєвого циклу людини, на який продовжується становлення організму, розвиток його найбільш важливих функцій, найбільш активно здійснюється соціалізація індивіда, яка включає засвоєння певної системи знань, норм і цінностей, оволодіння соціальною роллю, що

дозволяє дитині формуватись та функціонувати як повноцінний член суспільства, цілісна особистості.

Вивчення дитинства в різних суспільствах є сьогодні багатоаспектним і міждисциплінарним явищем. Сьогодні досить гостро стоїть питання про положення дітей. Під цим поняттям ми розуміємо сукупність умов, які склалися у суспільстві для виживання і розвитку дітей. До цих умов можна віднести: міру матеріального забезпечення життя дітей, стан охорони здоров'я дітей, розвиток мережі оздоровчих установ, систему суспільної освіти і виховання, виховні можливості сім'ї, розвиненість державної турботи про дітей і законодавчі норми, які відстоюють життєво важливі права та інтереси дітей.

Специфіка й основне спрямування соціальної політики в галузі дитинства в сучасних умовах - усунення негативних наслідків процесів, які відбуваються в суспільстві, та створення умов для переорієнтації діючих і появи нових соціальних інститутів, які мають задовольняти потреби, реалізувати інтереси дитини.

Зміст цього напрямку соціальної політики визначає дві основні групи цілей:

перша — створення соціальних, економічних і правових умов для задоволення найбільш важливих потреб та інтересів у конкретній ситуації. Мається на увазі подолання стримуючих факторів щодо організації дитячого харчування, системи освіти й охорони здоров'я, а також — інститутів та установ, які забезпечують фізичний, духовний та культурний розвиток дітей;

друга — компенсація відмежованості деякої категорії дітей, гарантія їх виживання.

В складних умовах розвитку України важливо не лише своєчасно констатувати чи передбачити можливі негативні наслідки для дітей в результаті різних соціальних змін, але

й протистояти цим наслідкам через систему соціального захисту.

Соціальний захист слід розуміти як систему заходів, спрямованих на відновлення зовнішніх соціально-економічних, політичних, медико-екологічних, правових, психолого-педагогічних умов, які забезпечують на сучасному рівні виживання і розвиток дітей, на подолання ситуації, коли дії окремих осіб чи інститутів наносять безпосередню шкоду здоров'ю, психічному, моральному, інтелектуальному розвитку дитини (Державна доповідь).

Згідно з вітчизняною практикою інтереси дітей як особливої соціально-демографічної групи до цього часу враховуються в основному лише в межах державної сімейної політики. А в цьому випадку, як відомо, не всі запити та інтереси дитини можуть бути задоволені через сім'ю. Потреба у спілкуванні, одержанні нової інформації, активній, творчій, продуктивній діяльності, вдосконаленні своїх здібностей, умінь тощо — все це може реалізуватись завдяки включенню дитини в широкі суспільні структури, школу, сферу довкілля і мистецтва, культури, молодіжної субкультури. Адже соціальна політика в галузі дитинства повинна охоплювати всі сфери життєдіяльності дитини.

Основними завданнями соціальної політики (в різних умовах) можуть бути:

10. контроль за роботою дитячих установ різного типу;

11. соціально-медична допомога дітям;

12. інформаційно-правова допомога неповнолітнім з питань освіти, набуття професії, працевлаштування, реалізації культурних і дозвіллевих потреб та ін.

Звичайно, позитивних результатів можна досягти не просто проявляючи турботу про конкретну дитину (хоча і це необхідно), а беручи до уваги кардинальні рішення, які впливають на ціле покоління, вікові чи соціальні групи.

Такими можливостями, в першу чергу, безперечно, володіє школа.

Перші спроби створення пакету норм, які регламентували міжнародний захист дітей, зроблені Лігою націй відразу після закінчення першої світової війни. При цьому в самому Статуті Ліги націй не було позицій, які б безпосередньо стосувалися захисту дітей. Проте в межах правово-творчої діяльності цієї міжнародної організації були підписані угоди про припинення торгівлі жінками і дітьми.

Найбільш істотним актом щодо захисту дітей, прийнятим за підтримкою Ліги націй, стала Женевська декларація 1924 р., а в 1952 р. — Декларація ООН про права дитини.

Не менш важливими у плані захисту прав дітей є створення міжнародних організацій: Дитячий фонд ООН (1946 р.), ЮНІСЕФ - міжнародна міжурядова організація, основною функцією якою стало надання матеріальної допомоги у роботі з дітьми в різних країнах та підтримка заходів щодо виховання дітей; Міжамериканський Інститут дитини в США (1919р.); Всесвітня рада з питань обдарованих і талановитих дітей в Англії (1975р.); Міжнародна федерація дитячої співдружності в Норвегії (1948 р.); Міжнародний комітет дітей і юнаків у Женеві (1957 р.); Європейське Бюро з питань дітей і молоді (1949 р.) та ін.

Функціонування і діяльність міжнародних неурядових організацій сприяють розвитку інституційного співробітництва щодо захисту дітей. Хоча лише ЮНІСЕФ є єдиною міжнародною організацією універсального типу, яка вирішує проблеми захисту прав дитини.

В останні роки посилюється інтерес у міжнародному загалі до питання захисту дітей, і спрямований він не на абстрактний захист прав дітей, а на такий захист, який би

відповідав основним принципам і нормам міжнародного права. Першою спробою вирішення цих проблем стала прийнята в 1989 р. Конвенція ООН про права дитини, яка визнала дитину суб'єктом права, а її інтереси пріоритетними перед потребами суспільства.

Конвенцію прав дитини конкретизує, поглиблює положення Декларації прав дитини, покладаючи на уряди, які її прийняли, перш за все правову відповідальність за їх дії стосовно дітей. Положення Конвенції можна звести до чотирьох основних вимог, які мають забезпечити права дітей: виживання, розвиток, захист і забезпечення активної участі в житті суспільства (Конституція). При цьому в Конвенції закладено два цілепокладаючі принципи: дитина є самостійним суб'єктом права, тому охоплюючи весь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини, Конвенція одночасно визнає, що реалізація одного права не віддільна від реалізації інших; - пріоритетність інтересів дітей перед потребами сім'ї, суспільства, релігії. Свобода, необхідна дитині для розвитку своїх інтелектуальних, моральних і духовних здібностей, потребує не лише здоров'я і безпечного середовища, які відповідають рівню за нормами охорони здоров'я, забезпеченню нормами харчування, одягу і житла, але й надання всього цього в першу чергу. Водночас в цьому документі зафіксовані особистості, соціальні, культурні і політичні права дитини. До особистих відносяться права: на життя, виживання і розвиток; на невідкладну реєстрацію після народження; на ім'я від народження; на отримання національності; право визнавати батьків і виховуватися ними; зберігати свою індивідуальність, включаючи громадянство, національність, ім'я і сімейні відносини; на свободу думки, совісті і релігії; на свободу від знущання, жорстокості і нелюдського ставлення чи покарання; право не бути

засудженим на смерть чи обмеженні свободи жити, на збереження вікової межі, дитина не може нести правову відповідальність.

Певним орієнтиром у виборі засобів виховних впливів на дітей у процесі реалізації норм Конвенції є бажання розвивати і зміцнювати у них почуття честі, власної гідності, без яких навіть досить міцні знання положень Конвенції не забезпечать захищеності особистості, її вільної самореалізації.

Гуманізація процесу соціально-педагогічного впливу на дітей різного віку передбачає, перш за все, суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості. Формування внутрішньої установки на самоосвіту і самовиховання, має розвиваючий характер. У процесі діяльності дітей слід орієнтуватися на положення про те, що будь-яка діяльність, будучи системоутворюючою, повинна бути колективною, творчою, особистісно значущою.

З цією метою соціальний працівник, психолог чи педагог має розробити механізм інтеграції позитивних за своїм змістом фронтальних, ґрунтових та індивідуальних впливів, які сприймає кожна дитини. Крім того, є педагогічне доцільною організацією середовища школи як внутрішнього {предметно-естетичного, просторового, духовного), так і зв'язку з зовнішнім (соціальним, природним та вплив на нього). Адже для спеціаліста має бути важливим не лише те, що і як робить дитина, підліток, а й у яких умовах розгортається його діяльність. Це дозволяє перетворити школу у своєрідну общину, засновану на пануванні гуманістичних цінностей.

Сьогодні, уже очевидна неспроможність довгоіснуючої концепції суб'єкт — об'єктних відносин, спостерігалася панування моносуб'єктного екстремістського підходу, при якому розвиток дитини вбачався як зовнішньо обумовлений процес формування.

Аналізуючи досвід вітчизняної соціально-педагогічної роботи, можна вичленити такі ціннісні особистісні установки, якими має користуватися спеціаліст соціально-педагогічної сфери, спираючись на основні положення Конвенції, з метою реалізації принципу гуманізації соціалізуючого процесу; педагогічний гуманізм, який проявляється у повазі особистості дитини, її гідності, сприйнятті її запитів, інтересів, впевненості у власних силах, емпатичне розуміння дітей і підлітків; співробітництво; діалогізм; особистісна позиція соціального працівника чи педагога, його здатність до творчого самовираження, глибокі знання основних законів, постанов і нормативних документів, що стосуються проблем дітей різних категорій. Яким шляхом може пройти соціальний працівник, стаючи на захист прав дітей?

Варіанти організації роботи, щодо захисту прав дітей.

1. Знайдіть однодумців серед колег і батьків. І розмістіть статтю про проблему, яка вас хвилює у місцевій пресі. Це може мати помітний вплив на інших людей, дирекцію та засоби масової інформації. У ході розробки цілей спробуйте визначитись, що сприяє проведенню продуктивної роботи.

2. Під час розробки плану дій доцільно визначити мету і завдання кожного заходу, а також передбачити аудиторію, на яку спрямовується діяльність. Необхідно розробити методи і прийоми, які доведеться застосовувати для досягнення визначених завдань, передбачити можливий результат кожного заходу і визначити терміни його проведення.

3. Необхідно вивчити ті засоби, які вже є, хто і якою мірою може допомогти вам розробити план конкретних заходів, які організації зможуть підтримати вас чи надати

можливість виступити перед необхідною аудиторією.

4. Роботу слід проводити на всіх рівнях. Зміни відбуваються в результаті активної діяльності людей, окремих особистостей, в тому числі батьків, школярів, учителів, впливових чиновників тощо. Водночас домогтися запланованих змін можна завдяки тому, що на представників вищих еталонів влади здійснюється безпосередній вплив, з ними проводиться безпосередня робота. Слід вести роботу з мером, представниками місцевої влади, директором школи, профспілковими організаціями. В той же час така робота повинна проводитися паралельно з діяльністю, спрямованою на завоювання довіри і підтримки з боку батьків.

5. Роботу по реалізації програми щодо захисту дітей слід проводити постійно. Адже будь-яка компанія має чітко визначений початок, середній етап і завершення. Це дозволить розподілити сили і на кожному етапі максимально зосереджуватися лише на вирішенні окремих питань.

6. Необхідно створити базу підтримки. Вивчивши поле діяльності, слід визначити, звідки може бути найбільш вірогідною підтримка, що необхідно зробити, щоб повернути на свій бік найбільше число дітей, підлітків, батьків, педагогів. Можна організувати певні заходи і залучити при можливості як можна більше прихильників цієї справи. Не забудьте подякувати їм за участь.

7. Не варто забувати своїх супротивників, тому періодично слід «закидати десант» у їх табір. Слід розробити стратегію поведінки, яка допоможе зміцнити ваші позиції. Не варто ухилятися від дебатів з супротивниками, оскільки це дає змогу розповісти широкому колу людей про свої позиції.

8. Розробити звернення для привернення уваги до

проблеми. Поширення ідей про захист дітей не можна порівнювати з рекламою, наприклад, мила чи зубної щітки. Але і тут має бути своя реклама, яка має розповісти людям, чого ж ви домагаєтесь і підказати, що вони можуть зробити, щоб допомогти втіленню в життя певних ідей. Можна використати у зверненні лозунги, факти, цифри, аби переконати читачів у правдивості ваших слів.

9. Необхідно навчитися використовувати ЗМІ у реалізації ваших планів. Варто зустрічатися з представниками видавництв, журналістами, зацікавлювати їх постійно новими фактами, подіями тощо.

10. Не слід піддаватися слабкості і розпачу, якщо все відразу не вдається. Проаналізуйте на якому етапі і в чому була допущена помилка і починайте діяти з того ж місця, і з тих же людей. Навчіться діяти по «гарячих слідах» і постійно оприлюднюйте результати вашої роботи.

Не забувайте для вас є важливою думка дітей і громадськості. Про їх думку повинні знати батьки, школа, організації та установи, з якими ви співпрацюєте.

Пройшовши ці десять сходинок хоч раз, кожний спеціаліст соціально-педагогічної сфери зможе перевірити свою готовність до роботи у складній ситуації захисту прав дитини. Фактично лише соціальний працівник у взаємодії з різними мікроструктурами і особами можуть здійснювати повноцінну правозахисну політику стосовно дітей. А це дозволить поступово створити Раду шкіл великих міст, Раду виняткових дітей, Інститут «сім'я-школа», Асоціацію батьків і вчителів, які і стануть у подальшому найбільш активними помічниками і соціального педагога, і соціального працівника.

Література:

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.
3. Вишневецький О. Методи і чинники сучасного українського виховання. Дрогобич : Рідна школа, 1996. 87 с.
4. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : затверджено постановою КМУ від 27 серпня 2004 р. № 1126. *Урядовий кур'єр*. 10 вересня 2004 р. № 170.
5. Загальнодержавна програма підтримки дітей та молоді на 2004-2008 рр. : затверджено Законом України від 18 листопада 2003 року № 1281-IV. *Урядовий кур'єр*. 17 грудня 2003 р. № 238.
6. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. К. : УДЦССМ, 2001. 220 с.
7. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.
8. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.
9. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
10. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.
11. Народна педагогіка. Світовий досвід / укладачі А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. К., 2003.

Тематика рекомендованих рефератів: «Захист прав дитини як соціально-педагогічна проблема», «Система соціального захисту дітей в Україні», «Дитинство як

життєва стадія розвитку особистості», «Волонтерство: основні напрямки та перспективи розвитку в Україні».

Лекційне заняття № 5

Тема: Соціально-виховні інститути в системі соціалізації особистості.

План

1. Відкрита соціально-педагогічна система.
2. Типологія позашкільних освітньо-виховних закладів та їх специфіка.
3. Характеристика позашкільних установ для дітей та молоді
4. Принципи організації позашкільної соціально-виховної роботи.
5. Групи позашкільних установ.
6. Сучасні тенденції розвитку позашкільних установ.
7. Напрямки та профілі діяльності позашкільних установ.
8. Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку.
9. Дитячі оздоровчі заклади з цілодобовим перебуванням дітей.
10. Типи дитячих закладів оздоровлення та відпочинку.
11. Організація життєдіяльності школярів у оздоровчих закладах.
12. Особливості діяльності в оздоровчо-виховних закладах.

Основні поняття: соціально-педагогічна система, позашкільні установи, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку.

Література:

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.

3. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.

4. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

5. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

6. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

7. Народна педагогіка. Світовий досвід / укладачі А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. К., 2003.

Залучення суб'єкта до суспільства здійснюється через сім'ю, школу, групи однолітків, оточуючих людей тощо. Ці соціальні інститути, безперечно, справляють безпосередній вплив на соціальне становлення особистості.

Проте нинішні соціально-економічні, політичні і культурні умови розвитку суспільства, а в них функціонування молодого покоління, характеризуються появою нових сфер життєдіяльності, в яких формується особистість. Це і громадські об'єднання, і об'єднання за інтересами, і клуби, і неформальні об'єднання, це об'єднання молодих підприємців, і групи ризику. І в кожному соціумі дитина чи молода людина має виконувати певні функції і ролі. А якими вони будуть і на що вони спрямовуються — це буде залежати від змісту і характеру діяльності тих інфраструктур, які взяли на себе обов'язки допомагати молодому поколінню ввійти у соціальну структуру життя суспільства.

Це можна зробити лише за умови функціонування соціально-педагогічної системи, яка спроможна допомогти людині у її соціальному становленні, оскільки поза

системою не можна здійснювати формування повноцінної особистості. При такому підході має бути органічний взаємозв'язок державних соціально-педагогічних інститутів (і перш за все соціальних служб для дітей та молоді) з іншими соціалізуючими інститутами суспільства, на основі інтеграції,

повноцінного «Виховна система» тлумачиться різними вченими по-різному: як «регулярність тих чи інших впливів, виховних заходів», «сукупність впливів педагогічних факторів», «взаємодія результатів, засобів, умов формування особистості». Ми вбачаємо у цих визначеннях основне — «взаємодію». Зважаючи, що нами розглядається «система соціального становлення особистості», то варто наголосити на «взаємодії», але не окремих факторів чи компонентів, а на взаємодії окремих інфраструктур, які в середині мають свою систему соціалізуючого впливу: цілепокладання (цілі, завдання, функції), зміст, технології (засоби, форми, методи), форми управління. При цьому варто зазначити, що внутрішня єдність усіх аспектів соціалізуючої системи створює умови для формування у молоді життєвої позиції, стилю життя, якості життя, способу життя. Це по суті є результатом функціонування системи, яка при цьому, розглядає особистість «як мету і абсолютну цінність».

При цьому «зміни особистості все більше розглядаються не як результат зовнішніх впливів, а як результат внутрішніх емоційних, волевих та інтелектуальних зусиль. Під впливом життєвого досвіду, соціальних зв'язків, зростання духовного багатства особистість здатна переоцінити цінності, змінити смаки та уявлення».

Слід зазначити, що людина і світ — це не дві окремі реальності, які контактують одна з одною, а єдність: індивід — світ, де особистість і довкілля виступають як два

полюси складної системи взаємовідносин. Зміни одного з них обов'язково ведуть до змін іншого. Як влучно зазначив В. Франки, «людина не вільна від умов. Але вона вільна зайняти позицію стосовно них. Умови не обумовлюють її повністю. У кінцевому результаті людина не підвладна умовам, з якими вона стикається; швидше ці умови підвладні її рішенню». А проте зробити цей крок, усвідомити свою роль може не кожна людина, а особливо, коли це стосується підлітків чи молодих людей.

Ставлення до життя значною мірою визначається тим, як людина бачить свої взаємини з іншими людьми і світом у цілому, чи перебуває вона зі світом у злагоді або у конфронтації, приймає чи ні своїх близьких і саму себе. Розширюючи чи звужуючи мережу значущих взаємин, роблячи власний простір більш відкритим чи більш замкнутим, людина прискорює або уповільнює власне особистісне зростання.

І в цій ситуації «молода людина не знає, в якому напрямі шукати, де знайти себе, як поєднатися зі своєю «самотністю», стати собою, насамкінець». І якраз у такій кризовій ситуації найбільш повноцінно може спрацювати відкрита система соціалізації особистості.

Відкрита соціально-педагогічна система має багатофункціональний характер, а тому функціонує для дітей і молоді з різними переконаннями, готових вести діалог, міжособове і міжгрупове спілкування; відкрита і в розумінні прийняття дітей та дорослих.

Відкрита соціально-педагогічна система здатна підтримувати тенденції до розширення і зміцнення її взаємодії з життям, всіма соціальними інститутами — сім'єю, підприємствами, навчальними закладами, культурно-освітніми установами, громадськими та молодіжними організаціями, державними установами. Основний центр соціально-педагогічного впливу в

даному випадку переноситься на взаємодію з конкретним суб'єктом. При цьому створюються всі можливі умови для особистісного захисту, підтримки і розвитку дитини чи молодшої людини, а замість одноманітності, обов'язковості для суб'єктів впливу має існувати свобода вибору.

Таке об'єднання зусиль у створенні оптимальних умов для переходу від епізодичних контактів соціальних служб з різними структурами передбачає перехід до створення такої соціально-педагогічної системи, яка б сприяла розвитку взаємодії дітей і дорослих на принципах взаємоповаги і партнерства, співдружності і співробітництва поколінь. Доцільно створювати такі відкриті системи з соціально-педагогічними центрами, оскільки вони дають змогу забезпечити взаємодоповнюваність, взаємозалежність, взаємодію всіх соціалізуючих сил даної системи.

Основним принципом соціально-педагогічної системи є **консолідація сил**, зацікавлених у соціальному становленні дітей та молоді. Але при наявній консолідації сил робота проектується так, щоб у кожній формі, у кожному виді діяльності в центрі уваги був процес індивідуалізації особистості.

Важливою особливістю відкритої соціально-педагогічної системи є те, що «стихійно діюче середовище перетворюється у середовище організаційне, виховуюче. Організаційне середовище включає в себе соціальні інститути, які безпосередньо чи опосередковано виконують ті чи інші соціальні функції. При цьому в окремих цих інституціях змінюються ролі, функції».

Так, скажімо, раніше школа брала на себе функції координатора, то зараз вона у цій системі може лише надати допомогу кадрами, які можуть допомогти у роботі іншим. А соціальні служби для дітей та молоді беруть на

себе *функцію науково-педагогічного центру*, здатного перебудувати середовище для юні.

Друга функція соціальних служб для дітей та молоді у соціально-педагогічній системі — це захист прав та інтересів дітей і молоді, формування громадської думки щодо вирішення проблем дітей та молоді. *І третя функція* - культурно-освітня, яка реалізується через комплекс справ і заходів, розрахованих на молодь різного віку та на дорослих.

В чому ж іще проявляється особливість відкритої соціально-педагогічної системи? У тому, що основна робота щодо соціалізації особистості виноситься із традиційного місця — школи і переноситься у різні інфраструктури, які вирішують на професійному рівні ряд надзвичайно важливих проблем: допомога, протидія нарковживанню, боротьба з алкоголізмом, дитячою проституцією, експлуатацією дітей та ін. Зокрема це стосується соціальної служби для молоді.

Головні завдання ССМ були визначені державою, Кабінетом Міністрів, окремими міністерствами. Ці завдання були втілені у відповідних державних, національних і галузевих програмах, спрямованих на соціальну допомогу і підтримку дітей та молоді. Серед них слід назвати такі:

6. Державна програма боротьби зі злочинністю;
15. Національна програма протидії зловживанню наркотичних та їх незаконному обігу;
7. Національна програма профілактики СНІД;
1. Національна програма «Діти України»;
2. Державна програма зайнятості населення;
3. Національна програма планування сім'ї;
13. Довготривала програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства;
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна

XXI ст.);

5. Програма правової освіти населення України;

6. Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності;

14. Програма поліпшення виховання, навчання, соціального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

В даній ситуації діяльність ССМ спрямована: на сприяння розвитку і діяльності соціальної інфраструктур для дітей та молоді; розробку шляхів реалізації державних, національних та галузевих програм; пошук оптимальних форм, методів і засобів здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю, жінками та різними категоріями молодих сімей; створення пакету науково-методичних матеріалів з проблем організації і реалізації молодіжної політики у сфері соціальної роботи з дітьми і молоддю в Україні; створення системи інформаційного та комп'ютерного забезпечення соціальних служб для дітей та молоді тощо.

Звичайно, що прагненням соціальної служби в районі чи місті є створення певного мікросвіту, у середовищі якого можуть активно проявлятися окремі компоненти соціально-педагогічної системи, мають враховувати при цьому особливості місцевих, регіональних умов, навіть склад контингенту, з яким доводиться співпрацювати. Проте при всіх їх відмінностях у підходах до вирішення соціальних проблем наявні певні ознаки, які еднають усі компоненти в цілісну модель ССМ.

Зміст соціалізуючого процесу у відкритій соціально-педагогічній системі не обмежується його проявом лише в окремих видах діяльності. Соціалізуючий процес у такій системі охоплює всі сфери життєдіяльності особистості, в тому числі й особистісну, і сімейну, і трудову, і

неформальну. Водночас соціалізація носить інтеграційний характер як за змістом, так і за формами.

Звичайно, перехід від педагогічних заходів у школах, клубах до створення соціалізуючих центрів у соціумі і, нарешті, до соціалізуючого середовища, яке допомагає створити новий спосіб життя дитини чи молодой людини - процес надзвичайно складний. Для цього необхідно було створити у місті, районах такий мікроклімат потреб щодо реалізації різних програм, щоб кожна програма стала частиною життя спеціалістів, служб, адміністрації, окремих людей, шкільних, позашкільних установ. Навколо кожної програми можна збирати творчу групу людей, спроможних не лише брати участь у її реалізації, а й «заразити» нею різні виховні інститути, людей з достатком чи просто творчих людей.

Відкрита соціально-педагогічна система передбачає комплексний соціалізуючий процес - від виявлення в суб'єктах відхилень, потреб, інтересів до визначення соціалізуючих факторів та створення умов для їх застосування з конкретною метою і стосовно конкретної людини. З цією метою нами взято на облік всіх дітей-сиріт у місті, молодих інвалідів, безробітних, хронічно хворих і водночас обдарованих дітей, за яких взяли на себе відповідальність і турботу окремі люди, установи, організації, суспільство. Кожний із напрямків соціально-педагогічної роботи може доповнюватися доцільними формами, сприйнятливими у конкретному соціумі. Можна стверджувати так, що кожна проблемна дитина чи молода людина має своєрідну прив'язку до певної інфраструктури, до найближчого соціуму, що може благотворно впливати на них. А це, в свою чергу, ставить соціальну службу перед необхідністю оновлення змісту соціалізуючого процесу, форм роботи, методів впливу.

Не можна не відзначити ще й такого факту, що методика соціалізації особистості у відкритій соціально-педагогічній системі базується і реалізується лише за умови активної діяльності самого суб'єкта соціалізації. Організовується ця діяльність на **принципах**, зазначених у Законі «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та Законі «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»:

1. принцип поваги до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, культурних, національних особливостей України;

2. принцип поєднання інтересів суспільства і потреб особистості (поєднання допомоги із самодопомогою);

3. принцип індивідуалізації особистості та інтеграції зусиль усіх соціальних інститутів;

4. принцип комплексного підходу із застосуванням низки прийомів і засобів вирішення проблем соціалізації особистості;

5. принцип природо від по бідності, що допомагає продуктивній взаємодії особистості зі світом, соціумом;

6. принцип відповідальності кожної державної структури за долю людини і кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за дотримання Конституції, законодавства України.

Раніше діяльність різних інститутів виховання була розрахована переважно на окремі категорії дітей та молоді, які мають певні інтереси, запити і здібності, а соціально-педагогічна система змодельована і запрограмована так, що всі її інфраструктури можуть вести різноманітну комплексну роботу з різним контингентом дітей та молоді.

Такий підхід щодо інтеграції впливу можна використати з метою зміни ціннісних «орієнтацій

колективу, зміни статусу в ньому груп, окремих особистостей, корекції процесів спілкування, що здійснюється у молодіжному середовищі, зміна поведінки «важко-вихованого» тощо.

У цьому плані доцільно підкреслити, що особливою ознакою у соціально-педагогічній системі є неформальне спілкування, у яке включається не лише державні соціальні інститути, а й сім'я, близькі, дорослі. Соціально-педагогічна система мов би об'єднує усіх завдяки спільній справі. Так створюється умовна система діяльності цілого регіону.

Можна сказати, що при функціонуванні «відкритої» соціально-педагогічної системи утворюється механізм взаємодії, єдності і наступності виховного впливу у всіх мікросоціумах, членом якого є дитина чи молода людина, що забезпечує оптимальні умови для вирішення проблеми управління неформальним спілкуванням учасників цієї системи.

Поява соціально-педагогічних інститутів сприяла появі посередника між соціальними структурами держави і дітьми та молоддю. «Відкрита» соціально-педагогічна система не ставить себе на місце державних структур і не виконує її функцій, але вона створює ситуацію, яка примушує ці структури повертатися обличчям до проблем молодого покоління.

Вся цінність соціально-педагогічної системи, як відкритої системи, саме й полягає в тому, щоб усі інфраструктури працювали не лише за віковими групами, а й за нагальними потребами того чи іншого соціуму.

Виходячи з того, що «відкрита» соціально-педагогічна система відображає інтеграційний характер діяльності, то можна вважати, що ця система має кілька рівнів позитивного прояву у макро- і мікросередовищах.

Для реалізації потреб клієнтів активізується (іноді створюється) цілісна система взаємодіючих соціальних інфраструктур зі своїм механізмом соціалізуючого впливу. Цьому рівню передують не такі об'ємні рівні взаємодії, але досить важливі для функціонування «відкритої» соціально-педагогічної системи:

- співробітництво (взаємодія на основі двосторонніх угод, при якій соціальна служба залишається організуючим і координуючим центром);
- партнерство (взаємодія на основі багатосторонніх угод, коли всі учасники у соціалізуючому процесі є рівноправними: створюються спільні програми дій, розподіляються функції при координуючій функції соціальної служби);
- система (об'єднання зусиль всіх інститутів для вирішення соціально- педагогічних проблем).

Вплив факторів соціально-педагогічної системи на процес соціального становлення особистості

В цілому формування особистості і її розвиток у соціумі може бути успішним лише тоді, коли будуть враховані всі зовнішні і внутрішні фактори, які на неї впливають, та їх складні взаємозв'язки. Перш за все, це «спосіб життя особистості, який може сприяти її розвитку (за певних умов) чи протидіяти йому, умови життя, які сприяють становленню певного способу життя в межах певного району, національні особливості, особливості природного середовища, різні джерела духовної культури, характер їх взаємодії, просторові і часові умови життя особистості і мікрогруп, виховні системи та індивідуальні особливості особистості, які склалися у цих системах» .

Сьогодні соціальні служби, різні соціально-педагогічні інститути зайняли у такому складному процесі, як

соціалізація особистості, свою нішу. Зважаючи на те, що соціалізація особистості потребує певних педагогічних умов, то доцільно назвати найважливіші з них: гуманізація процесу соціального становлення особистості, відповідність змісту, обсягу і характеру соціально-педагогічної діяльності можливостям, умовам даного соціуму; розумне розміщення в часі і просторі всіх цілеспрямованих взаємодій. При цьому основним завданням соціально-педагогічних інститутів є: соціалізація особистості, з урахуванням особливостей її життєдіяльності в середовищі, в діяльності, в ситуації, де відбувається пізнання і оволодіння цією особистістю суспільними нормами і цінностями.

В ситуації вибору змісту і форм діяльності кожна молода людина прагне керувати власним розвитком як процесом. Тому пропонується розглядати цей процес як складну структуру, яка включає такі ***види діяльності***:

1. самоосвіта;
2. самовиховання (праця над характером, емоційними й моральним розвитком, філософією життя тощо);
3. вибір напряму (галузі) освіти і професії;
4. вибір конкретного місця роботи;
5. вибір групи Друзів, товаришів, колег;
6. участь у певних громадських і політичних організаціях;
7. рішення щодо вступу до шлюбу і складу сім'ї;
8. пошуки шляхів досягнення поставленої мети .

Бажано щоб, молода людина сформувала в собі вміння здійснювати відповідний вибір з різних альтернатив. А соціалізуючі інститути працюють заради того, щоб у подальшому вони переставали бути погрібними, їх головне завдання — «запустити механізм самоорганізації і

саморозвитку». Найбільш повноцінно цей механізм може спрацювати у різних видах діяльності.

Звідси слід вести мову про те, що суспільство може і повинне допомогти молодому поколінню включатися в активну діяльність, створюючи для цього умови для їх становлення та інтеграції в життя суспільства. Проте не досить лише створити умови для позитивно-мотиваційної діяльності, доцільно затратити багато енергії, щоб сформувати у молоді традицію аналізу свого становища, здатність нести відповідальність за свої вчинки, співпрацювати, приймати спільні рішення в групі, здійснювати реальну суспільну діяльність і розвивати необхідні для такої діяльності навички і вміння.

Звичайно, цілком зрозуміло, що основою стабільності таких умов і такої діяльності є систематична допомога всіх інфраструктур соціалізації, наявність механізму взаємодії державних і недержавних соціальних інститутів, суть діяльності яких має бути спрямованою на оптимізацію соціалізуючого процесу.

Діяльність соціально-педагогічних інститутів щодо соціалізації є найбільш ефективною тоді, коли вона орієнтована на досвід перебування особистості у «позитивному» соціумі і міжособовому спілкуванні. Можна сказати, що для діяльності соціально-педагогічних інфраструктур важлива не сама дія дітей і молоді, не їх зовнішні результати (щоб все розгорталося і здійснювалося красиво, яскраво, гладко), але й набутий у спільній діяльності, разом обговорений і усвідомлений досвід, який присвоює молоде покоління і зможе ним керуватися у своєму подальшому житті.

Проте не можна не звернути увагу на особливість впливу конкретного соціуму на молоду людину чи дитину, в якому можуть проявлятися як позитивні, так і негативні тенденції. З одного боку, у соціумі можна спостерігати

за активізацією самостійності, ініціативності, творчої співпраці, саморегуляції та самоконтролю, з другого — за проявом завищеної самооцінки, агресивної незалежності, утвердження власного «Я» над іншими, безмірної амбітності тощо. І всі ці якості суб'єкта проявляються, безперечно, в діяльності.

Мета соціально-педагогічного впливу диктує обов'язковість створення умов для розгортання як об'єктивно-соціалогічної діяльності, так і соціально-психологічної, коли молодь попадає в реальні ситуації, де активно проявляється суб'єктна позиція особистості. Це дозволяє їй утверджуватися у певних видах діяльності, а, отже, і в соціумі в цілому. Характер діяльності визначається не стільки позитивною чи негативною установками суб'єктів, скільки «мірою суб'єктності», наявністю активності, самостійності, ініціативи, самодіяльності. Це, безперечно, передбачає зміну позицій, ролі, статусу суб'єкта діяльності в нових соціумних умовах.

Реалізація в дії різних напрямів, змісту і програм щодо соціалізації особистості потребує реалізації відповідних функцій соціально-педагогічної системи. Визначені функції можуть бути уточнені, розширені залежно від суб'єктів соціалізації, регіону, соціальних умов і життєдіяльності особистості. У визначенні функцій загалом можна спиратися на положення білоруського вченого В.Г. Литвиновича.

І. Діагностико-прогностична функція є своєрідним підґрунтям, яке дозволяє вивчати проблеми і потреби дітей та молоді і визначати методики, соціально-педагогічної діяльності у соціумі та мікросоціумі.

Реалізація цієї функції передбачає визначення реальних умов роботи з різними категоріями дітей,

підлітків і молоді; забезпечення наукового підходу до організації соціалізуючого процесу. Крім того, діагностико-прогностична функція може класифікуватися як інформаційна, оцінювальна, формуюча.

II. Функція забезпечення соціальних гарантій розвитку молоді людини як особистості, і її нахилів, здібностей, можливостей.

• Реалізація цих функцій передбачає наявність можливостей у соціально-педагогічних інститутах створення оптимальних умов для використання права: навчатися, працювати, відпочивати і розважатися; користуватися досягненнями освіти, культури; мати гарантію життєдіяльності і безпеки (включаючи сюди забезпечення охорони здоров'я, соціального забезпечення, працевлаштування, захист прав і гідності особистості тощо).

III. Функція соціального захисту дитини, підлітка, молоді людини і надання їй допомоги у кризових та конфліктних ситуаціях.

Реалізація цієї функції передбачає здійснення соціальними службами допомоги і захисту суб'єкта при життєвих і психологічних негараздах, у конфліктній ситуації, від самотності, бездомності, голоду; при відновленні соціальної та економічної справедливості, а також соціальних прав дітей і підлітків.

І саме захист є проявом особливості соціалізуючого процесу з урахуванням індивідуальності на відміну від виховного процесу у школі.

IV. Функція соціальної адаптації суб'єкта у соціумі в ситуації різкої зміни соціальних умов та соціального середовища.

Реалізація даної функції передбачає надання допомоги суб'єкту для безболісного входження в систему міжособових, групових, сімейних, суспільних відносин; надання допомоги щодо подолання труднощів, з якими зустрічається суб'єкт у процесі соціального становлення, в реалізації життєвих планів. Ця функція досить об'ємна за своїм призначенням, оскільки вона передбачає: формування здатності до самореалізації шляхом надання суб'єкту права на самоствердження своєї особистості, на повагу власної гідності; допомога суб'єкту такими засобами самоствердження, які б не наносили шкоди і не обмежували інтереси інших, тобто діяти, але в межах моральних норм, притаманних даному суспільству.

УФункція забезпечення соціальних зв'язків суб'єкта в соціумі з різними соціально-педагогічними інститутами шляхом включення конкретного суб'єкта в суспільний процес у соціумі.

Реалізація даної функції передбачає координацію, взаємодію і співробітництво соціальних Інститутів, діяльність яких спрямована на соціальне становлення суб'єкта як особистості, раціональне і ефективне використання їх можливостей; пошук нових форм соціальних зв'язків особистості і суспільства.

Вищою мірою прояву соціальних зв'язків є діяльність, яку здійснюють соціальні інститути з врахуванням необхідності, потреб, інтересів як особистості, так і суспільства.

Визначення функцій соціально-педагогічної системи у структурі соціалізуючого процесу допомагає здійснювати прогнозування якісних і кількісних змін у життєдіяльності дітей і молоді, виявлення резервів удосконалення процесу

соціалізації, шляхів вирішення соціально-педагогічних проблем, активності включення соціальних інститутів у діяльність з метою покращення соціально-педагогічних умов соціуму.

Це потребує вивчення і апробації певних напрямів, форм і методів, ідо сприяють соціальному становленню особистості і виявленню змін у ставленні дітей і молоді до базових соціальних цінностей.

Виходячи із загальної мети створення соціально-педагогічних інститутів і тих завдань, які вони мають виконувати, можна передбачити розробку, уточнення, продовження щорічних основних **напрямків і змісту діяльності соціально-педагогічних інститутів:**

I — напрямок Методичне та кадрове забезпечення виконання державної молодіжної політики;

II — «Надання інформаційної, правової, психолого-педагогічної допомоги дітям та молоді»;

III — «Соціальне становлення та розвиток підлітків і молоді»;

IV — «Попередження та подолання негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі»;

V — «Соціальна підтримка окремих категорій молоді, зокрема інвалідів та дітей-сиріт»;

VI — «Соціально-психологічні та педагогічні дослідження».

Перегляд змісту кожної програми із названих шести напрямків дозволяє визначити серед них найбільш пріоритетні та активізувати і залучати до їх реалізації всі можливі соціально-педагогічні державні і громадські структури. Це, в першу чергу: зайнятість молоді, освіта і духовні цінності молодого покоління, допомога хворим та

ВІЛ-інфікованим, допомога і соціально-педагогічна реабілітація молодих інвалідів, дітей-сиріт, забезпечення фахівців і клієнтів необхідною науковою та методичною інформацією і матеріалами. Скажімо, для реалізації лише останньої позиції доцільно проводити семінари, круглі столи і конференції; розробляти методики за окремими програмами, організовувати теле- і радіопередачі, проводити бесіди, зустрічі, лекції, публікувати науково-методичні статті, розповсюджувати методичні матеріали, видання, листівки, газети тощо.

Аналіз впливу способів організації діяльності на соціальне становлення особистості дозволяє зокрема на цьому етапі вирішувати такі завдання:

1. здійснювати характеристику способів організації соціально-педагогічної діяльності, які впливають на соціальну позицію суб'єкта;

2. здійснювати загальну характеристику суб'єктів, котрі потребують соціально-педагогічної допомоги;

3. виявити зв'язки між позиціями таких суб'єктів і способами організації соціальної діяльності, які базуються на виборі соціальної поведінки суб'єкта.

Організація діяльності за принципом права вибору суб'єктом справи за інтересами, а партнера за уподобаннями дозволяє попереджувати появу конфліктів під час організації різних видів діяльності.

За сукупністю проявів характеру поведінки всіх учасників можна поділити на три групи: перша група — суб'єкти, котрі прагнуть до діяльності «для себе». До речі, в окремих мікрогрупах (діти-інваліди, діти-сироти, хворі на ДЦП) принцип діяльності «для себе» варто навіть стимулювати, оскільки для цієї категорії людей це вже є певним кроком до соціального входження в суспільство.

Суб'єкти другої групи характеризуються певним проявом, хоча й не яскраво вираженим, «діяти для інших». Особливо це помітно у групі старших підлітків, молоді 18-20 років.

Третя група характеризується проявом бажання включатися в діяльність «для себе» і «для інших». За таким характером поведінки можна спостерігати серед дітей-сиріт, «дітей-вулиці», учнів шкіл-інтернатів, старших підлітків, які пройшли період реабілітації. Це проявляється у конкретній допомозі (щось випрати, зробити подарунок, принести книгу, піти на прогулянку, принести відео-фільм тощо).

Працюючи з суб'єктами виховання протягом кількох років, можна, безперечно, побачити і досить помітні зміни у їх соціальних позиціях у різних видах діяльності.

По-перше, це проявляється в тому, що зменшується кількість учасників, які відмовляються брати участь у соціально-особистісній діяльності і прагнуть відмежуватися у спілкуванні.

По-друге, проявляється тенденція збільшення соціально-позитивних вчинків щодо інших людей, визначається «крен» щось робити для інших. Але водночас залежно від мікрогрупи суб'єктів (наркомани, молоді проститутки, алкоголіки) не завжди спостерігається зміщення до зростання позитивної поведінки, хоча, безперечно, «придушення» зростання процесів негативізму теж свідчить про ефективність роботи.

Таким чином, можна сказати, що створення соціальної служби для дітей та молоді як соціально-педагогічної системи дозволяє не лише визначити основні напрями діяльності, але й закласти в них адекватні цілям напрями, конкретні програми і конкретні механізми їх реалізації.

Аналіз способів і видів діяльності, здійснюваний на основі поведінки суб'єкта по відношенню до інших, показав, що вони якісно змінюють характер соціальної поведінки у підлітків і молоді. Проте вивчення цього аспекту дозволяє виявити і той факт, що чималий відсоток суб'єктів залишається стабільно на одному рівні, в одній позиції. І ця стабільність також є позитивним проявом у його життєдіяльності.

Отже, розкриваючи особливості структури, змісту, соціально-педагогічних умов ефективної діяльності виховних інфраструктур у системі соціалізації особистості, можна вирішити кілька важливих завдань, які певною мірою можуть допомогти практикам-педагогам оптимізувати процес соціалізації особистості.

1. Здійснено теоретичне обґрунтування доцільності функціонування соціально-педагогічних інфраструктур, які включені до відкритої системи соціалізації особистості.

Як бачимо, в центрі соціально-педагогічної системи є особистість, яка існує у предметно-просторовому середовищі, котре має сприяти її соціальному становленню.

Для створення умов щодо соціалізації особистості необхідна цілеспрямована організована діяльність, яка має включати суб'єкти соціального виховання у взаємодію з оточуючим світом і яка формує в них систему ціннісного ставлення до цього світу.

Першою умовою соціалізації особистості є створення системи взаємодії всіх соціально-педагогічних інфраструктур, державних, громадських, окремих осіб, волонтерських груп, міністерств і відомств, зокрема: школи, позашкільних установ, клубів і об'єднань за місцем проживання, таборів відпочинку і праці, наметових містечок, клубів за інтересами, дитячих та молодіжних

організацій, закладів культури і спорту, різного типу фондів.

Другою умовою соціалізації особистості є створення своєрідної соціально-педагогічної системи відкритого типу. Ця форма інтеграційного впливу може бути використана для зміни ціннісних орієнтацій суб'єктів, статусу мікрогруп і окремої особистості, для корекції процесів входження в соціум, переорієнтації поведінки підлітків тощо.

Третньою умовою соціалізації особистості є розробка структури соціально-педагогічної діяльності ССМ, визначення основних її напрямків (6 напрямків), створення програм організації реальної життєдіяльності тих суб'єктів, котрі потребують допомоги, підтримки, захисту, розвитку нових програм, та наповнення їх змістом, адекватним поставленим цілям стосовно конкретної особистості, мікрогрупи, мікро середовища.

Узагальненим критерієм оцінки діяльності соціальних служб для молоді є факт розробки та використання ними соціальних технологій, під якими перш за все треба розуміти зумовлений спосіб використання особистісної діяльності з метою досягнення суспіль-но-значущих цілей. При цьому соціальна технологія проявляється у двох аспектах: як проектування процедурних з формами, методами, шляхами реалізації ідей і як прояв проекту в діяльності. Ці два етапи соціалізуючого процесу, безперечно, завжди взаємодіють і взаємовпливають один на одного.

Крім того, ефективність діяльності певних соціально-педагогічних інститутів оцінюється не лише за оптимальністю технологій, вона є узагальнюючим проявом і ряду інших характеристик, зокрема таких як: універсальність (спроможність ефективної дії технологи у різних соціальних групах); оперативність (оптимальний термін застосування потрібних технологій); доступність

(відносно сприйнятливий і можливий у роботі для різних категорій фахівців); надійність {про вияв обов'язкового впливу більшою чи меншою мірою}; гнучкість (можливість оперативної варіативності впливу на суб'єкт і пристосованість до змінних обставин); інтеграційність (оптимальне включення у вирішення поставленої цілі різних виховних інститутів); фахове забезпечення кадрами, здатними реалізувати розроблені проекти соціалізуючого впливу. Таким чином, цільова орієнтація соціально-педагогічної системи передбачає зміщення акценту у соціалізуючому процесі на особистість дитини чи молодшої людини, здатної чи готової до взаємодії, активної перетворюючої діяльності; формування виховуючих відносин у мікросоціумі (об'єднанні, групі, сім'ї).

Відродження національної культури, очищення джерел пам'яті, відновлення демократизації, гуманізації у виховній системі активізують процес пошуку нового ефективного шляху виховання і розвитку молодого покоління. Докорінні зрушення політичної, економічної системи, її соціальної суті створюють ситуацію, коли кардинально змінюється світогляд людей, що, безперечно, зумовлює необхідність переосмислення процесу формування нового покоління, його взаємодії зі старшим.

Особливого значення набуває проблема виховання громадянина незалежної держави України - творчої особистості, здатної вдосконалювати себе та свою країну, жити в ім'я її становлення і розвитку.

Гідну роль у цьому процесі відіграють різноманітні виховні інфраструктури, гнучкі та спроможні здійснювати перебудову діяльності в них вихованців завдяки своїй багатofункціональності. Базуючись на принципах добровільності, особистої зацікавленості дітей, позашкільні освітньо-виховні заклади мають невичерпні можливості

щодо створення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості, розкриття її здібностей, задоволення багатогранних особистісних потреб у процесі реальної творчої діяльності.

Останнім часом помітно змінилося ставлення різних керівних структур до діяльності позашкільних виховних закладів. Їх робота оцінюється не кількістю гучних, часто заформалізованих і нецікавих масових заходів а глибиною змісту, своєрідністю форм, різноманітністю видів діяльності, багатогранністю програм творчих об'єднань за інтересами та всього закладу в цілому.

Визначається тенденція становлення системи позашкільного виховання в державі, проте її структура і суть ще потребують досить глибокої і вдумливої уваги науковців та освітян-практиків.

За останні роки досить помітно зросли вимоги до змісту і особливостей виховної діяльності позашкільних закладів, їх ролі у ланці безперервної освіти і виховання учнівської молоді як центрів прогнозування позашкільної виховної роботи з дітьми та підлітками в цілому.

В Україні існує мережа позашкільних закладів освіти, яка налічує понад 30 типів різних закладів від комплексних до профільних.

Функціонують комплексні позашкільні заклади: Будинки творчості дітей та юнацтва, Палади учнівської молоді, Центри дитячої творчості, клуби при районних соціальних службах та клуби за місцем проживання тощо. Окрему категорію становлять спеціалізовані однопрофільні позашкільні виховні заклади: станції юних техніків, дитячі флотилії, дитячі туристичні станції, станції юних натуралістів тощо. Багатопрофільні та спеціалізовані однопрофільні позашкільні виховні установи в подальшому їх розвитку здатні привести в перспективі до

створення у кожному регіоні комплексу позашкільних закладів з широким спектром напрямків діяльності.

Діюча мережа позашкільних навчально-освітніх закладів найбільш розвинена, звичайно, у великих містах України: Києві, Одесі, Харкові, Львові. Водночас саме у цих великих містах спостерігається чітка тенденція до зниження відсотка залучення школярів до гуртків та позашкільних закладів порівняно з підвищенням кількості населення. А це призводить до того, що зменшуються можливості відпочинку дітей та підлітків у оздоровчих чи профільних закладах, тому що зона відпочинку дітей біля великих міст не відповідає інтенсивному зростанню житлових споруд. Це, в свою чергу, сприяє активізації зацікавленості батьків і педагогів у тому, щоб якомога більше залучити дітей та підлітків до виховної роботи безпосередньо в школах, схилиючись навіть до того, щоб оплачувати різні види гурткової роботи. При цьому діти молодшого шкільного віку найчастіше можуть займатися музикою, танцями, спортом, діти старшого шкільного віку більш схильні до вивчення іноземної мови, до занять у плані підготовки до вступу у вищі навчальні заклади з метою опанування привабливими, на їх погляд, вміннями.

Щодо дитячих оздоровчих закладів, які діють в різні періоди і які функціонують за різним терміном, то вони просто неспроможні охопити погрібну кількість бажаючих, що призводить до збільшення

бездоглядності дітей (особливо під час літніх канікул), здебільшого це стосується в першу чергу тих школярів, які проживають у великих містах. Наслідком цього є підвищення дитячого травматизму, погіршення криміногенного стану у мікрорайонах, посилення асоціального «досвіду» проведення часу з негативним його впливом на особистість, зниження загального рівня оздоровлення дітей та підлітків. Останній факт не можна

ігнорувати, оскільки, за даними Міністерства охорони здоров'я України практично здоровими можна вважати лише 5-8% випускників шкіл, у 40% з загальної кількості спостерігаються різноманітні хронічні захворювання [2].

Сьогодні кількість позашкільних закладів абсолютно не залежить від чисельності населення міста, району. За результатами вивчення стану справ основні фонди площ позашкільних закладів складаються з пристосованих будинків, що мало придатні для занять творчістю, спортом, художньо-творчою діяльністю, туристсько-краєзнавчою роботою, відсутні педагогічні та архітектурні вимоги до споруд навчально-виховного типу, хоча архітектура як вид мистецтва, спроможна і повинна виховувати естетичні смаки дітей та підлітків. Нові споруди такого призначення сьогодні не будуються.

Існують закономірності щодо комплексності позашкільних установ залежно від міст, де вони розташовані, а саме:

1. в малих містах, де комплектність шкіл складає менше, ніж 24 класи, позашкільних закладів функціонує три. Найчастіше це будинки творчості з радіусом обслуговування пішохідної доступності (міста Ніжин, Хмільник);

2. в середніх містах, де комплектність шкіл становить 24 класи, кількість позашкільних закладів зростає і досягає 10. Серед них, поряд з Будинками творчості, з'являються спеціалізовані позашкільні заклади: станції юних техніків (СЮТ), станції юних моряків (СЮМ), дитячо-юнацькі спортивні школи (ДЮСШ -міста Вінниця, Житомир);

3. у великих містах, з комплектністю шкіл від 24 до 32 класів, різноманітність видів позашкільних закладів підвищується і становить більше 30 (міста Львів, Сімферополь);

4. у Києві, Харкові, Одесі функціонує понад 60 позашкільних закладів. Вони характеризуються такою загальною структурою: Будинок (Палац) дитячої та юнацької творчості (загальноміський), районні будинки, мережа профільних установ різного типу, клубів за місцем проживання.

При цьому варто зазначити, що педагоги і гігієністи пропонують школярам включатися в діяльність не більше, ніж у двох гуртках, наприклад, танцювальному та шаховому чи туристичному та малювання, що дозволяє школяреві розвивати різнопланові здібності. Але частіше за все спостерігається тенденція участі школярів в гуртку одного типу і при потребі, бажанні послідовний перехід до іншого гуртка. Ці заняття потребують витрат часу, який можна знайти тільки за умови чіткої організації режиму дня та методично правильної організації мережі навчально-виховних закладів, наявності в них тих видів занять, що цікавлять кожну конкретну особистість. Значну роль відіграють і такі провідні фактори, як комплектація та вибір видів занять, інтереси, нахили, вік дітей, бюджет часу та радіус віддаленості виховних структур, фаховий рівень соціальних педагогів, керівників творчих гуртків.

Вивчення діяльності позашкільних закладів різнопрофільного типу (Будинки, Палади, Центри творчості для дітей та юнацтва) показало, що за оптимальних умов роботи гуртків (двічі на тиждень) ці заклади охоплюють приблизно 59% учнів молодших класів, 30% школярів середніх класів і лише 8-10% старшокласників, подекуди 1-2% дошкільнят. Про зниження вікового контингенту дітей, які беруть участь у гуртках, свідчать результати наукових досліджень, що виявили загальну проблему обмеженості профільності та не враховується, що у старшокласників уже досить чітко визначені кількості гуртків, які відповідають інтересам

старших школярів, оскільки інтереси, але наявне переобтяження заняттями в школі; спостерігається низький рівень матеріально-технічного забезпечення гуртків обладнанням, апаратурою тощо. Все це призводить до спаду інтересу старшокласників до певних інфраструктур виховно-розвиваючого плану. Виняток складають гуртки, якими керують майстри своєї справи, які приваблюють дітей широким спектром спілкування та справ (туристичні, художньо-творчі та технічно-модельні гуртки).

Виходячи з положення, що кількість дітей різного віку обслуговується у значно меншій кількості, ніж є їх в регіоні, кращі позашкільні виховні заклади застосовують ступеневу систему позаурочної виховної роботи. Мається на увазі організація чіткої послідовності та взаємодії гуртків, що працюють у школах та позашкільних установах. В даному випадку дитина, засвоївши основи знань в гуртку при школі, переходить на вищий рівень занять у гурток позашкільного закладу.

Проте це лише один бік проблеми. Другий бік значно важливіший — це проблема професійного забезпечення позашкільних закладів працівниками всіх рівнів.

На сьогодні при виконанні функцій педагога та психолога у позашкільних закладах 376 спеціальностей, пов'язаних з вихованням та освітою юного населення, більшість становлять жінки, особливо це простежується серед працівників позашкільних закладів. За даними наукових досліджень, 95-97% керівників гуртків — жінки. Найбільш характерним у цьому плані є гуртки в'язання, шиття, макраме, вишивки, а також вокально-хорові, танцювальні тощо.

Низький рівень заробітної плати працівників сфери освіти, зокрема, сфери культурно-освітньої, безперечно, негативно впливає на залучення чоловіків до роботи з дітьми, хоча при цьому певний виняток спостерігається у

технічних, спортивних, деяких профільних гуртках (юних моряків, авіаторів тощо).

Незважаючи на труднощі, позашкільні виховні заклади в період сучасного розвитку України, особливо в регіонах, в основному виправдовують своє призначення — виховувати дітей, гідними свого народу, традицій, працьовитих і чесних, морально стійких і гуманних.

Наявність всіх зазначених умов в даній таблиці забезпечує оптимальний режим функціонування системи позашкільних закладів незалежно від адміністративно-територіального типу регіону. Тобто ускладнення загальної структури позашкільних установ у великих містах потребує налагодження роботи кожної структурної одиниці, що характерно для малих міст або робітничих поселень.

На основі аналізу результатів діяльності позашкільних виховних закладів та наявності визначених умов маємо змогу згрупувати позашкільні заклади за такими параметрами:

А — позашкільні виховні заклади, що знаходяться *в стані занепаду* у зв'язку з відсутністю можливостей перебудови їх діяльності;

В — позашкільні виховні заклади, які знаходяться у *стадії реорганізації*, пошуку шляхів вдосконалення соціально-виховної роботи та матеріального виживання;

С - позашкільні виховні заклади, що визначили перспективи діяльності, які, в основному, *перебудували свою роботу* відповідно до об'єктивних умов.

При різноманітності зовнішніх факторів вони мають загальну рису: директор позашкільної установи, його заступники, працівники визнають необхідність ефективної перебудови діяльності позашкільних виховних закладів.

Об'єктивні закономірності розвитку суспільства потребують такого керівника, який би міг вивести

позашкільний виховний заклад на новий рівень роботи. Керівник повинен стати «генератором ідей» чи їх вправним виконавцем, правильно обрати стиль та методи управління при наявній сукупності ділових та особистісних якостей, здатний створити колектив педагогів, який, працюючи разом, може розпочати кардинальні позитивні зміни.

Доцільно тут є міркування науковця А. Г. Афанасьєва щодо особистості керівника установи: «Діяльність, пов'язана з прийняттям рішень, з організацією, спрямованою на впровадження рішень в життя, з регулюванням система у відповідності з визначеною метою, з визначенням підсумків діяльності, з систематичним отриманням, переробкою та використанням інформації, є найбільш складною і потребує особливого відбору осіб, що нею займаються». Але сьогодні процес відбору керівників відсутній, призначення чи вибори на посаду відбуваються на основі особистих відносин як на рівні колективу позашкільної установи, так і на рівні вищих інстанцій.

Найважливішою проблемою розвитку системи управління в сучасних умовах є визначення оптимального поєднання професійних та особистісних якостей людини, що обіймає посаду керівника в умовах прискорення соціально-економічної о розвитку країни, але при цьому відчуває сучасну ситуацію розбудови державності, посилення нових пріоритетів.

З метою оновлення змісту, форм і методів позашкільного навчання і виховання була здійснена значна робота з формуванням нормативно-правової бази для всіх ланок освіти, зокрема, до Кабінету Міністрів України подано проект Закону України «Про державну підтримку позашкільної освіти». Передбачалось, що кожен із працівників всіх типів позашкільних закладів повинен обов'язково пройти через семінари і курси з проблем

виховання, наприклад: «Удосконалення роботи з учнівською молоддю з питань відродження національної культури, звичаїв, обрядів та традицій народу», «Оновлення методичної роботи позашкільних закладів», «Розвиток пріоритетних напрямів позашкільної роботи з учнівською молоддю» тощо. Ця програма продовжує діяти і сьогодні, де відповідно до сучасних вимог визначені такі напрями вдосконалення діяльності: «Позашкільний заклад — центр національного відродження», «Позашкільний заклад — центр підготовки наукового потенціалу», «Творча обдарованість: пошук і проблеми» тощо. Місце та роль позашкільних виховних закладів у системі соціального виховання особистості базується на положеннях Державної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)», де поряд з існуючими визначаються нові функції діяльності позашкільних закладів та перспективний напрям вдосконалення їх діяльності, а саме: «створення умов для одержання вихованцями додаткової освіти» .

Виходячи з поставлених завдань, кожний конкретний педагогічний колектив позашкільного закладу мав і має змогу визначити перспективи вдосконалення соціально-виховної діяльності, конкретної перебудови своєї структури, комплектності, штатів, матеріально-технічного забезпечення тощо.

Сучасні загальні тенденції розвитку позашкільних виховних закладів характеризуються:

- перебудовою діяльності позашкільних закладів відповідно до реального стану справ, матеріально-технічним забезпеченням, кадровим посиленням, можливостями регіону (це обумовлює не тільки зміну назви позашкільного закладу, а й конкретизує напрямки і зміст роботи);

- розширенням мережі гуртків фольклорно-етнографічного характеру та народних ремесел (формування відповідно до регіональних традицій, попиту та бажанням школярів і батьків конкретної місцевості);

- перекомплектацією та підвищенням кваліфікації педагогів — керівників гуртків в нових умовах розбудови незалежної держави;

- оновленням, налагодженням методичної роботи, підбором та розробкою методичних матеріалів, навчанням працівників позашкільних установ;

- введенням у структуру позашкільних виховних закладів гуртків з оплатою за рахунок батьків чи спонсорів за умови збереження гуртків, де діти можуть займатись безкоштовно;

- створенням гуртків нової спрямованості: менеджменту, економіки та бізнесу, психології тощо.

Перспективним визначається створення комплексу позашкільної роботи, навчання і виховання за інтересами дітей і учнівської молоді. Він є організаційно-методичним і навчально-виховним закладом освіти та підпорядковується районному управлінню народної освіти. Метою створення такого комплексу є творчий пошук оптимальних шляхів оновлення позашкільного навчання і виховання дітей та підлітків, створення умов для їх самовизначення у вільний час, організація змістовного дозвілля, взаємодія позашкільних закладів зі школами, профтехучилищами, дошкільними закладами, дитячими і підлітковими організаціями та об'єднаннями, громадськістю. Практично мета, завдання, структура, функції діяльності комплексу і Будинку (Палацу) дітей та юнацтва, співпадають, тому що вони є комплексними багатoproфільними позашкільними установами, а головною відмінністю є наявність у комплексі психолого-педагогічного інформаційного

центру, інформаційно-методичного прогностичного центру, сектору по роботі з кадрами.

Головна позитивна відмінність комплексу — наукова діяльність, на основі якої розробляється програма подальшого вдосконалення кожної складової його частини. Комплекс координує діяльність всіх категорій педагогічних кадрів навчально-виховних закладів району, які здійснюють роботу за інтересами з дітьми і підлітками, відповідають за організацію їх змістовного дозвілля. Особливе місце в організації діяльності позашкільних установ займає питання їх функціонування влітку. Загальновизнані форми та напрями діяльності, характерні для роботи багатoproфільних закладів типу Палаців та Будинків творчості.

Перший напрям. Посилення практичної діяльності профільних позашкільних закладів, основною спрямованістю яких протягом року є підготовка до практичної роботи влітку. Це дитячо-юнацькі флотилії, клуби юних моряків, спортивні секції, в яких діти займаються водними видами спорту (байдарка, каное тощо), туристичні клуби, секції, станції юних натуралістів, гуртки історико-краєзнавчої спрямованості.

Кожна секція, гурток чи профільний позашкільний заклад під час розробки перспектив розвитку роботи планує конкретні форми роботи та види діяльності влітку, які дозволили б перевірити рівень теоретичної та практичної підготовки гуртківців, що активізує зацікавленість дітей протягом року, навіть, при копіткому одноманітному опануванні навичками. Наприклад, туристичні гуртки та клуби займаються теорією, що близька до викладання географії, а, скажімо, навички в'язання вузлів доводяться до автоматизму. Але діти займаються цим з великим бажанням, бо знають, що від

рівня їх підготовки залежить успіх майбутнього походу, рівень його складності, категорії.

Другий напрям. Підтверджується доцільність роботи соціальних педагогів позашкільних виховних закладів у денних виховно-оздоровчих інфраструктурах, які створюються при школах. В останні роки визначилась тенденція організації оздоровчих закладів денного типу при позашкільних виховних установах, які мають приміщення для налагодження не тільки оздоровчо-виховної діяльності, а й для денного сну і відповідають санітарно-гігієнічним вимогам. При всій користі таких закладів, проблемою стає організація оздоровчої роботи на свіжому повітрі та можливість проведення водних процедур, бо не кожна позашкільна установа має зелену зону відпочинку. Однак цей досвід уже вважається позитивним, тому що діти молодшого шкільного віку мають професійний догляд дорослих, а різноманітність культурно-виховних заходів сприяє розширенню їх знань, творчих вмінь та навичок. Простежується бажання дітей відпочивати в таких закладах, особливо дітей з багатодітних, малозабезпечених сімей. При порівнянні з денними оздоровчими закладами, що створені при школах та при позашкільних виховних закладах, значно підвищується можливість використання різноманітного обладнання та варіативності приміщень у позашкільних установах. Це сприяє зростанню виховного впливу конкретного виду діяльності, створює відповідний настрій у дітей. Наприклад, при проведенні ігор по станціях, що стали традиційними у всіх типах закладів, кожна станція може бути розташована у приміщенні гуртка відповідного спрямування: «Екологічна» — у приміщенні гуртка юних натуралістів, «Музична» — в хоровій кімнаті, «Танцювальна» — в балетному класі.

Третій напрям. Організація роботи різнопрофільних гуртків на базі позашкільних закладів чи шкіл, де діти за кілька днів занять оволодівають певними знаннями і вміннями, що служить стимулом, основою для подальшого залучення їх до гурткової роботи за обраними видами діяльності. Практично це найбільш розповсюджена форма організації роботи влітку. Наприклад, за два-три заняття діти виготовляють діючу модель машини чи літака з паперу, що сприяє розвитку інтересу до технічного моделювання та формує бажання продовжувати навчання. Така форма роботи сприяє пропагуванню гурткової роботи позашкільних закладів та являє собою елемент випереджуючого набору дітей для навчання в наступному році і залучає їх до активного, творчого, виховного відпочинку в тому випадку, якщо вони залишаються в місті.

Четвертий напрям. Проведення масових форм виховної роботи на дитячих майданчиках, у парках, зонах відпочинку силами вихованців та працівників виховних закладів: свят, гулянь, концертів, конкурсів, змагань, фестивалів, балів.

При цьому можлива варіативність проведення вищеназваних форм, які можна згрупувати за домінуючими особливостями:

а) на основі розробленого сценарію відповідальні педагоги позашкільних закладів підбирають виконавців, ведучих, готують матеріали, наочність, проводять репетиції, а потім підготовлена форма виховної роботи програватиметься кілька разів для різної аудиторії, в різних місцях, наприклад, так може бути проведено «Свято Нептуна»;

б) відповідальні за проведення масового свята розробляють завдання для майбутніх учасників, готуються ведучі, наочність, репетиції проходять окремо з кожною

групою учасників, що дає змогу витримати ефект новизни. В даному випадку за формою це буде конкурсна програма, тому необхідне створення журі;

в) варіант проведення гулянь, фестивалів обумовлює участь і дітей, і дорослих, тому створюються оргкомітет, куди залучаються представники місцевої влади, держадміністрації, зацікавлені особи та організації при обов'язковій участі професійних педагогів-організаторів культурно-виховних дійств широкого масштабу, позашкільних працівників, які розробляють програму або сценарій.

П'ятий напрям. Організація консультацій провідних педагогів позашкільних закладів та соціальних педагогів соціальних служб для вихователів денних оздоровчих закладів, керівників гуртків, педагогів-вихователів та соціальних педагогів позаміських оздоровчих закладів; проведення консультативно-методичної допомоги на місцях, а саме в позаміських дитячих оздоровчих закладах, в денних закладах при школах та позашкільних закладах, клубах за місцем проживання. Консультації мають бути організовані на основі чергування, в обумовлений час та за заздалегідь визначеною тематикою чи такою, що спонтанно з'явилася під час методичного виїзду. Наприклад, пропагується проведення консультативно-пропагандистської роботи з питань організації з дітьми та підлітками занять з основ здорового способу життя, роз'яснення основних валеологічних та екологічних понять в умовах літнього відпочинку.

Шостий напрям. Оздоровлення дітей, що займаються в колективах позашкільного закладу на базі позаміських дитячих оздоровчих закладів. В даному випадку гуртківці всім колективом, разом зі своїми керівниками виїждять у літній табір. Так можуть відпочивати хореографічні колективи, оркестри духових інструментів, дитячо-юнацькі

інструментальні ансамблі, волонтери соціальних служб. В нових умовах дитячі колективи з більшою інтенсивністю продовжують заняття, репетиції, іноді двічі на день. Це значно підвищує майстерність учасників, розширюється репертуар, налагоджуються неформальні стосунки, формується позитивно-емоційний мікроклімат серед дітей та підлітків. Така практика щодо організації роботи широко застосовується влітку у спортивних секціях та дитячо-юнацьких спортивних школах. Для команд футболістів, хокеїстів та груп спортсменів, котрі займаються різними видами спорту, педагоги організують спортивні зміни чи загони, де діти продовжують тренування. Взаємодія з колективами закладів відбувається на основі офіційних угод.

Сьомий напрям. Робота педагогів позашкільних закладів у позаміських дитячих оздоровчих закладах. Результати наших досліджень свідчать, що в даному випадку при роботі на різноманітних посадах, починаючи з заступника начальника табору з питань виховної роботи і закінчуючи соціальними педагогами, загальний рівень виховної роботи позаміського виховного оздоровчого закладу значно підвищується. Але сьогодні процес залучення до роботи у таборах відпочинку та оздоровлення проходить спонтанно, на основі суб'єктивного сприйняття осіб, офіційні направлення відсутні. В основному люди працюють в період власної відпустки не за інтересами, а через матеріальні потреби.

Таким чином, проаналізувавши результати наукових досліджень та досвід роботи позашкільних виховних закладів в Україні на сучасному етапі, ми можемо констатувати, що останнім часом значно зросли вимоги до змісту і форм їх діяльності, що зумовило підвищення інтенсивності процесу вдосконалення та перебудови їх роботи в цілому.

Визначаються основні тенденції розвитку позашкільного виховання, а саме: спостерігається зниження проценту залучення школярів до гуртків, позашкільних закладів у порівнянні з підвищенням кількості населення у великих містах, кількість позашкільних закладів не залежить від чисельності населення міста, робота позашкільних закладів частіше за все проводиться у пристосованих приміщеннях, відсутні педагогічні та архітектурні вимоги до споруд учбово-виховного типу. Визначається тенденція зниження вікового контингенту дітей, які займаються у гуртках для старшокласників. Однак, незважаючи на істотні недоліки, позашкільні заклади продовжують відігравати досить помітну роль в організації організаційно-педагогічні умови їх діяльності, які поділяються на зовнішні та внутрішні.

Виявлено провідну роль педагога позашкільного закладу в процесі вдосконалення, переорієнтації та набуття нових функцій, до цього часу не характерних для діяльності позашкільних закладів. Разом з тим визначається суперечність між цим процесом і низьким рівнем матеріально-технічного та кадрового забезпечення позашкільних виховних закладів.

Особливе місце при використанні потенційних виховних можливостей посідає дитячий позаміський табір оздоровлення та відпочинку дітей. Своєрідність цієї позашкільної виховної установи полягає у належності позаміських дитячих оздоровчих закладів до типу багатопрофільних виховних позашкільних закладів з притаманними їм особливостями. Заклад має для цього відповідні виховні можливості, які сьогодні функціонально не використані. Поряд із школою, вони сьогодні спроможні прискорити та підвищити процес національного та інтелектуального відродження молоді порослі України.

Тематика рекомендованих рефератів: «Сучасні тенденції розвитку позашкільної освіти», «Типологія позашкільних установ», «Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку», «Соціально-педагогічна діяльність у закладах оздоровлення та відпочинку».

Лекційне заняття № 6

Тема: Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності.

План

1. Соціально-педагогічна робота із сім'єю
2. Функції сучасної сім'ї.
3. Типологія сімей.
4. Напрямки та зміст соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями.
5. Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків.
6. Допомога батькам у розв'язанні проблем сімейного виховання.
7. Діяльність психолога у закладах для дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.
8. Організаційні засади діяльності педагога з дітьми-сиротами.
9. Захист прав та інтересів дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.
10. Прийомна сім'я, як позитивне соціальне середовище для дитини.
11. Юридичне оформлення прийомної сім'ї.
12. Дитячий будинок сімейного типу в системі захисту дітей-сиріт.
13. Юридичне оформлення дитячого будинку сімейного типу.

Основні поняття: сімейне виховання, типологія сімей, функції сім'ї, діти-сироти, прийомна сім'я, дитячий

будинок сімейного типу.

Сім'я – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює сою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей. Сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Отже, сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі — все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація.

Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на життєдіяльність сім'ї: матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови. Це, в свою чергу, створює певний морально-психологічний клімат, який впливає на духовність сім'ї, виховання дітей, організацію вільного часу членів сім'ї.

В особливо складних умовах у період кризи опинилася молода сім'я, яка визначається як соціальна група, у якої вік чоловіка та жінки або одного з них не перевищує 35 років. В країні мешкає 2 млн. 400 тис. молодих сімей, в яких народжується 80 відсотків усіх народжуваних в Україні дітей. Тобто 46,6 відсотка молодих людей перебувають у шлюбі, і хоча статистика недосконала і не встигає за кількістю розлучень, можна сказати, що 50 відсотків молоді перебуває в шлюбі (або була в шлюбі). Є молодь, яка готується до шлюбу. Отже, питання шлюбно-сімейних відносин хвилюють молодь: як підготуватися до шлюбу, як обрати супутника життя, як одружитися,

зберегти сім'ю, запобігти сімейним чварам, як виховувати дітей та ін.

Перед молодістю сім'єю стоять особливо гострі проблеми матеріально-економічного та житлово-побутового характеру. Невизначеність майбутнього, незайнятість у сфері суспільного виробництва, нестабільність заробітків, невідповідність до сімейного життя та виживання у таких умовах негативно позначаються не лише на демографічній ситуації в Україні, а й на внутрісімейних процесах, характері взаємостосунків членів сім'ї, сім'ї з оточуючим середовищем, вихованні дітей, організації вільного часу сім'ї.

Державна політика, спрямована на підтримку молоді сім'ї, знайшла своє вираження у Законі про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні, галузевій програмі щодо поліпшення становища молодих жінок, сім'ї, завдяки якій передбачається здійснити заходи, спрямовані на поліпшення становища молоді сім'ї, її соціальний захист. Ці завдання реалізуються за допомогою соціальних служб для молоді, створених на початку 90-х років.

Розглянемо кожну функцію сім'ї та визначимо, як сучасна сім'я справляється з її виконанням.

Матеріально-економічну функцію сім'ї становлять її бюджет, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил. Сім'я повинна брати участь у суспільному виробництві, здобувати професію, заробляти собі на життя, на відновлення втрачених на виробництві сил. Чи може сучасна сім'я ефективно виконувати цю функцію? Як свідчать дані соціологічних досліджень, переважна більшість сімей має життєвий рівень нижче прожиткового мінімуму; більше 50 відсотків цих сімей перебувають за межею бідності, а прибуток молоді сім'ї у

двічі нижчий за необхідні потреби. Крім того, чимало молодих людей не зайнято або не повністю зайнято у системі суспільного виробництва внаслідок його кризового стану, скорочень, мають нестабільні заробітки. Тому, щоб утримувати сім'ю, люди змушені займатися так званою комерційною діяльністю. Особливо важко сім'ям, які виховують малих дітей, неповним, багатодітним сім'ям. Ці явища стають причиною зубожіння сімей, що позначається на здоров'ї членів сім'ї, їх інтелектуальному розвитку, а в майбутньому — на розвитку суспільства, генофонді країни.

Житлово-побутова функція — це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього побуту. Ця функція тісно пов'язана з попередньою. За даними соціологічних досліджень лише 5-7 відсотків молодих сімей, що беруть шлюб, забезпеченні власним житлом. Через 5 років спільного проживання власне житло мають 23 відсотки молодих сімей, інші або проживають з батьками, або наймають (48,5 відсотка) окрему квартиру чи кімнату в гуртожитках (особливо це стосується студентської сім'ї). Молоді сім'ї навіть не мають чітких перспектив щодо одержання житла. Усі ці негаразди негативно позначаються на організації домашнього побуту і загалом — на мікрокліматі сім'ї. Отже, в активний період життя, сприятливий для здобуття професії, вдосконалення професійних якостей, народження та виховання дітей, молода сім'я не має належних економічних та побутових умов для свого становлення, нормального розвитку та виховання здорового покоління.

Репродуктивна (демографічна) функція сім'ї полягає у відтворенні життя, продовженні людського роду, тобто в народженні дітей. Мається на увазі відтворення не тільки кількісне, а й якісне (народження фізично і психічно здорового покоління, без біологічних і психічних аномалій). відомо, для відтворення населення та його

природного приросту кожна сім'я повинна мати двох-трьох дітей. Статистичні дані свідчать про те, що особливістю сучасної молодії сім'ї є її малодітність (більшість сімей, де біля 52 відсотків має одну дитину), бездітність, відкладання народження дітей на невизначений період. У результаті з 1991 р. в Україні кількість померлих щороку перевищує кількість народжуваних. Тобто населення України має тенденцію до старіння та вимирання. Цей процес торкнувся й сільської місцевості, де раніше в сім'ях налічувалося двоє-троє, а то й більше дітей. Нині більшість сільських сімей також має лише одну дитину.

Отже, скрутні матеріально-економічні та житлово-побутові умови існування молодії сім'ї негативно відбиваються на відтворенні населення України, що в свою чергу через певний час справлятиме негативний вплив на загальний розвиток суспільства: не вистачатиме робочих рук, спостерігатиметься недостатній розвиток науки, подальше зменшення кількості населення тощо. Складність ситуації, у якій перебуває зараз молода сім'я, негативні явища, що мають місце в молодіжному середовищі (алкоголізм, наркоманія, захворювання, що передаються статевим шляхом) позначаються і на якісному відтворенні населення.

Комунікативна функція сім'ї передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрісімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- і макросередовища, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо). Психологічний клімат сім'ї — це стійкий емоційний настрій, результат особливостей і якості взаємостосунків членів сім'ї. Психологічний клімат сім'ї може змінюватись і залежати від самих членів сім'ї. Він

може бути сприятливим, несприятливим (конфлікти, сварки, знервованість), суперечливим (чи то повна злагода, чи то сварки). Характерні ознаки сприятливого сімейного мікроклімату — згрунтованість членів сім'ї, доброзичливість, почуття захищеності, терпимість, взаємна повага, взаємодопомога, чуйність, співчуття, прагнення допомагати один одному, співпереживання, відповідальність за сім'ю та кожного її члена. Велике значення для психологічного клімату сім'ї має внутрісімейне спілкування. Сімейний мікроклімат, на який впливають стійкий позитивний емоційний настрій, взаєморозуміння, доброзичливість, позначається на настрої членів сім'ї, загальному стилі їхнього життя. У такій сім'ї наявне бажання разом проводити вільний час, вихідні дні, відпустку. Вона відкрита як для внутрісімейного (між подружжям, подружжям і дітьми, подружжям і батьками), так і для позасімейного (з друзями, сусідами, знайомими) спілкування, створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень.

Знервованість, відсутність побутових вигод, постійна роздратованість, грубість, сварки, чвари, піклування лише про власний комфорт, відсутність милосердя у членів сім'ї призводять до негативного емоційно-психологічного мікроклімату. Такі життєві умови подружжя, а також дітей зумовлюють депресивні стани, емоційне перенапруження, дефіцит позитивних емоцій, стресові ситуації. До останніх можуть призводити невміння раціонально вирішувати матеріально-економічні та житлово-побутові проблеми, сексуальна дисгармонія, конфліктність, що прогресує на основі алкоголізму, аморальної поведінки, наявності у членів сім'ї таких якостей особистості, як ревності, надмірна образливість, егоїзм, небажання поступатись власними інтересами, зручностями, заради ближнього.

Останнім часом у сім'ях, особливо молодих,

спостерігається багато розлучень. В умовах соціально-психологічного стресу молодь по суті не підготовлена ні морально, ні матеріально до створення сім'ї, не бажає мати дітей. За статистичними даними в Україні розпадається кожний другий-третій шлюб.

Крім того, стали поширеними деформовані шлюбно-сімейні процеси: молодь не хоче офіційно реєструвати шлюб, народжувати дітей, відкладаючи це до кращих часів. Усі ці явища призводять до зростання кількості позашлюбних дітей серед дуже молодих матерів.

Збільшується кількість неповних сімей, діти у таких сім'ях не мають належного матеріального забезпечення. Крім того, виховання дитини одним з батьків, переважно матір'ю, негативно відбивається на формуванні особистості як хлопчика, так і дівчинки. У нормальній, благополучній сім'ї всі проблеми, як правило, мають раціональні способи розв'язання, не зачіпаючи інтереси будь-кого з її членів: кожен має свої свободи, можливості задовольняти власні потреби. Дезорганізація шлюбно-сімейних відносин призводить до зниження соціальної активності людини, позначається на її працездатності, погіршує стан психічного та фізичного здоров'я, негативно впливає на процес сімейного виховання, збільшує кількість дитячих захворювань, сприяє появі важковиховуваності, формуванню ранньої девіантної поведінки, невротичних, психосоматичних розладів, збільшенню суїцидних вчинків.

Розпаданню шлюбів сприяють не тільки складні матеріально-економічні та житлово-побудові умови сім'ї, а й медично-соціальна, соціально-психологічна і психолого-педагогічна невідповідність молоді до сімейного життя, невміння раціонально розв'язувати сімейні проблеми і запобігати конфліктним ситуаціям, відсутність правових, юридичних, медичних, економічних, сексологічних,

наркологічних і психолого-педагогічних знань, необхідних для молодого подружжя.

Виховна функція полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду. Правильне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя, поведінки, що сприяє розвитку фізичної досконалості дітей, зміцненню їхнього психічного здоров'я, виробленню навичок санітарно-гігієнічної культури. Ця функція — одна з найважливіших, її мета — передати підростаючим поколінням у процесі входження в систему суспільних відносин соціального досвіду, знань, орієнтацій, норм і ролей, умінь і навичок, необхідних для моральної життєдіяльності. Успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу залежить від її матеріальних і побутових умов, чисельності та структури сім'ї, взаємостосунків, які складаються між всіма членами родини, особистого прикладу батьків, їх педагогічної культури, специфіки самого процесу сімейного виховання.

Соціальна ситуація, у якій перебуває сучасна молода сім'я, призводить до того, що, виховуючи дітей батьки стикаються з цілим рядом проблем. Зважаючи на те, що суспільством ставиться завдання посилити сімейне виховання, школа та соціальні служби мають допомагати сім'ї у створенні нормальних психолого-педагогічних та емоційно-моральних умов для повноцінного виховання дітей, розвитку їхніх пізнавальних інтересів, фізичного удосконалення, нормального спілкування з батьками та іншими членами сім'ї, у набутті батьками умінь, необхідних для вирішення складних проблем сімейного

виховання. Вимога сучасного суспільства поліпшити якість сімейного виховання та підвищити відповідальність батьків за виховання дітей часто стикається з проблемою матеріальної незабезпеченості сім'ї, зосередженості батьків на пошуках коштів для того, щоб, насамперед, забезпечити їх нормальним харчуванням, одягом, тобто задовольнити фізичні потреби дитини. Внаслідок цього духовний розвиток дитини залишається часто поза увагою батьків, на нього не вистачає вже ні сил, ні часу.

Крім того, сім'я потребує допомоги і в питаннях спілкування з батьками, родичами, особливо з тими, з якими вона разом проживає. Внаслідок зростання кількості розлучень, нестабільності та деформації шлюбу соціальної допомоги потребують сім'ї, які не в змозі забезпечувати належний рівень сімейного виховання і в яких створюються передумови для негативного напрямку у формуванні особистості дитини. Це так звані неблагополучні сім'ї, де батьки зловживають спиртним, ведуть аморальний спосіб життя; неповні сім'ї; сім'ї, де між батьками, батьками й дітьми мають місце постійні конфлікти; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; зовні благополучні сім'ї, тобто сім'ї, де за нормальних економічно-побутових умов і наявності обох батьків складаються несприятливі умови для виховання дітей внаслідок педагогічної неосвіченості та низької педагогічної культури батьків, причому, педагогічні помилки батьків носять стабільний характер. Тому постає завдання про підготовку батьків до якісного виконання батьківських обов'язків. Соціальної, педагогічної та психологічної допомоги потребують також сім'ї групи ризику, до яких на даному етапі розвитку суспільства ми відносимо багатодітні сім'ї, одиноких матерів, неповнолітніх матерів, сім'ї з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, малозабезпечені сім'ї.

Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Рекреативна діяльність сім'ї здійснюється в будні й вихідні дні, а також під час відпустки. Вона виконує роль збереження сім'ї як цілісної одиниці, зміцнює сім'ю, закріплює кращі традиції, має велике значення у вихованні дітей, емоційному єднанні подружжя. Крім того, ця функція має значення для розвитку інтересів і потреб особистості, виконує культурну роль, формуючи, розвиваючи та виховуючи культурні, моральні й духовні цінності та норми. У стабільній сім'ї ця функція постійно трансформується й розвивається. У дезорганізованих сім'ях ця функція по суті руйнується або виконується частково. Це спостерігається і в повсякденному житті, коли члени сім'ї повертаються додому з роботи. У цей період вільний час сім'ї призначений для відновлення фізичних, моральних та емоційних сил, витрачених протягом трудового дня. Крім відновлення витрачених сил, людина мусить подбати про свій духовний та інтелектуальний розвиток. І дуже важливо, щоб це стосувалося кожного з членів подружжя і дітей. Під час відпустки майже весь час можна присвятити дозвіллю, що може найбільше сприяти розвитку особистості.

Проблема реалізації рекреативної функції молоді сім'ї полягає в тому, що зараз обмежені умови для раціонального проведення вільного часу. Адже фінансові проблеми, про що ми вже згадували, не дають можливості відвідувати кіно, театри, концерти, виставки, музеї, кафе і ресторани, реалізовувати свої потреби у відпочинку, оздоровлювати сім'ю в санаторії, будинках відпочинку, на морі, відправляти дітей у літній табір, мандрувати. Найреальніший спосіб відпочинку — поїхати до батьків у село, родичів або знайомих. Отже, сім'я має дуже обмежені можливості для духовного розвитку своїх членів. Незадовільні житлові

умови сучасної молодії сім'ї і вимушеність проводити своє дозвілля здебільшого вдома можуть призводити до роздратованості, негативного стереотипу поведінки в сім'ї.

Отже, ми розглянули основні форми життєдіяльності сім'ї — й функції. Як видно із зробленого аналізу всі функції між собою тісно пов'язані. Неможливість виконання сім'єю однієї функції веде за собою прорахунки у виконанні іншої функції. Тому для підтримки та розвитку нормальної життєдіяльності сім'ї необхідна державна політика, яка має бути спрямована на постійне удосконалення умов для реалізації економічного та духовного потенціалу сім'ї, і має прагнути до того, щоб найменша кількість сімей потребувала допомоги, пільг, безкоштовних послуг тощо. Для цього слід постійно стимулювати внутрішні резерви сім'ї (економічні, демографічні, виховні, рекреативні), а також допомагати реалізувати їх.

Типологія сімей

Успішність соціальної роботи з молодією сім'єю забезпечується завдяки врахуванню типу сім'ї. Адже кожна сім'я, яка належить до того чи іншого типу, має свої типові особливості, а значить потребує різних видів соціальної допомоги, застосування певних форм і методів роботи. Слід зазначити, що у науковій літературі типологія сімей достатньою мірою не розроблена, не визначені основні ознаки, які мають бути покладені в основу визначення типології сімей. Проте визначення типів сімей необхідне для практичної діяльності закладів освіти, соціальних служб для молоді.

Ми вважаємо за доцільне визначати типи сімей залежно від функцій, яку виконує сім'я. І у той же час слід зазначити, що якусь конкретну сім'ю можна віднести до різних типів, залежно від того, під яким кутом зору вона

розглядається. Отже, виходячи з основних функцій сім'ї, можна назвати такі типи сімей:

1) Залежно від виконання **матеріально-економічної функції**:

за рівнем матеріальної забезпеченості — бідні, малозабезпечені,

забезпечені, багаті; за професійною приналежністю, освітнім рівнем, віком, ставленням, до релігії та за особливими умовами сімейного життя -сім'ї робітників, службовців, акторів, вчителів та ін.; студентські сім'ї; неповнолітніх; баптистів, мусульман; моряків, космонавтів, висококваліфікованих спортсменів, геологів та ін.

2) Залежно від виконання **житлово-побутової функції**, за структурою сім'ї та особливостей проживання: **за складом сім'ї** (структурою): неповні, прості нуклеарні (батьки і діти), складні (батьки, діти, дідусі, бабусі — у різних варіантах); великі (батьківська пара, декілька дітей зі своїми сім'ями— три і більше подружніх пар);

3) Залежно від виконання **демографічної функції**:

за кількістю дітей в сім'ї: інфертильні (бездітні), одnodітні, малодітні (2 дитини), багатодітні (3 і більше дітей до 16 років);

4) за однорідністю **соціального складу**: однорідні (сім'я складається з представників однакових соціальних прошарків — робітничі сім'ї, сім'ї інтелігентів, сім'ї вчених і т.п.) — їх налічують до 70 відсотків; різнорідні сім'ї (члени сім'ї мають різну освіту, професію. У таких сім'ях у її членів загальних інтересів менше) за регіональними принципом: (міські, сільські);

5) за **тривалістю подружнього життя: сім'ї** молодожонів (до 1 року); сім'ї з тривалістю подружнього життя від 1 до 3 років; від 3 до 5 років; від 5 до 10 років;

від 10 до 20 років; від 20 до 25 років; від 25 до 30 років; від 30 років і більше.

Деякі автори (1) таку типологію розглядають дещо інакше і виділяють етапи життєвого циклу, що враховують тривалість спільного проживання й вік дитини: молоді сім'ї, сім'ї з дітьми певного віку, сім'ї пенсіонерів.

В зарубіжній літературі визначаються відповідно такі типи сімей: сім'я двокар'єрна (чоловік і жінка — професіонали); сім'я середнього класу, сім'ї кольорових (в США), міжнаціональні сім'ї, сім'ї безробітних, гомосексуалістів, емігрантів, національних меншин у зоні конфлікту та ін.;

б) залежно від виконання **комунікативної функції**: сім'ї за типом керівництва — гелітарні (рівноправні, демократичні); авторитарні (підпорядкування одного члена подружньої пари іншому); за типом юридичних взаємостосунків — побудовані на шлюбних стосунках; позашлюбні (співжиття без оформлення шлюбу); оформлені юридичне, але проживають окремо; за юридичними взаємостосунками батьків та дітей — чоловік і жінка живуть з різними дітьми; чоловік або жінка (чи обидва) мали дітей до вступу в шлюб, зведені діти; усиновлені діти; опікунські сім'ї; за якістю емоційно-психологічних взаємостосунків у сім'ї: гармонійні; конфліктні; емоційно неврівноважені; дезорганізовані (панує страх, культ сили); соціальне неблагополучні (мають негативні взаємостосунки з морально-правовими органами суспільства); сім'ї зі специфічними проблемами — сім'ї з психічними та фізичними захворюваннями; сім'ї правопорушників; сім'ї алкоголіків, наркоманів; сім'ї з захворюваннями па СНІД; сім'ї зі схильністю до суїциду; сім'ї інвалідів;

7) залежно від виконання **виховної функції**:

благополучні;
неблагополучні (в тому числі зовні благополучні);
сім'ї групи ризику.

Таких типологій можна назвати значно більше. Крім того, у межах кожного типу можна ще визначити окремі види сімей. Наприклад, види неблагополучних (зовні благополучні, неповні). Свої типи мають також міські, сільські сім'ї. Але в основному сім'ї змішані, в яких поєднано кілька типів і видів. Наприклад, міські сім'ї можуть мати різний рівень матеріальної забезпеченості, різний характер взаєностосунків, різну структуру. Або неповна сім'я може бути матеріально забезпеченою або бідною, з хорошими взаєностосунками у сім'ї або поганими тощо.

З точки зору соціальної роботи найбільшої уваги з боку соціальних служб потребують сім'ї, яким потрібна соціально-психологічна, соціально-педагогічна допомога. До таких відносяться типи сімей, залежно від виконання ними виховної функції. Це так звані **неблагополучні сім'ї**. До неблагополучних відносяться сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші причини. В результаті цього в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини. Ці сім'ї характеризуються певними негативними проявами:

✓ батьки зловживають спиртними напоями, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими нормами суспільства (тобто припускають різні види правопорушень);

1. з низьким морально-культурним рівнем батьків;
2. неповні сім'ї;
3. зі стійкими конфліктами у взаєностосунках між батьками;
4. зовні благополучні сім'ї, які допускають серйозні

помилки, прорахунки у системі сімейного виховання внаслідок низької педагогічної культури та неосвіченості. Причому, такі помилки і прорахунки в системі сімейного виховання носять не ситуативний, а стійкий характер. Тобто в таких сім'ях постійно порушуються певні педагогічні вимоги.

До зовні благополучних можна віднести сім'ї у яких: спілкування батьків з дітьми носить формальний характер; відсутня єдність вимог до дитини; безконтрольність з боку батьків за успішністю та поведінкою дитини або контроль носить однобічний характер; надмірна батьківська любов; надмірна суворість у вихованні, застосування фізичних покарань; має місце насильство стосовно до жінки, дитини; не враховуються у процесі сімейного виховання вікові та індивідуально-психологічні особливості особистості дитини.

Останнім часом стали звертати на себе увагу сім'ї так званих «Нових українців», які основну увагу зосереджують на власному бізнесі, а сімейне виховання у них зводиться до купівлі дітям дорогих іграшок, одягу, видачі значних сум грошей, їм не вистачає часу для збільшення духовного, морального впливу на дитину.

Сімейне неблагополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини. Дитяче виховання в умовах негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату визначається ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, конфліктністю, впертістю, неадекватною самооцінкою (завищеною чи заниженою), озлобленістю, невпевненістю у своїх силах, недисциплінованістю, втечами з дому, бродяжництвом та ін. Все це свідчить, що діти з неблагополучних сімей мають більше причин для

поповнення рядів важковиховуваних, правопорушників, наркозалежних.

Що ми розуміємо під сімейним благополуччям? Які сім'ї ми відносимо до благополучних? Говорячи про сімейне благополуччя, В.О. Сухомлинський зазначав, що в такій сім'ї батько і мати живуть у злагоді, між ними панують тонкі відносини у почуттях, взаємна повага, розуміння найтонших відтінків настрою один одного. При таких взаємостосунках між батьками у дитини утверджується віра в людську красу, душевний спокій, рівновагу – і цю дитячу віру слід берегти.

Благополучна сім'я міцна своїми внутрішніми зв'язками, високим рівнем координації. У такій сім'ї існують взаєморозуміння, взаємна повага, між усіма її членами, позитивна моральна атмосфера, спільність поглядів на більшість сфер духовного життя, врахування у сімейному житті інтересів кожного, душевних переживань, психологічна взаємна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значущості, взаємна довіра, доброта, чуйність, раціональні способи вирішення всіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання та

Та сім'я позитивно впливає на формування особистості дитини, яка допомагає дитині відчувати себе рівноправним членом сімейного колективу, де її люблять; вона має у сім'ї свої права і свої обов'язки; до її потреб ставляться з розумінням. Така сім'я створює душевний комфорт, рятує від нервових переживань. Саме в таких сім'ях діти найбільше цінують поради і допомогу батьків, наслідують їх особистий приклад. У нормальній сімейній обстановці дитина виростає доброзичливою, гуманною, здібною до співчуття, спокійною, оптимістичною, добрим товаришем, з почуттям гумору, має тверді етичні правила. Отже, для нормального розвитку дитини потрібна щаслива,

повноцінна сім'я, де щасливі між собою батьки, батьки і діти.

Напрями та зміст соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями

Одним з основних об'єктів соціальної роботи виступають молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми у сімейному вихованні, сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги, реабілітації. Це неблагополучні, багатодітні, студентські сім'ї, сім'ї мігрантів та біженців, сім'ї з дітьми і батька-ми-інвалідами, сім'ї з нестандартною дитиною, бідні й малозабезпечені сім'ї, сім'ї одиноких та неповнолітніх матерів та ін. Соціальна робота з молодими сім'ями полягає у забезпеченні соціальної профілактики сімейного не благополуччя, здійсненні системи заходів, спрямованих на запобігання аморальної, протиправної поведінки дітей та молоді, наданні соціальної допомоги та послуг з метою реалізації програми роботи з молододу сім'єю; наданні допомоги батькам у розв'язанні складних питань сімейного виховання; здійсненні соціальних послуг, здійснення соціальної реабілітації.

Соціальна робота з сім'єю — це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Мета соціальної роботи з сім'єю — це соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-

психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою вдосконалення її життєдіяльності.

Завдання соціальних служб для молоді у роботі з сім'єю — надання конкретної індивідуальної допомоги сім'ї й молоді, яка збирається укласти шлюб, з метою раціональної організації внутрі- та позасімейного спілкування, планування сім'ї, життєдіяльності та відпочинку, спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, навчання раціонального розв'язання та подолання складних сімейних колізій, виховання дітей, а також профілактична робота з запобігання розлучень та ін.

Одним з важливих принципів роботи з сім'єю є принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання їй соціальної допомоги з метою пошуку і стимуляції її внутрішніх резервів, які допоможуть сім'ї вирішити власні проблеми. Соціальна робота з сім'єю спрямовується на всю сім'ю в цілому, а також на окремих її членів (дітей, батьків, подружню пару, інших членів родини). У процесі такої роботи вирішується питання раціональної організації внутрісімейного спілкування, нормалізації життєдіяльності і відпочинку сім'ї та окремих її членів, спілкування з оточуючим середовищем, допомога надається у раціональному розв'язанні складних сімейних колізій, конфліктів, знімаються стреси.

Соціальна профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів; формування відповідального батьківства, збереження репродуктивного здоров'я молоді; організація роботи

щодо запобігання помилок, розрахунків у системі сімейного виховання.

Соціальна допомога — має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню у сім'ї нормальної життєдіяльності. Соціальні послуги можуть мати інформаційний, консультативний характер, метою їх є надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки сім'ям. Завдання полягає у тому, щоб допомогти сім'ї в цілому і кожному з її членів справитися з повсякденними життєвими труднощами, проблемами. Тобто кожна людина і сім'я в цілому мусить продіагностувати проблеми, які з'явилися, і самостійно вирішити їх. У разі потреби здійснюється їх корекція.

Соціальний працівник, педагог та психолог виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Соціальні послуги спрямовані на допомогу створення й поліпшення умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це, насамперед, роз'яснення про пільги, Що надаються молодим сім'ям, жінкам, одиноким, неповнолітнім матерям, дітям з неблагополучних сімей і сімей групи ризику, їх батькам, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів соціальних послуг дітям і сім'ям — жертвам екологічних, технологічних, політичних катастроф, які опинилися в екстремальній ситуації, а також молоді, яка збирається взяти шлюб. Молодій сім'ї, неповнолітнім та молоді має бути гарантованим надання різного роду інформативних консультацій.

Соціальної допомоги потребують також сім'ї, які мають проблеми у вихованні дитини з будь-яких причин, проблеми у внутрісімейних взаємовідносинах або у стосунках із суспільством, в організації життєдіяльності сім'ї, а також сім'ї соціального ризику з несприятливими умовами існування. Такі сім'ї потребують різних видів допомоги: з питань планування сім'ї, виховання та догляду за дітьми, адаптації до зміни зовнішніх умов, розробки індивідуальних сімейних стратегій, підготовки молоді до вступу в шлюб, організації вільного часу молоді сім'ї, налагодження сімейного побуту й господарства, удосконалення взаємостосунків у сім'ї тощо. Соціальний патронаж — один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально-незахищених сімей (малозабезпечених, багатодітних, з дітьми-інвалідами та ін.).

Соціальна реабілітація — спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок таких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності. Крім того, соціальна реабілітація передбачає надання допомоги сім'ям, члени яких мають стійку алкогольну чи наркотичну залежність, повернулися з місць позбавлення волі тощо.

Робота з соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю, та їх родичами. Основні мета такої роботи — виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-

медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї.

Так наприклад, Українським державним центром соціальних служб для молоді розроблена і впроваджена програма роботи з молоддю сім'єю. Завдання цієї програми — практичне розв'язання питань стабілізації молоді сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків і реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї. Мається на увазі надання конкретної індивідуальної методичної допомоги різним типам молодих сімей і тим людям, хто збирається одружуватись або щойно одружився; тим, хто тривалий час одружені й мають проблеми у взаємостосунках; молодим батькам, які збираються мати дитину або вже мають новонароджену дитину; батькам у вихованні дітей різних вікових груп та ін.

Ця програма пропонує систему роботи соціальних служб для молоді з молоддю сім'єю:

- ✓ підготовку молоді до сімейного життя;
- ✓ роботу з молодими сім'ями у плані стабілізації сімейних стосунків;
- ✓ допомогу батькам щодо розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання;
- ✓ соціальну реабілітацію у роботі з сім'єю.

Розроблена система роботи з молоддю сім'єю має на меті сприяти удосконаленню соціальної роботи за цими напрямками.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних знань з питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, розвитку

комунікативних навичок, корекції особистих проблем, духовного виховання, створення власного іміджу, оволодіння знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо.

Ця робота проводиться серед учнів шкіл, шкіл-інтернатів, ПТУ, ліцеїв, коледжів, вузів, у робітничих та студентських гуртожитках, а також з молодими парами, які подали заяву до ЗАГСу. До роботи залучаються спеціалісти: соціальні педагоги, психологи, юристи, економісти, наркологи, гінекологи, андрологи, венерологи, сексологи, психотерапевти, спеціалісти з планування сім'ї тощо.

Форми та структури організації роботи: мобільні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільські місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети «Довіри»; лекторії, дискусійні клуби, діяльність спеціалізованих служб (Служба знайомств, Пошта довіри, Школа молодого подружжя, «Телефон довіри») тощо. Для досягнення поставленої мети застосовуються такі форми роботи, як різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, тематичні КВК тощо. З метою створення поширення інноваційних соціальних технологій організовуються експериментальні майданчики.

Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків — це, насамперед, діяльність центрів ССМ по удосконаленню взаємостосунків у сім'ї, профілактиці дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів,

реалізація програми планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя сім'ї, організація її вільного часу, допомога в організації сімейного господарювання та побуту, створення іміджу кожної сім'ї, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання соціальної допомоги, організація соціального патронажу різних за типами неблагополучних сімей, проведення благодійних акцій та допомога малозабезпеченим, багатодітним сім'ям тощо.

Основні шляхи вирішення проблем у цьому напрямі: створення консультативних пунктів, кабінетів, консультативних служб, у тому числі виїзних для роботи з сільською сім'єю, діяльність центрів «Родинний дім» тощо. Але найбільш поширеною і ефективною стала робота клубів молоді сім'ї, які приваблюють молодих людей своєю демократичністю, доброзичливими взаємостосунками з клієнтами, розвитком ініціативи членів клубу, їх творчого підходу в роботі з різними категоріями сімей. При центрах ССМ України працює понад 250 таких клубів.

Однією з ефективних форм роботи з молодими сім'ями стали культурно-масові розважальні, конкурсні форми роботи. Це не лише найбільш раціональна на даному етапі форма організації дозвілля молодих сімей, а й пропаганда кращих сімейних традицій українського народу, звичаїв, обрядів, пошук сімейних талантів, розвиток пізнавальних інтересів членів сім'ї, творчої ініціативи, ' обмін досвідом у сімейному вихованні, зміцнення взаємостосунків у сім'ї, відродження родинно-побутової культури українського народу тощо. Масово-розважальні заходи, сімейні свята найчастіше проводяться за такими формами: Тиждень планування сім'ї, День матері, календарні, православні, релігійні свята, обряди. Вони відзначаються як щорічні

обласні конкурси молодих сімей, конкурси, вечори студентських сімей, свята молодих сімей, конкурси сімейних ерудитів, на краще сімейне подвір'я, виставки дитячих творів, малюнків про сім'ю, фестиваль сімейних творчих колективів, сімейні спортивні свята, сімейні ігри, фотовиставки, спортивні змагання «Ял моя сім'я» та ін.

Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні їм допомоги у розв'язанні складних питань родинної педагогіки: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків.

Соціальної допомоги потребують також неповнолітні та одинокі матері, благополучні сім'ї, сім'ї з дітьми-інвалідами, прийомними, усиновленими дітьми, вихователі дитячих будинків сімейного типу; сім'ї, в яких виховуються проблемні діти, а також обдаровані; сім'ї з нестандартними дітьми, де дитина зазнала різного виду насильства (фізичного, психічного, сексуального) та ін.

В процесі такої роботи надається також соціальна, психолого-педагогічна допомога вчителям, шкільним психологам, класним керівникам з питань організації їх взаємостосунків з батьками, класним колективом, вивчення особливостей окремих класних колективів та дітей, робота з окремими категоріями сімей та дітьми з таких сімей.

Реалізація централізованих соціальних служб для молоді цих проблем здійснюється завдяки створенню: школи молоді матері, школи батьківської підтримки, «Телефону довіри»,

консультативних пунктів при школах, ПТУ, соціальних служб для батьків, соціально-медичні курси для молодих жінок, клубів молодих батьків та ін. Основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні посилки, психодрама, тран-тактний аналіз, кінолекторії тощо.

Питання сімейної психотерапії є найбільш складним у реалізації в діяльності соціальних педагогів. Робота у цьому напрямі передбачає соціальну реабілітацію сімей з дисгармонією у сімейних взаємостосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань, що створює загрозу для стабільності сім'ї. Існують сім'ї, які потребують соціально-психологічної допомоги внаслідок тимчасових або затяжних труднощів (серйозні тривалі захворювання членів сім'ї, майнові втрати, нервово-психічні захворювання, різні акцентуації в характерах подружньої пари та ін.). Подружня психотерапія має в основному індивідуальний характер і зорієнтована лише на одну подружню пару та її проблеми, допомагає досягти гармонії у взаємостосунках та врегулювання подружні взаємини даної сім'ї.

Основні структури, що застосовується в, — це консультункти, кабінети екстреної психологічної допомоги, «Телефон довіри», тренінгові центри. І саме завдяки їх функціонуванню проводяться тестування, анкетування психоемоційні тренінги, бесіди-консультації та ін.

Така робота передбачає допомогти людям знайти душевну рівновагу, почуття безпеки, навчити їх долати

стресові ситуації, труднощі, поважати і розуміти себе та близької людини.

Література:

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.

2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.

3. Зобенько Н. А. Робота психологічної служби з неблагополучними сім'ями. *Наук. вісник УжДУ. Серія Педагогіка і соціальна робота*. К., 1998. С.102-105.

4. Гончаров В. Соціальна робота з неблагополучними родинами: практичний аспект. *Соціальний захист*. 2005. № 6. С. 16-18.

5. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : затверджено постановою КМУ від 27 серпня 2004 р. № 1126. *Урядовий кур'єр*. 10 вересня 2004 р. № 170.

6. Мацковский М. С. Социология семьи: проблемы, теория, методология и методики/ Отв. ред Г. С. Батыгина. М., 1989.

7. Міщик Л. . Соціальна педагогіка. Запоріжжя: ЗДУ, 1999. 234 с.

8. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

9. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

10. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

11. Народна педагогіка. Світовий досвід / укладачі А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. К., 2003.

12. Тубавіна І. Я. Соціальна робота з сім'єю за новим сімейним кодексом. *Соціальний захист*. 2004. №3. С.39 – 40.

Тематика рефератів: «Характеристика сімей, які потребують соціальної допомоги», «Особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями», «Особливості сімейного виховання», «Функції та параметри сучасної сім'ї», «Форми і методи соціально-педагогічної роботи у закладах інтернатного типу».

Лекційне заняття № 7

Тема. Соціальна робота з різними категоріями населення.

План

1. Соціально-педагогічна робота з молодими інвалідами.

2. Основні завдання у роботі з молоддю з особливими потребами.

3. Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування.

4. Система роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

5. Соціально-педагогічна підтримка в'язнів. Кримінально-виконавча система України.

6. Проблеми злочинності у державі.

7. Основні напрямки перевиховання підлітків.

8. Функції соціального педагога у петенціарних установах.

9. Соціально-педагогічна робота з пенсіонерами та з бездоглядними дорослими людьми.

10. Чинники довголіття та повноцінного життя. Цикл тривалості старіння та його стадії.

11. Особливості соціального патронату людей похилого віку.

Основні поняття: категорії населення, молодь з особливими потребами, діти-сироти, пенітенціарні установи, люди похилого віку.

Традиційним для української культури є етичне, гуманне, милосердне і толерантне ставлення до дітей та молоді, які потребують особливої уваги внаслідок інвалідності або відхилень у фізичному чи розумовому розвитку. На жаль, в Україні історично склалася ситуація, за якої ця категорія дітей і молоді протягом довготривалого часу залишалася соціальне незахищеною, і навіть певною мірою ізольованою від соціуму, а відкрите обговорення проблем, стосовно інвалідності — було непопулярним у суспільстві. Перебуваючи в умовах інтернатного закладу або на вихованні у сім'ї, діти-інваліди та їх сім'ї деякою мірою ізольовані від суспільства і позбавлені можливості вести повноцінний спосіб життя. Часто ці діти виявляються не підготовленими до життя у відкритому середовищі, яке аж ніяк не відповідає їхнім особливим потребам, зокрема у створенні безбар'єрної інфраструктури, забезпеченні без перешкод доступу до інформації та комунікації.

Поява системи соціальних служб для молоді стимулювала створення умов для збереження інтелектуального і фізичного потенціалу дітей та молоді, розробки і впровадження в практику соціальної роботи нових форм та методів роботи по співпраці з цією категорією дітей і молоді. При чому специфіка діяльності ССМ розглядалася не як альтернативна уже діючій системі спеціального навчання, виховання і соціального захисту, а як допоміжна функція, що сприяє інтеграції дітей-інвалідів у суспільство, створенню для них рівних з усіма можливостей.

Одним із важливих завдань, які вирішують соціальні служби для молоді, є формування життєвого досвіду дітей з обмеженими психофізичними можливостями, задоволення їх особливих потреб у соціальних взаємовідносинах і спілкуванні, доступі до інформації і об'єктів оточення та матеріальних цінностей. Основні питання соціальної роботи з дітьми соціальні служби вирішують через сім'ю, загальноосвітні школи і спеціальні школи-інтернати Міністерства освіти, будинки-інтернати Міністерства соціальної політики і праці, альтернативні навчально-виховні заклади. Зміст роботи, безперечно, визначається особливостями конкретного регіону, що диктується функціонуванням спеціальних закладів і служб, організацій інвалідів чи благодійних фондів, рівнем інвалідизації населення.

Провідним компонентом соціальної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізація з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини. Побудова взаємозв'язків дитини із мікро- і макросередовищем, розвиток її збережених психофізичних можливостей здійснюється шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні і пересуванні, забезпеченні ліками і продуктами харчування, організації оздоровлення. З цією метою соціальні служби впроваджують такі організаційні форми роботи, як клуби спілкування, творчі лабораторії, недільні школи для дітей, котрі не навчаються у державних закладах, реабілітаційні центри, ігротеки, літні реабілітаційні школи, гуртки з декоративно-прикладної, художньої та літературної творчості, дитячі журнали, виїзні консультації у школах-інтернатах, дні відкритих дверей у школах-інтернатах, конкурси і фестивалі художньої творчості, виставки творчості, свята до

пам'ятних дат; благодійні естафети, телемарафони й інші благодійні акції, відвідування закладів культури і спортивних заходів, екскурсії, бібліотечне обслуговування тощо.

Соціально-психологічна реабілітація молодих інвалідів допомагає їм досягти і підтримувати оптимальний рівень своєї самостійності та життєдіяльності. Науковці і практики головним у соціальній роботі визначають психологічну підтримку цих клієнтів при вирішенні багатьох проблем, які особливо помітно загострюються і ускладнюються в юнацькі роки — період статевого формування, переходу до дорослого життя і духовного становлення. Актуалізація внутрішніх сил людини, мобілізація духовного потенціалу особистості на основі сприяння розвитку її власних можливостей і спрямованості на зовнішній вищий зразок, ідеал мають на меті сформувати у таких людей відповідне ставлення до себе, оточуючих та різних життєвих ситуацій.

Соціальна активність юнаків і дівчат, у яких встановлено інвалідність, стимулюється в першу чергу, задоволенням соціальних потреб клієнтів у спілкуванні, суспільне корисній праці, реалізації різноманітних соціальних проектів. Найбільш поширені види роботи з даною категорією дітей та молоді — психологічні консультації, виїзні консультації, психотренінги, арттерапія, спеціалізовані лінії на «Телефоні довіри», консультації з правових відбувається взаємообмін інформацією, думками, поглядами, почуттями. Завдяки активній взаємодії і спілкуванню з волонтерами діти-інваліди мають ширший доступ до надбань культури, інформації, доквілля, що загалом сприяє їх соціалізації.

Волонтерська допомога дітям і молоді, яким встановлено інвалідність, по суті, вміщує в собі кілька

функцій: посередницьку, комунікаційну, побутову, реабілітаційну, технічну, творчу. До цього процесу залучаються члени неформальних дитячих та юнацьких об'єднань, учні загальноосвітніх шкіл, студенти вищих навчальних закладів. У ході добровільної допомоги активізується процес спілкування, взаємообмін знаннями, інформацією, цінностями; волонтер допомагає підтримувати контакти між клієнтом і соціальним працівником та соціальною службою, налагоджувати і підтримувати міжособисті стосунки з однолітками. Волонтери допомагають спеціалістам під час проведення занять і масових форм роботи, дитині — в оволодінні спеціальними навичками з різних видів художньої чи технічної діяльності, у домашніх справах, догляді і нагляді вдома, допомозі у пересуванні, прогулянках на повітрі тощо. Одним із важливих завдань волонтерів є розповсюдження бібліотечної літератури, аудіо- відео-касет, преси, одягу, гуманітарної допомоги, продуктів харчування. При цьому соціальні педагоги ССМ здійснюють контроль і управління спостереження за діяльністю волонтерських груп, надають їм психолого-педагогічну допомогу у разі виникнення складних ситуацій.

На сьогодні одним із важливих питань залишається організація соціального патронажу сімей, котрі виховують дітей з особливими потребами, відповідно до Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів, що були прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1993 році. Саме ці правила передбачають, що соціальна робота повинна мати більш індивідуальний характер, групова — її поглиблювати, а масова — бути результатом всієї попередньої діяльності. Тому зараз слід підтримувати найбільш пріоритетні напрями соціальної роботи, які забезпечують максимальну активність і самостійність

інвалідів: активізація життєдіяльності за місцем проживання, створення центрів трудової діяльності, допомога в організації власного бізнесу, налагодження контактів з ровесниками. Окрім того, необхідно удосконалювати систему волонтерського руху, який має спиратися на мотивацію та індивідуальні можливості волонтерів, знання, уміння і навіть професіоналізм. Підготовка волонтерів має здійснюватись у кілька етапів з урахуванням їхнього віку, а також відповідних умінь та навичок у різних видах діяльності. Загальним принципом соціальної роботи з людьми, з обмеженою життєдіяльністю повинен стати девіз, прийнятий Міжнародною організацією інвалідів: «Нічого для Вас без Вас», який свідчить про прагнення соціальних структур до активного залучення громадських організацій інвалідів до соціальної роботи, тобто до соціальної взаємодії.

Згідно з даними на кінець минулого століття кримінально-виконавча система України включала до свого складу 187 установ, у яких перебувало понад 206 тисяч осіб, з яких понад 43 тисячі знаходилися у слідчих ізоляторах. На 1 червня 2019 року загальна кількість так званого спецконтингенту уже наблизилася до 220 тисяч осіб, що склало майже половину відсотка всього населення країни. Таким чином, проблема злочинності у своєму кількісному вияві ненабагато відстає від проблеми, спричиненої ВІЛ/СНІДом. За сучасними стандартами військового оснащення така "армія" людей могла б гарантувати безпеку країни. Поняття "злочину" в уяві пересічного громадянина, як правило, асоціюється не тільки з порушенням законів, а й із нанесенням шкоди потерпілому, тому викликає у переважній більшості випадків розуміння покарання як завдання злочинцю морального та фізичного страждання, зумовленого почуттям помсти. Насправді ж мету покарання, що полягає

у гарантуванні безпеки суспільства та встановленні соціальної гармонії, порушеної злочином, можна досягнути лише на шляху відновлення гармонії у внутрішньому світі самого злочинця на основі принципів гуманізму та особистісно-орієнтованого підходу. Таким чином, одна з головних цілей покарання переслідує профілактичну мету - не допустити скоєння повторних злочинів. Стосовно цього у Кримінальному кодексі України записано: "Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами" (стаття 50 Кодексу).

Своєрідним "чистилищем" перед тим, як почути вирок суду для значної частини молоді, яка вперше потрапила під слідство, стають слідчі ізолятори. Незважаючи на те що вину ще не доведено, ті, хто знаходиться тут, зазнають гірших випробувань, аніж засуджені до позбавлення волі. Приміщення надмірно переповнені. За свідченням дослідника проблем дотримання прав людини в установах пенітенціарної системи України О.Беца, ще кілька років тому тисячі осіб не мали індивідуальних спальних місць і змушені були спати по черзі. На цьому ґрунті між заарештованими виникали конфлікти, які супроводжувалися погрозами, насильством та фізичними розправами. До сьогодні дня немає умов для забезпечення роздільного утримування різних категорій злочинців. У одній камері з убивцями, гвалтівниками, рекетирами знаходяться дрібні крадії та інші особи, котрі не становлять значної суспільної небезпеки. Надмірна концентрація підслідних чи засуджених призводить до поширення властивих кримінальному середовищу негативних явищ: поділу засуджених на касти, виокремлення лідерів, боротьби за владу над засудженими, запровадження серед спецконтингенту вироблених у кримінальному середовищі норм поведінки, оцінки та самооцінки. З'являються

"авторитети", які контролюють "зону", отримують із волі гроші, наркотики, іноземну валюту, алкогольні напої тощо.

Утруднює вирішення проблеми ресоціалізації засуджених слабкий соціальний захист співробітників пенітенціарної системи. Це зумовлює плинність кадрів, позначається на фаховому рівні та службовій дисципліні персоналу. Не сприяє поліпшенню соціального виховання в'язнів і та обставина, що на один загін їх у складі 100-120 осіб припадає лише один соціальний працівник або психолог.

Статистика засвідчує, що понад 30% сімей засуджених розлучаються. 50% спецконтингенту-це молодь до 30 років. До того ж помітна тенденція його швидкого омолодження. Понад 35% тих, кого звільняють, потребують спеціальної психологічної та психіатричної підтримки.

На основі вивчення стану дотримання прав людини в установах пенітенціарної системи України О.Бец доходять висновку, що перебування значної кількості наших співгромадян у закритих установах відзначено істотними соціальними, моральними, психологічними, медичними, демографічними та матеріальними збитками як для засуджених, так і для держави. Істотний розрив в умовах життя в закритих установах і на волі небезпечний соціальними наслідками: у суспільство часто повертається озлоблена, психічно неврівноважена людина з асоціальною поведінкою й високою криміногенністю.

У пенітенціарних умовах молода людина, яка інколи й випадково потрапляє за ґрати, проходить своєрідний "університет" десоціалізації, який морально, психічно і фізично руйнує особистість. І хоч останнім часом справи зрушилися на краще, однак, чимало проблем ще чекають на своє вирішення. З одного боку, виникає необхідність у розширенні спектру невід'язничих санкцій: примусового

попередження, умовного засудження, повної чи часткової відстрочки від виконання вироку, випробування (пробації), громадських робіт, обмеження волі чи свободи дій, спеціального нагляду, опіки психіатричних та соціальних служб, відвідування центрів порядку (для осіб до 21 року), комбінованих покарань тощо. А з іншого, - посилення соціально-педагогічного патронату над людьми, особливо молодими, які не зуміли самотужки розв'язати свій конфлікт із суспільством. Такий патронат було б значно легше здійснювати, якби зробити пенітенціарні установи прозорими для громадського контролю і залучити суспільство, державні органи та громадські організації до участі в процесі ресоціалізації осіб, позбавлених волі.

Досвід перевиховання, особливо підлітків, в умовах закритих установ має свою тривалу історію. Перша колонія для неповнолітніх правопорушників була створена в 1841 році в столиці Російської імперії Петербурзі. Основними принципами перевиховання в ній стали: повага до особистості вихованця, залучення його до праці, співробітництво педагогів і вихованців, самоуправління.

Перший курс "Тюрмоведення" був розроблений професором Московського університету І.Я.Фойницьким. У 20-і роки минулого століття з'явився посібник С.В.Поднишева "Основи пенітенціарної науки", в якому були виділені основні напрями соціально-педагогічного впливу на особистість правопорушника: юридичне і моральне виправлення, загальноосвітнє навчання, культурно-просвітня робота, трудове виховання.

Дослідник сучасних проблем російської пенітенціарної педагогіки Л.В.Мардахаєв виділяє такі основні напрями виправно-педагогічної роботи у сучасних виправних установах: карально-виховний, виправно-виховний, освітній і трудовий. Згідно з ними робота соціального педагога з ув'язненими здійснюється в три етапи. На

першому з них під час надходження ув'язненого в колонію соціальний педагог вивчає його документи та причини відхилення в поведінці. На основі цього планується виховна робота, визначаються її форми і методи. На другому реалізується складена програма. Новачкам надається допомога в адаптації до нових умов та включення їх у ритм життя колонії. Усі вони розділяються наставником приблизно на шість груп: 1) ті, що стали на шлях виправлення, вчать, здобувають фах, виконують усі вимоги; 2) ті, що твердо стали на шлях виправлення, ініціативні в праці та виконанні режиму, впливають на інших, беруть участь у самодіяльності, розкажуються в допущених правопорушеннях; 3) ті, що доводять своє виправлення, займаються самоосвітою і самовихованням, засуджують свій злочин; 4) ті що, згідно з визначенням А.С.Макаренка складають "болото" і мають невизначену поведінку; 5) порушники порядку, які не підкоряються вимогам адміністрації; 6) злісні порушники, лідери злочинних угруповань.

Згідно з такою класифікацією соціальний педагог та психолог, як стверджує Ю.В.-Василькова, здійснює індивідуальний підхід до вихованців. Однак, на нашу думку, такий підхід швидше буде диференційованим, а не індивідуалізованим, оскільки названі групи не можуть охопити усього різноманіття індивідуальностей.

На третьому етапі після відбуття ув'язненим покарання підбивають підсумки всієї виховної роботи колективу колонії із перевиховання. Проте оцінка вихованості може й не підтвердитися після виходу на волю, оскільки на неї впливатимуть багато чинників: дотримання правових норм стосовно звільненого; низка залежностей: від середовища, в якому йому доведеться жити; від наявності у нього житла і роботи; від навколишнього морального клімату. За таких

умов певну роль здатна відіграти опікунська рада виправної установи, якщо вона створена.

У колоніях зміст виховання та перевиховання має такі напрями: правове, трудове, моральне, фізичне і санітарно-гігієнічне виховання. Засобами виховання стають фізична праця, режим, навчання, залучення ув'язненого до громадського життя закритої установи.

Навчання неповнолітніх здійснюється за двома напрямками: загальноосвітня підготовка (відвідування загальноосвітньої школи) і професійна освіта (у процесі праці), спрямована на здобуття професії, необхідної в'язневі після звільнення. У колоніях практикують індивідуальне і бригадне навчання, курси, школи передового досвіду, класи майстрів. У деяких місцях працюють професійно-технічні училища.

Важливим засобом виховання та перевиховання ув'язнених є вимога дотримування чітко встановленого режиму-рамок поведінки організації праці й відпочинку. Це система заборон, правил, вимог, які обмежують зв'язок із зовнішнім світом, з родичами. Обмежуються побут, задоволення звичних на волі бажань, свобода пересування. Режим вимушує ув'язнених змінювати свої інтереси, руйнує давні стереотипи поведінки, формує нові навички.

Однак, на жаль, процес "омолодження" злочинців триває. Непокоїть і ріст рецидивних злочинів серед неповнолітніх. Головними причинами повторних злочинів виступають: 1) відторгнення суспільством підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, 2) відсутність навичок самостійного життя після перебування в місцях позбавлення волі, 3) випадки порушення прав неповнолітніх представниками органів правосуддя. Це потребує втілення нових методів, форм та засобів соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями.

Добре, коли профілактичні заходи з метою попередження повторного правопорушення тривають після виходу колоніста за ворота закритої установи. Воно можливе в системі роботи Державного центру соціальних служб для молоді.

Так, наприклад, Рівненський обласний Центр соціальних служб для молоді за фінансової підтримки Державного комітету України у справах сім'ї та молоді постійно забезпечує тих, хто повертається з місць ув'язнення, необхідною для їхньої подальшої життєорганізації інформацією. У зверненнях, спрямованих до них, допомагає розібратися в самому собі, знайти свій шлях у самостійному житті.

Працювати у пенітенціарних установах психологу у тісному взаємозв'язку разом із соціальним педагогом, починаючи з етапу психодіагностики новоприбулих в'язнів. Це, насамперед, потрібно для виконання таких спільних функцій:

- вивчення і узагальнення особистісних та групових характеристик засуджених з метою використання їх для виявлення індивідуальних особливостей поведінки та встановлення наявності в ув'язнених певних психологічних якостей;

- виявлення у середовищі спецконтингенту групи "ризик" (людей із психічними відхиленнями; схильних до проявів агресії, самогубства або членоушкодження; схильних до конфліктування; потенційних утікачів та організаторів нападу на персонал установи), тобто тих, хто потребує профілактичного обліку;

- оцінки перспектив розвитку особи, прогнозування можливої індивідуальної поведінки та поведінки у групі засуджених на основі виявлення особистісних характерологічних якостей та особливостей соціально-психологічної обстановки;

- виявлення, запобігання та усунення негативних психологічних явищ, які стосуються як окремої особистості, зокрема, так і групи загалом; надання психолого-педагогічної допомоги як засудженим, так і персоналу установи;

- формування позитивного морально-психологічного клімату у групах (загонах); надання рекомендацій персоналу пенітенціарного закладу щодо особливостей роботи як з окремими в'язнями, так і їх групами;

- пропаганда та поширення найновіших психолого-педагогічних знань серед обслуговуючого персоналу;

- сприяння в організації та проведенні наукових досліджень у галузі психології і пенітенціарної педагогіки та впровадженні їх результатів у практичну діяльність.

Стратегія соціально-педагогічної діяльності психолога в умовах роботи в пенітенціарній установі:

1) вивчити вимоги чинного законодавства, яке регулює діяльність кримінально-виконавчої системи (новий Кримінальний кодекс України, Указ Президента України від 22.04.1998 року "Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань", Положення про психологічну службу установ виконання покарань, яке було затверджене наказом № 33 від 17 березня 2000 року), закони України, що стосуються пенітенціарної системи держави, пенітенціарної політики України та пенітенціарної опіки;

2) ознайомитися із загальновизнаними міжнародними нормами утримання засуджених у пенітенціарних установах (зокрема, Міжнародними стандартними правилами поводження із в'язнями, європейськими пенітенціарними правилами, Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність різновидів поводження й покарання);

3) шляхом самоосвіти поглиблювати на основі найновіших досягнень науки свої знання форм, засобів та методів соціально-педагогічної діяльності у виправних установах; поглиблювати знання основ загальної, вікової, педагогічної, кримінально-виконавчої психології; ознайомлюватися з основами психотерапії, сексології, психогігієни, психології праці, сугестології, психолого-педагогічного консультування, методами саморегуляції, самонавчання і самовиховання; зміцнювати свої знання, необхідні для психолого-педагогічного патронату розвитку особистості як складно організованої системи у світлі вимог автентичної педагогіки та філософії нестабільності й глобальних проблем людства;

4) на основі вимог чинного законодавства та вивчення конкретних особливостей та умов діяльності виправної установи з допомогою адміністрації та соціально-психологічних служб розробити концепцію соціально-педагогічної діяльності в пенітенціарній установі; на основі її скласти плани перспективної та річної роботи;

5) у співдружності з психологом вивчати новоприбулих засуджених; складати їх психолого-педагогічні характеристики, на основі яких формувати картотеку соціально-педагогічної паспортизації;

6) на основі даних соціально-педагогічної паспортизації розробляти індивідуальні програми соціально-педагогічної роботи із засудженими та відповідні рекомендації обслуговуючому персоналу пенітенціарної установи;

7) взаємодіяти з персоналом виробничої служби у доборі засуджених для використання на роботах, пов'язаних із підвищеними вимогами до особистості;

8) спільно з психологічною службою здійснювати заходи щодо соціально-психологічної адаптації новоприбулого контингенту до умов відбуття покарання та

нейтралізації негативного впливу перебування в умовах місць позбавлення волі на особистість;

9) на основі вивчення психологічною службою малих груп засуджених, їх структури, групових процесів та їхнього впливу на морально-психологічний клімат у середовищі позбавлених волі, розробляти педагогічні рекомендації щодо його поліпшення;

10) виявляти осіб із підвищеною психологічною напруженістю, схильних до проявів внутрішньої і зовнішньої агресії; спільно з психологом вивчати їх психологічні особливості; на основі зібраних матеріалів розробляти соціально-педагогічні заходи, спрямовані на запобігання дестабілізуючої поведінки таких людей;

11) сприяти психіатру медичної частини у виявленні засуджених із відхиленнями у психічному розвитку, спільно з психологом розробляти психолого-педагогічні програми корекції поведінки таких ув'язнених;

12) організовувати та проводити за згодою засуджених релаксопедичні сеанси з метою оздоровлення, саморегуляції, самовиховання та самонавчання ув'язнених; складати та узгоджувати з ними програми релаксопедичних занять;

13) спільно з психологічною службою складати та реалізовувати програми психолого-педагогічної підготовки засуджених до життя після звільнення;

14) проводити методичні заняття з персоналом виправного закладу, на яких пропонувати педагогічні рекомендації стосовно організації індивідуальної роботи з окремими засудженими та профілактики міжособистісних та між групових конфліктів серед них;

15) сприяти створенню позитивної морально-психологічної атмосфери та обстановки взаємодовіри і взаєморозуміння між персоналом та позбавленими волі;

16) регулярно аналізувати та узагальнювати одержані результати з основних напрямів соціально-педагогічної діяльності; результати аналізів та узагальнень доводити до відома керівництва установи;

17) дотримуватися принципу конфіденційності в індивідуальній соціально-педагогічній роботі з клієнтами;

18) надавати психолого-педагогічну допомогу персоналу установи; передбачати індивідуальні та групові форми роботи з метою запобігання розчарування у роботі та суїцидальних випадків як з-поміж ув'язнених із вини персоналу, так і серед самого персоналу.

Значну частку контингенту колоній складають підлітки, у криміногенній спрямованості яких негативну роль відіграла, насамперед, неблагополучна сім'я. В одних сім'ях дестабілізуючий вплив на підлітків справила правопорушна поведінка батьків, старших братів чи сестер: зловживання алкоголем, наркотиками, грубість і жорстокість у стосунках з навколишніми, аморальна поведінка, неробство, розпуста тощо. Одному з молодих ув'язнених, наприклад, часто доводилося захищати п'яну матір у жорстоких бійках, які вона ж сама й затівала. Іншому "пощастило" часто слухати похвальбу вітчима, який, будучи тричі засудженими, з гордістю розповідав про свої "подвиги", даючи можливість захопленому пасинкові згодом, у свою чергу, хвастати в колі приятелів: "Я тепер злочинські закони знаю добре".

У других сім'ях у підлітків сформувалася настороженість і агресивність до навколишніх через відчуття власної зайвості, нелюбимості у неблагополучній сім'ї. У свій час неповнолітні правопорушники народилися поза шлюбом, їхніми матерями були матері-одиночки, часто неповнолітні. Сюди ж належать й зачаті під час згвалтування. Такі діти стають "зайвою морокою" для

матері, яка прагне влаштувати "нормальне" сімейне життя. Діти в таких матерів часто принижені, позбавлені ласки.

Однак у колонії підлітки, будучи у відриві від батьків, ідеалізують їх, якими б вони не були. Але "невміння любити" залишається з ними надовго.

Окрему групу устанавлять неповнолітні з багатих сімей, у яких потакали їхнім аморальним вчинкам, задовольняли найпримхливіші забаганки, звільняли від найменших домашніх обов'язків. У результаті цього у "мамусиних синочків і дочок" як злаякісна пухлина розвинулися егоїзм, завищені потреби, неповага до старших, черствість, агресивність, жорстокість - усі ті якості вдачі, які поціновувалися у кримінальному середовищі.

Є частина підлітків, які у свій час вимушені були тікати з дому через жорстокість, садизм та знущання батьків. Ставши бездоглядними, ці діти вимушені були "кучкуватися", утворюючи кримінальні шайки, в яких легше було дістати шматок хліба. Серед частини цього контингенту зустрічаються такі, які мають кількарічний досвід сніферства-нюхання клею, від чого спостерігається різке зниження рівня інтелекту.

В окрему групу можна виділити тих, чия кримінальна поведінка обумовлена негативним впливом близького оточення. Тут визначальну роль відіграла сила дурного прикладу, яка зумовлює об'єднання підлітків з асоціальними установками у групи для спільного відпочинку. Це один бік справи. Другий складає активний вплив кримінального середовища, особливо лідерів кримінальних груп і їх наближених, на особистість неповнолітнього з використанням різних способів залучення новачків до злочинної діяльності. Кримінальні групи, як засвідчує Е.В.Тихая, втягують неповнолітнього в злочинну сферу насамперед:

1) спекулюючи на почуттях кланової приналежності, обманливого героїзму, "товариства", "злочинської честі й благородства". Неповнолітні правопорушники розповідають, що "старші друзі" часто переконували їх у тому, що знаходитися в певній групі-престижно, що якщо вони всі разом, то це виглядає "класно", як "круті хлопці", "герої популярних фільмів і книг". Доречно відзначити, що однією із найпопулярніших книг, названих неповнолітніми правопорушниками, була "Бандитський Петербург";

2) шляхом заохочення і експлуатації низьких інстинктів (жадність і скупість, примітивні захоплення), залучення до азартних ігор і заборонних розваг;

3) демонстрацією обманливої психологічної захищеності, сумнівних поваги і довір'я, фальшивого наставництва; один із підлітків розповів: "Я знаю, як тут можна вижити, тому що у мене на свободі є друг, якому вже багато років. Він завжди був поруч зі мною. Багато розповідав про зону, допомагав грішми і порадами. Він говорив, що я можу по справжньому дружити. Я до цих пір його дуже поважаю". Згодом з'ясувалося, що цього неповнолітнього правопорушника на антисоціальні дії штовхнув якраз цей "друг";

4) відкритим психологічним (погроза компрометації, шантаж, залякування) і фізичним (побої, тілесні пошкодження) насильством. Хлопці розповідають про випадки, коли їх примушували красти, погрожуючи фізичною розправою над ними чи їх близькими. Як правило, з цим не поспішають відкриватися, оскільки продовжують боятися дорослих криміналістів;

5) проханнями, порадами, гумором, насміханням, завданнями, дорученнями. Наприклад, один із вихованців колонії розповідає: "Я заліз у квартиру, тому що старші друзі попросили мене відкрити їм двері з середини. Я ж був найменшим і міг елементарно пролізти у кватирку";

б) апеляцією до почуття самотності підлітка, який інколи всіма способами намагається позбавитися відчуттів неприкаяності й незахищеності. Кримінальна група із задоволенням приймає його, знімаючи цей стан самотності та гарантуючи новоприбулому психологічний, фізичний і навіть матеріальний захист, що особливо приваблює малолітнього. У цих випадках залученого в групу сповнює гордістю статус довіреної особи лідера. Як особистість, котра не відчуває відповідальності в своїх діях, у результаті групового афекту неповнолітній правопорушник піддається своєрідному "осліпленню".

Серед контингенту виправної установи чималу групу складають підлітки, причиною асоціальної поведінки яких стали відсутність духовних орієнтирів, розмитість морально-етичних норм у суспільстві.

Як вважає Ф.Райс, молода людина перевіряє навколишній світ на предмет того, що таке добре, а що таке погано. У зв'язку з цим їй необхідні арбітри, які б могли оцінювати і пояснювати її поведінку. У багатьох випадках такими арбітрами стають кримінальні лідери, які використовують свої закони і критерії поведінки.

На запитання, що захоплює підлітків під час здійснення злочину, вони із задоволенням розповідають про "грандіозне" почуття свободи, коли знаєш, що ти начебто поза законом і що тебе розшукують, а ти дуже подібний на героя з кінофільму, за яким "полює міліція".

Серед причин, які приводять хлопців та дівчат у колонію, найрізноманітніші - від елементарної крадіжки побутових предметів для здачі "на металобрухт" до гвалтування та вбивств. Найчастіше зустрічаються засуджені за такими статтями Кримінального кодексу: 141, 142 (грабежі, включаючи нанесення серйозних тілесних пошкоджень); 101, 144 (вимагання грошей, включаючи летальний результат для жертви вимагання); 93,94

(убивство за різних обставин), 229 (вживання, збереження і збут наркотичних і психотропних речовин), а також статті 81, 86, 143 (крадіжки і шахрайство).

У складі контингенту виділяється група підлітків особливої піднаглядної категорії. Вони, як правило, схильні до втеч і нападів на адміністрацію, суїцидів. Чимало засуджених мають різні психічні розлади (невротика, психопатія, епілепсія).

Вибудовуючи соціально-педагогічний процес у співдружності з психологічною та психотерапевтичною службами необхідно особливу увагу приділяти проблемі наркозалежності, оскільки значна частина поступаючих у колонію на перевиховання має уже певний стаж наркотизації і алкоголізації.

Е.В.Тихая виділяє внутрішні особливості, які характері майже для всіх вихованців колоній:

- емоційна нестабільність, коли найменший подразник може викликати зміну настрою, відмову від діяльності, негативні емоційні реакції, агресію. Зокрема, часто без явних на те причин підлітки відмовляються від участі у запропонованих заходах, неадекватно реагують на будь-яку зміну емоційного ставлення до них, на неконгруетність у спілкуванні;

- низький рівень самоконтролю, коли у вихованців виникають складнощі з вольовою регуляцією власної поведінки, важко подавляються спалахи агресії, які часто закінчуються бійкою. Така некерованість нерідко і є причиною осудження. (Наприклад, шістнадцятирічного вихованця колонії А. жорстоко побили азербайджанці за те, що він зайняв не той столик у кав'ярні. Упродовж двох тижнів А. ходив сам не свій, однак батькам нічого не розказував, вдаючи за недоцільне засмучувати їх своїми проблемами. Тому, коли зустрів одного зі своїх ворогів, який до того ж почав із насмішкою жаліти, що не вбив його

тоді біля кав'ярні, А. уже не міг стриматися. Після цього за вбивство був засуджений на 6 років);

- суперечливість самооцінки і рівня домагань, незважаючи на невпевненість у своїх інтелектуальних здібностях.

Ускладнені умови роботи у виправних установах вимагають належного фізичного, психічного та духовного здоров'я у його персоналу. На жаль, не всі здатні тримати себе на належному рівні вимог. Зрідка, але все ж таки трапляються випадки суїцидів серед працівників пенітенціарних установ. Зважаючи на це, соціальному педагогу слід пам'ятати, що об'єктом його уваги поряд із людьми, які прибувають на перевиховання, залишаються ті, хто допомагає робити спільну справу.

Старість є останнім етапом онтогенезу людини. Головною її особливістю є генетично зумовлений процес старіння, який проявляється в змінах в організмі та психіці, послабленні їх функціонування. Фізіологічні перетворення, а також соціально- психологічні чинники впливають на особистісну сферу, поведінку, спосіб життя старої людини.

У період старості розвиток і функціонування духовної, інтелектуальної, емоційної, фізичної сфер людини набувають специфічного характеру. На цьому віковому етапі особистість припиняє трудову діяльність , обмежуються її соціальні контакти, спостерігаються зміни у її поведінці.

Загальна характеристика старості

Період старіння часто називають геронтогенезом (грец. Geron – стара людина і genesis – походження). Більшість дослідників вважає, що починається вона з 60 років і триває до смерті. Міжнародна класифікація виокремлює такі періоди геронтогенезу:

- похилий вік (для чоловіків 60 – 74 роки, для жінок 55 – 74 роки);
- старечий вік (75 – 90 років);
- вік довгожителів (90 років і старші).

На цьому етапі життя людина помітно втрачає фізичну силу, енергійність, погіршується її здоров'я та психофізіологічні показники. Знижується функціонування судинної та імунної систем, еластичність тканин організму. Шкіра стає твердішою, чутливішою до подразнень. Стара людина адаптує свою поведінку до фізіологічних обмежень.

Про початок старіння людини свідчить припинення трудової діяльності, обмеження системи соціальних відносин. У більшості дорослих вихід на пенсію мало змінює задоволеність життям. У деяких сім'ях набуває вищої значущості сімейне життя, особливо, якщо чоловік працює, а дружина вже на пенсії. Припинення роботи теж сприймається позитивно. Однак частина старих людей опиняється перед проблемою залежності від інших людей.

Кожна людина по-своєму долає період старості, що зумовлене генетичними та особистісними чинниками, статевою належністю, способом життя на попередніх етапах, атмосферою в родині, соціально-економічною ситуацією в країні.

Старіння людей є одним з основних показників демографічної ситуації в країні. Для України характерна тенденція до зменшення народжуваності і з'явилася тенденція до скорочення тривалості життя.

Отже, старість є віковим етапом (у деяких людей досить тривалим), який завершує життя. Для нього характерні фізіологічні обмеження, зміни в усіх сферах особистості.

Емоційна сфера людини у старості

Зі старістю пов'язані і специфічні зміни в емоційній сфері людини, які проявляються в некерованому посиленні мимовільних реакцій (сильному нервовому збудженні), схильності до безпричинного суму, сльозливості. У більшості людей з'являється тенденція до ексцентричності (дивацтва), знижується чутливість, здатність знаходити вихід зі складних ситуацій, вони часто заглиблюються у свої думки, переживання, тривоги.

На схилі літ люди рідше переживають радість, здивування, багато з них втрачає почуття гумору, інтерес, допитливість. Вони часто відчують тривогу, пов'язану з очікуванням смерті, із захворюваннями, самотністю, фізичною неспроможністю. Їхня тривога, як правило, не має конкретної причини. У ній страх поєднується з гнівом, почуттям вини, соромом. Страх може бути зумовлений фізіологічними процесами в організмі, усвідомленням життєвих небезпек, що реально загрожують людині. Прояви ображеності здебільшого є емоційною реакцією на несправедливе ставлення до себе, незаслужене приниження власної гідності.

Часто людина відчуває сум, який є породженням пережитого горя, самотності, хвороби, розчарування у житті, втрати значущої людини, перспективи. Сум супроводжується зумовленою звуженням кровоносних судин загальмованістю рухів. Складні переживання змушують її оглянутися, по-новому відчути цінність життя, кожного прожитого дня і навіть години.

Нудьга і пов'язана з нею стан монотонії (зниження загального рівня активності) виникають у зв'язку з відсутністю яскравих сенсорних вражень, спричиненою послабленням слуху, зору та інших видів чутливості; інтелектуальною пасивністю, зумовленою зниженням рівня інтелекту та мотивації пізнавальної діяльності; руховою

пасивністю, спричиненою зниженням фізичних можливостей організму.

Емоційні переживання також пов'язані з очікуванням смерті. Люди у старості спокійніше роздумують про смерть, ніж відносно молодші. Думки про неї навідуються часто, але вже не викликають такої тривоги, як раніше. Головне для них, щоб процес умирання не був тривалим і болісним.

Емоційне життя літніх людей суттєво змінюється. Частіше виникають у них негативні переживання, які здебільшого пов'язані із пристосуванням до старості й наближенням смерті. Однак і в цьому віці люди нерідко переживають позитивні емоції.

Значення сім'ї для людини похилого віку

З певного віку непересічною цінністю для людини стає сім'я, задля єдності і благополуччя якої вона живе і працює, обстановка в якій може додавати їй сил і відчуття усіх барв життя або пригнічувати, кидати її в депресивні стани. Особливо важливе значення має сім'я для людей похилого віку, хоч багато з них зустрічають свою старість самотніми.

Слід сказати, що старі люди більше прагнуть активної взаємодії з членами сім'ї, а усамітнення забезпечує їм особистісну свободу. Сім'я для них є опорою. Однак не завжди сім'я здатна вирішувати їхні проблеми. Нерідко опікуни є також уже не молодими людьми (одне із подружжя) або людьми зрілого дорослого віку (діти). Їх переслідують свої проблеми, в багатьох ослаблене здоров'я. Тому інколи люди старого віку відчують розчарування через нереалізовані сподівання, що може зруйнувати стосунки в родині.

У зв'язку зі зниженням рівня народжуваності літні люди мають менше родичів, від яких можуть очікувати підтримки. В такому разі їхнє становище значною мірою

залежить від рівня пенсійного забезпечення та добробуту в державі.

Великою радістю на старості є онуки і правнуки. У багатьох бабусь і дідусів налагоджуються з ними дружні стосунки. Ці стосунки часто відіграють домінуючу роль у спонукальній сфері людей похилого віку, дають їм відчуття особистісного та сімейного оновлення, вносять різноманітність у їхнє життя, надають йому сенсу, є ознакою довголіття, яким можна гордитися. Дідусі і бабусі виконують важливі соціальні ролі, які мають різну мотиваційну спрямованість :

1. присутність. Зумовлена прагненням бабусі і дідуся створити спокійну обстановку, особливо за наявності загрози розпаду сім'ї;

2. сімейна «національна гвардія». Деякі бабусі і дідусі охоче беруть активну участь у житті родини, віддаючи себе вихованню підростаючого покоління;

3. арбітри. Бабусі і дідусі прагнуть зберегти сімейні духовні цінності, підтримувати цілісність, спадкоємну єдність родини, намагаються владнати конфлікти між своїми дорослими дітьми і внуками;

4. зберігачі сімейної історії. Багато бабусь і дідусів, дбаючи про наступність між поколіннями, передають онукам сімейну спадщину і традиції.

Соціальна робота з людьми похилого віку

Соціальна робота з людьми пізньої старості і людьми похилого віку займає пріоритетне місце в системі соціального захисту населення.

У різних суспільствах старі люди часто сприймаються крізь призму стереотипів. За результатами опитувань населення в різних країнах світу виявилось, що існують як позитивні, так і негативні уявлення про старих людей, що впливає на ставлення до них суспільства. Ці стереотипи заважають сприймати людей похилого віку

деференційовано, як індивідумів, які дійсно мають між собою певні розбіжності .

Негативні стереотипи :

1. більшість старих людей бідні;
2. більшість старих людей не можуть звести кінці з кінцями через інфляцію;
3. у більшості старих людей є житлові проблеми;
4. старі люди, як правило, слабі і хворі;
5. більшість старих людей живуть в соціальній ізоляції і страждають від самотності, утримуються в будинках для престарілих.

Позитивні стереотипи:

1. старі люди відносяться до досить заможної частини населення, працюючи члени суспільства щедро забезпечують їх пенсіями і допомогами.
2. Старі легко сходяться з іншими людьми, вони добрі і привітні.
3. Більшість з них відрізняється зрілістю. Життєвим досвідом і мудрістю. Вони цікаві люди.
4. Більшість старих людей вміють слухати і особливо терплячі відносно дітей.
5. Більшість старих людей відрізняються добротою і щирістю щодо своїх дітей і онуків.

У соціально-психологічній роботі з людьми похилого віку вирішуються такі завдання:

1. Попередження причин , які породжують проблеми літніх людей;
2. Сприяння практичній реалізації прав і законних інтересів , забезпеченню можливостей самореалізації і самовиявлення людей похилого віку і попередження соціальної ізоляції , відсторонення від активного життя;
3. Додержання рівності і врахування можливостей літніх людей при отриманні соціальної допомоги і послуг;

4. Виявлення індивідуальних потреб людей похилого віку в соціальній допомозі і обслуговуванні;

5. Використання нових технологій соціальної допомоги , яка спрямована на задоволення потреб людей похилого віку.

Соціальна робота з людьми похилого віку проводиться у таких напрямках:

1.соціальне забезпечення, соціальна допомога, створення необхідних матеріальних і фінансових умов для підтримання нормальної життєдіяльності;

2. догляд і соціальна допомога в стаціонарних установах Міністерства праці і соціальної політики;

3. соціальна робота з людьми похилого віку в територіальних центрах і відділеннях денного перебування;

4. догляд і соціальна підтримка на дому.

Соціальна допомога людям похилого віку – це забезпечення у грошовій чи натуральній формах , у вигляді послуг чи пільг, які надаються із врахуванням законодавчо закріплених державою соціальних гарантій із соціального забезпечення. Соціальна допомога має характер періодичних чи разових доплат до пенсій і допомог, натуральних видач та послуг з метою надання адресної, диференційованої підтримки різним категоріям літніх людей , ліквідації чи нейтралізації критичних життєвих ситуацій, які викликані важкими соціально-економічними умовами життя.

Виділяють термінову соціальну допомогу, адресну соціальну допомогу, бригадну соціальну допомогу для важкохворих.

Термінова соціальна допомога являє собою надання допомоги разового характеру людям похилого віку, які її гостро потребують . Вона включає разове забезпечення безкоштовним гарячим харчуванням чи продуктовими наборами ; забезпечення одягом, взуттям, предметами

першої необхідності; разове надання матеріальної допомоги; сприяння в отриманні тимчасового житла; надання екстреної соціально-психологічної підтримки за Телефоном довіри і юридичної допомоги у рамках компетенції служби.

Адресна соціальна допомога надається літнім людям, які знаходяться в особливо складній життєвій ситуації. Їх відвідують соціальні працівники, які надають необхідну побутову чи соціально- психологічну допомогу.

Бригадна форма допомоги важкохворим пенсіонерам – це комплексне обслуговування з наданням соціальних і медичних послуг . Соціальні працівники надають пенсіонерам послуги побутового характеру, а медичні сестри здійснюють сестринський догляд.

Будинки- інтернати для людей похилого віку

Будинок-інтернат системи соціального захисту – стаціонарна соціально-медична установа для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни і праці, інвалідів. Які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

Завданнями будинку-інтернату є : матеріально-побутове забезпечення громадян похилого віку та інвалідів, створення для них сприятливих умов життя, наближених до домашніх, організація догляду, надання їм медичної допомоги, здійснення заходів, спрямованих на соціально-трудова реабілітацію, організація раціонального і дієтичного харчування з урахуванням їхнього віку і стану здоров'я, забезпечення інвалідів і старих, які того потребують , протезуванням і немоторними засобами пересування, проведення культурно-масової роботи.

До будинків-інтернатів приймають на повне державне забезпечення громадян похилого віку (жінок з 55 років, чоловіків з 60 років) та інвалідів I і II груп, старших 18 років.

Пенсіонерів у будинках – інтернатах забезпечують одягом, взуттям, м'яким інвентарем, чотириразовим харчуванням. В усіх будинках – інтернатах є медпункти, ізолятори, карантинні кімнати, які обладнані необхідною медичною апаратурою та інструментарієм.

З метою соціальної адаптації і трудової реабілітації людей похилого віку при стаціонарних установах створено 252 лікувально- виробничі майстерні. Для організації трудової реабілітації громадян похилого віку та інвалідів та для поліпшення харчування літніх людей при будинках-інтернатах системи функціонують 233 підсобних сільських господарств, які за рахунок власного виробництва забезпечують від 60 до 100 відсотків потреби інтернатних установ в основних продуктах харчування - м'ясі, молоці, овочах, картоплі

Територіальні центри обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян і відділення соціальної допомоги вдома

Практично в кожному місті і районі функціонують територіальні центри соціального обслуговування, які опікуються непрацездатними громадянами. Вони обслуговують понад 402 тис. осіб, у тому числі 36 тис. інвалідів війни. Органи праці і соціального захисту населення обслуговують близько 260 тис. одиноких інвалідів, з них майже 137 тисяч отримують послуги в територіальних центрах.

Територіальний центр соціального обслуговування є спеціальною установою, яка надає громадянам похилого віку та самотнім непрацездатним громадянам послуги, спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності і соціальної активності.

Територіальні центри мають у своїй структурі: відділення соціальної допомоги вдома, відділення

соціально- побутової реабілітації; відділення гуманітарної та благодійної допомоги; відділення організації харчування; відділення денного перебування; лікувально – оздоровчий комплекс; відділення медично-соціальної реабілітації; стаціонарне відділення для постійного або тимчасового проживання; спеціальні житлові будинки для самотніх непрацездатних громадян; лікувально-виробничі майстерні, спеціальні цехи, дільниці, підсобні сільські господарства, в тому числі на госпрозрахунковій основі; дієтичні їдальні. Територіальний центр утримують за рахунок коштів, виділених з місцевого бюджету на соціальний захист населення, інших надходжень, в тому числі у вигляді прибутку від діяльності підсобних сільських господарств, спеціальних цехів і діяльності центру, а також коштів благодійних фондів, пожертвувань тощо.

Напрямки роботи територіального центру : якісне надання різних видів (до 40) побутових, медично – соціальних послуг громадян похилого віку; придбання та доставка товарів з магазину або ринку за рахунок обслуговуваних громадян, приготування їжі, доставка гарячих обідів, годування; виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів; оплата платежів; читання вголос преси; обробіток присадибних ділянок; організація надання різних видів протезно- ортопедичної допомоги тощо.

Психологічна допомога людям похилого віку

Спілкування з вітчизняними психологами – практика показує, що сьогодні серед основних проблем, з якими доводиться їм стикатись, все частішою стає проблема геронтологічного суїциду. Це вимагає посилення уваги до професійної підготовки психологів щодо роботи з людьми похилого віку.

Завдання психологічної допомоги людям похилого віку полягає:

1. в адаптації до статусу пенсіонера, допомозі клієнту розглянути і оцінити свої інтереси та життєві ресурси , обрати для себе захоплюючу справу;

2. у допомозі у прийнятті старості і всього минулого життя в цілому , у пошуку нових орієнтирів (формування позитивного образу старості як часу для щастя, розвитку внутрішнього спокою, обговорення всього хорошого, що є в актуальній життєвій ситуації);

3. у підвищенні загального фону настрою;

4. у підвищенні самооцінки.

До особливих ситуацій , у яких проводиться надання психологічної допомоги людям похилого віку, відносять: втрату близьких, глибоку депресію,

Література:

1. Андрущенко В. П., Соціальна робота: менеджмент соціальної роботи / В. П. Андрущенко, І. І. Мигович, В. П. Бех, М. І. Михальченко. К. : ДЦССМ, 2003. Кн.7. 135 с.

2. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.

3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.

4. Виховна робота в закладах освіти України: збірник нормативних документів та методичних рекомендацій з питань організації виховної роботи / МО України: упоряд. С. В. Кириленко, С. І. Кривонос. К. : ІСДО, 1995. 421 с.

5. Вишневецький О. Методи і чинники сучасного українського виховання. Дрогобич : Рідна школа, 1996. 87 с.

6. Гнутель Я. В. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика. Тернопіль, 1998. 221 с.

7. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.

8. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

9. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

10. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

11. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: затверджено постановою КМУ від 12 травня 2004 року № 608. *Урядовий кур'єр*. 2 червня 2004 року.

12. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями: затверджено постановою КМУ від 8 вересня 2005 року № 877. *Урядовий кур'єр*. 28 вересня 2005 року.

Тематика рефератів: «Характеристика категорій населення, які потребують соціальної допомоги», «Особливості соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами», «Профілактика дитячих правопорушень», «Соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку», «Форми і методи соціально-педагогічної роботи у пенітенціарних установах».

Лекційне заняття № 8-9

Тема: Девіантна поведінка дітей та молоді.

План

1. Девіантна поведінка, як форма дезадаптації молоді.
2. Причини виникнення девіантної поведінки дітей та молоді.
3. Делінквентна поведінка підлітків.
4. Адиктивна поведінка та її види.
5. Причини підліткової проституції.

6. Суїцидальна поведінка та її причини.

7. Особливості педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків.

8. Первинна педагогічна профілактика. Вторинна профілактика та її завдання. Третинна педагогічна профілактика.

9. Зміст роботи школи щодо запобігання зловживань наркогенних речовин.

10. Програма вивчення особистості школяра.

11. Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі.

Основні поняття: дидактика, методи, форми організації, засоби навчання. методи, якість освіти, джерела змісту освіти

Девіантна поведінка (від лат. *deviatio* — відхилення) — система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи. В основі відхилень в поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунки.

Істотним показником девіантної поведінки виступає відхилення в ту чи іншу сторону з різною інтенсивністю і внаслідок різноманітних причин, від поведінки, яка визначається нормальною. Нормальна або гармонічна поведінка характеризується:

✓ Збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності).

✓ Адаптивністю та само актуалізацією (на рівні характерологічних особливостей).

✓ Духовністю та самоактуалізацією (на особистісному рівні).

Так як норма поведінки базується на цих трьох основних характеристиках, так і аномалії та девіації засновані на змінах, відхиленнях і порушеннях цих характеристик.

Для того, щоб оцінити типи девіантної поведінки, необхідно з'ясувати, від яких саме норм суспільства вони можуть відхилятися.

Норма — це явище групової свідомості у вигляді уявлень, що розділяє група та найбільш частих суджень членів групи про вимоги до поведінки з урахуванням їх соціальних ролей, що створюють оптимальні умови буття, з якими ці норми взаємодіють, та відображаючи, формують його. Виділяють наступні норми:

- правові;
- моральні;
- естетичні.

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства, девіантна поведінка поділяється на кілька видів:

- делінквентна поведінка;
- адиктивна поведінка;
- наркоманія;
- алкоголізм;
- токсикоманія;
- проституція;
- суїцидальна поведінка.

Девіантна поведінка має складну природу, обумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають в складній взаємодії та взаємовпливі.

Факторами ризику девіантної поведінки дітей та молоді в умовах сьогодення є цілий ряд причин. Серед них:

Соціально-економічні:

1. зниження життєвого рівня населення;
2. майнове розшарування суспільства;
3. обмеження можливостей соціальне схвалених способів заробітку;
4. безробіття;
5. доступність алкоголю та тютюну.

Соціально-педагогічні:

1. криза інституту сім'ї;
2. зростання кількості сімей з конфліктним та асоціальним стилем виховання;
3. проблеми, пов'язані з навчанням;
4. конфлікти з вчителями;
5. низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі;
6. слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді.

Соціально-культурні:

1. зниження морально-етичного рівня населення;
2. поширення кримінальної субкультури;
3. руйнація духовних цінностей;
4. наростання неформальних молодіжних об'єднань в яких домінує культ сили;
5. пропаганда ЗМІ західних стереотипів поведінки.

Психологічні:

1. акцентуації характеру;
2. реакція емансипації;

3. реакція групування;
4. потяг до самоствердження;
5. задоволення почуття цікавості;
6. бажання виглядати дорослим;
7. потреба змінити психічний стан в стресовій ситуації;
8. інфантилізм;
9. підвищений рівень тривожності.

Біологічні:

1. порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму;
2. вроджені психопатії;
3. мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку;
4. наслідки спадковості;
5. вплив природного середовища.

Делінквентна поведінка — різновид девіантної поведінки, сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Делінквент (правопорушник) — неповнолітній з соціальними відхиленнями у поведінці, який здійснює вчинки, заборонені діючим законодавством та іншими нормативними актами. Це в основному психічно і фізично здоровий учень з певним негативним життєвим досвідом, деформованими соціально-етичними знаннями, нездоровими звичками та потребами, зіпсований неправильним вихованням чи асоціальним впливом певного середовища.

Всі правопорушення поділяються на проступки (провини) та злочини.

Проступок — це протиправні дії, що регулюються нормами адміністративного, цивільного, трудового та іншими галузями права.

Види проступків неповнолітніх:

- агресивно-насильницька поведінка (кривдження інших, бійки, лихослів'я тощо);
- корислива поведінка (здирництво, мілкі крадіжки, викрадання авто транспорту тощо);
- бродяжництво.

Злочин — протиправне, суспільне небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (згвалтування, вбивство, нанесення значних тілесних пошкоджень тощо).

Передумовою делінквентної поведінки є важковиховуваність. Термін «важкий учень», «важковихований» характеризує дітей з негативним ставленням до навчання та норм моральної поведінки. З точки зору медичної психології відхилення у поведінці неповнолітніх поділяють на патологічні (хворобливі) та непатологічні. Важковиховуваними в непатологічному плані є в цілому повноцінні діти з деякими відхиленнями у фізичному здоров'ї, дещо розладною чи ослабленою нервовою системою внаслідок дій психотравмуючих факторів.

В їхній поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції, надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, озлобленість, заздрість. Найбільш характерними проявами важковиховуваності дітей є ледарство, схильність до безцільного проведення часу, безвідповідальність, неорганізованість, неухважність, емоційна нестійкість, слабка спроможність до опору негативному впливу інших.

Поведінка, що передуює різним видам хімічної залежності називається адиктивною поведінкою (хибна

залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка). Ця поведінка виникає в результаті вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем. При адиктивній поведінці неповнолітнього негативна пристрасть його до вживання наркогенних речовин ще не досягла стадій індивідуальної психічної або фізичної залежності, тобто певних стадій захворювань.

Наркоманія – хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенцією ООН чи Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України, і характеризується психічною та фізичною залежністю від них.

Наркотичні засоби — це рослини, сировини і речовини, природні чи синтетичні, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші рослини, сировина і речовини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії Комітету з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я.

Наркотики – речовини (офіційно, в установленому порядку, включені до списку наркотичних речовин та наркотичних лікарських засобів), які виявляють специфічну дію на нервову систему та організм людини в цілому, понад усе — на розвиток певних відчуттів, особливих станів наркотичного сп'яніння та зміну свідомості.

При визначенні поняття «наркотичний засіб» застосовується три взаємопов'язані критерії: медичний, соціальний і правовий. Медичний критерій — це лікарський препарат, який впливає на центральну нервову

систему та викликає стимулюючу, депресуючу або галюціногенну дію.

Соціальний критерій — це немедичне, тобто без необхідності, застосування наркотика, який завдає шкоди як самій людині, так і суспільству в цілому.

Правовий, юридичний критерій — при наявності медичного і соціального критерію, цей засіб включається в список наркотиків і визначається наркотиком.

Відсутність одного із трьох критеріїв виключає визнання засобу наркотичним, не дивлячись на те, що він викликає хворобливий стан організму.

Токсикоманія — захворювання, яке викликане психічною та фізичною залежністю внаслідок вживання речовин, які не включені до офіційного списку наркотиків, а також вдиханням парів речовин побутової хімії (клей, ефір, розріджувачі, аерозолі).

Алкоголізм — хвороба, що характеризується патологічною залежністю від спиртного з поступовою соціально-моральною деградацією особистості.

Всесвітня організація охорони здоров'я розглядає алкоголізм, токсикоманію та наркоманію як різновиди хімічної залежності.

Синдром залежності — поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких вживання речовин або класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) приймати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), алкоголь або тютюн.

Діагноз залежності може бути поставлений тільки при наявності трьох і більше нижче перерахованих ознак, які виникали протягом певного часу:

1. Сильна потреба або необхідність прийняти

речовину.

2. Порушення здатності контролювати прийом речовин, тобто початок вживання, закінчення або дозування вживаних речовин.

3. Фізіологічні ознаки.

4. Ознаки толерантності такі, як збільшення дози речовини, необхідної для досягнення ефекту, який раніше спостерігався при більш низьких дозах.

5. Прогресуюче забуття альтернативних інтересів на користь вживання речовини, збільшення часу, необхідного для придбання, вживання речовини або відновлення після її дії.

6. Продовження вживання речовини, незважаючи на очевидні шкідливі наслідки, такі, як спричинення шкоди печінці внаслідок зловживання алкоголем, депресивний стан після періоду вживання речовини, зниження когнітивних функцій внаслідок вживання наркотиків.

Залежність від наркотичних речовин послідовно формується через кілька стадій — соціальну, психічну та фізичну. Кожна наступна стадія не змінює попередню, а додає до картини захворювання Нові прояви.

Про соціальну залежність говорять тоді, коли людина ще не почала вживати наркогенні речовини, а знаходиться в середовищі, де їх вживають інші, приймає стиль поведінки, відношення до наркогенних речовин та зовнішні атрибути групи. Людину приваблює атмосфера, «дух» наркогенної групи. Соціальній залежності сприяє усвідомлення того, що людина може залишити свій психічний стан за допомогою наркогенної речовини, коли захоче цього. Психічна залежність, виявляється спочатку неусвідомленим, а потім повністю усвідомлюваним і нездоланим потягом до наркотику.

Ознаками неусвідомлюваного потягу можуть бути: стан незадоволеності при відсутності наркотику, пожвавлення в передбаченні його приймання, розмови на «наркотичні» теми, некритична позитивна оцінка співучасників наркотизації і неприязні почуття до людей, що перешкоджають цьому. Поступово думки про наркотик в свідомості підлітка займають домінуюче місце. Стан наркотичного сп'яніння стає для нього найбільш бажаним. Сфера потягів, почуттів перебудовується, будь-які приємні переживання і відчуття втрачають значущість у порівнянні з дією наркотику. В цій стадії розвитку наркоманії підліток втрачає зв'язки з позитивним соціальним оточенням, цікавість до улюблених раніше занять (спорт, музика, розваги), практично перестає навчатися, часто прогулює заняття. Поступово здатність здібність до співпереживання, навіть по відношенню до близьких і раніше коханих людей.

Пізніше до яскраво вираженого психічного узалежнення від наркотику додається і фізичне узалежнення. Тепер вже відчуття не тільки психічного, а й фізичного комфорту досягається лише при наявності наркотику в організмі. Якщо дія наркотику припиняється, а чергової дози немає, то виникає абстинентний синдром (синдром позбавлення). Прагнення до наркотику в стані абстиненції переборює всі інші бажання, навіть такі, як голод і спрага. Воно повністю підкоряє собі поведінку індивіда. Підлітку подібному стані думає тільки про наркотики, він здатний на все, щоб якомога швидше здобути і прийняти наркотичну речовину.

На цій стадії наркозалежності повністю зникає захисний рефлекс організму на передозування, стабілізується максимальний рівень переносимості

наркотику. В цій стадії захворювання супроводжується фізичними змінами, які свідчать про інтоксикацію організму: загальним виснаженням, зміною кольору шкіряних покривів; відзначається ламкість нігтів, випадання волосся, зубів, ознаки раннього старіння.

Спостерігаються також значні зміни в психічній сфері: падіння життєвої активності людини, зниження інтелекту, пам'яті, остаточне згасання моральних почуттів. Відзначається повна втрата соціальних і особистих інтересів, порушуються зв'язки з рідними та близькими, згасають прихильності. Придбання наркотику вимагає великих коштів, які, зважаючи на втрату працездатності, природно, не поповнюються. Це штовхає наркомана на злочинний шлях.

Наркоманія змінює характер людини, спотворює її особистість. Поведінка наркомана стає обтяжливою для оточуючих, особливо для рідних і близьких, оскільки вони неприємні в спілкуванні, черстві, егоїстичні, бачать в оточуючих своїх ворогів.

Більшість з наркозалежних помирають від передозування; зараження крові та інших хвороб, викликаних інфекцією, яка передається через нестерелізований шприц з голкою; злочинів, в тюрмі під час бійок тощо. Багато наркоманів закінчують життя самогубством.

Про вживання підлітками наркогенних засобів можуть свідчити:

- зміна кола знайомих, поява нових друзів, з якими вони не знайомлять батьків (як правило, такі друзі не заходять в квартиру, а викликають підлітка на вулицю);
- поява нової тематики у малюнках підлітків, які люблять малювати (зображення шприців, головок маку), а також аналогічного татуювання;
- виникнення грошових боргів, продаж сімейних

цінностей або перепродаж речей для отримання власних грошей;

- байдуже ставлення до навчання, нехтування своїми обов'язками (погіршення успішності, прогули);

- порушення біологічних ритмів, які безпосередньо пов'язані прийомом наркотиків: різка зміна настрою, почуття пригніченості, роздратованості; зміна тривалості сну, надмірне вживання їжі та великої кількості рідини (особливо солодкої);

- зміна ритму активності; зниження в ранкові години і вдень (сонливість, в'ялість) і підвищення й у другій половині дня, ближче до ночі (безсоння);

- поява слідів проколів шкіри за ходом підшкірних вен;

- зміна зовнішнього вигляду підлітка: разом з появою незвичного почервоніння або блідості, жирність шкіри, відзначається схудненням або збільшенням ваги, блиск очей з незвичайною зміною величини зіниць, поява жовтизни на зубній емалі або швидке руйнування зубів; зміна в темпі мови (прискорена чи сповільнена);

- відсутність кашлю під час простудних захворювань, порушення у травленні їжі (рвота, запори, поноси);

- поява у квартирі тютюнового диму, змішаного із запахом паленої трави або синтетики; кіптявого посуду (миски, ложки, баночки); шприців, лікарських речовин, цілих або подрібнених рослин, згортків бинтів, які просочені розчином коричневого відтінку; засобів побутової хімії, яких не купували дорослі.

Проституція – різновид девіантної поведінки, що виявляється у позашлюбних, випадкових, нерозбірливих сексуальних стосунках, не заснованих на особистій симпатії чи потягу за плату.

Причини підліткової проституції

Генетичні:

1. вплив спадкових факторів;
2. порушення гормонального обміну в організмі;
3. морфоконституційні особливості людини (переважання лицьових розмірів голови).

Психопого-педагогічні:

1. бажання виглядати дорослою;
2. несформована система моральних цінностей;
3. форма самоствердження;
4. низька статева культура особистості;
5. орієнтація на задоволення вітальних потреб;
6. деморалізація в сфері статевої поведінки;
7. конфлікти в сім'ї;
8. посттравматичний синдром сексуального насильства;
9. бажання стати матеріально незалежною,

Соціальні:

1. лібералізація статевої моралі в суспільстві;
2. послаблення соціально-правового контролю з боку держави;
3. падіння престижу інституту сім'ї та материнства;
4. негативний вплив засобів масової інформації;
5. безконтрольність та байдужість адміністрації шкіл та батьків до позанавчальних занять дітей;
6. низький матеріальний рівень окремих сімей.

Особливостями підліткової проституції є

- неусвідомленість власних вчинків. В переважній більшості у сексуальній поведінці підлітків домінують нематеріальні психологічні мотиви.

- одержання плати за секс-послуги не лише в грошовому еквіваленті (їжа, одяг, косметика, наркотики, випивка тощо).

- відсутність постійного місця для надання секс-

послуг (найчастіше — це машини, під'їзди, горища та місця на запрошення клієнта).

- сексуальні контакти неповнолітніх в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

- шантаж та залякування підлітків розголошенням таємниці їх статевої поведінки.

- підвищений рівень тривожності у неповнолітніх дівчат-повій. Суспільство завжди шукало засоби протистояння проституції.

В історії існували три основні форми політики ставлення до проституції: прогібіціонізм (заборона), регламентація (реєстрація і медичне обстеження), аболіціонізм (профілактична, роз'яснювально-виховна робота при відсутності заборон і реєстрації). Заборони в боротьбі з проституцією виявилися безсилими, репресії, в принципі, малоефективними. Як показав історичний досвід, ні правова, ні медична регламентація, спрямована проти представниць цієї древньої професії, не дозволяє повністю вирішити проблему. Практика свідчить: комплекс соціально-орієнтованих заходів, спрямованих на духовне збагачення життя різних верст суспільства, здатний радикально змінити ситуацію.

Локалізація підліткової проституції можлива за наступних соціально-педагогічних умов:

1. підвищення життєвого рівня населення;
2. зміцнення та стабілізація інституту сім'ї;
3. контроль над порнографічною літературою та відеопродукцією; введення кримінальної відповідальності за сутенерство;
4. реалізація програм статевого виховання підлітків;
5. виховання у них моральних норм стосовно статево рольової поведінки; використання в просвітницькій роботі з підлітками народознавчих матеріалів про традиції міжстатевої взаємодії українців;

6. розвінчення явища проституції як безпечного красивого способу життя.

Самогубство (суїцид) — це навмисне позбавлення себе життя.

Суїцидальною поведінкою є внутрішні і зовнішні форми психічних актів які спрямовуються уявленням позбавлення себе життя. Внутрішні форми суїцидальної поведінки включають до себе суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні тенденції, які діляться на задуми і наміри. До зовнішніх форм прояву суїцидальної поведінки відносять суїцидальні спроби і завершені суїциди. Під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю.

Самогубство розглядається як процес, що включає в себе: сприймання людиною значення життя і смерті; відсутність психологічних та соціальних ресурсів; сімейні та фізичні обставини, які роблять акт самодеструкції можливим.

Відносно категорії мети відрізняють: справжні самогубства, спроби та тенденції, метою яких є позбавлення себе життя; демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка — мета якої є лише демонстрування цього наміру; самотравмування, які зовсім не стосуються уявлення щодо смерті; нещасні випадки — небезпечні для життя дії, які спрямовані іншими цілями.

Ознаки суїцидальної поведінки розподіляють на чотири типи:

- мовні;
- поведінкові;
- ситуаційні;
- синдроматичні.

Класифікація мотивів суїцидальної поведінки В.О.Тихоненка ґрунтується на категорії особистісного смислу і складається з 5 мотивів:

1. Протест, помста. Суб'єкт намагається негативно вплинути на ворожу та агресивну до нього об'єктивну складову конфліктної ситуації. Вербальне це може виражатися у фразях на зразок: «ніхто мене не розуміє», «усі проти мене», «справедливості немає», «більш нема сил боротися».

2. Заклик. Вербальні показники такої поведінки: «я нікому не потрібен», «за що ви мене так мучите». Мотивація — «коли ж ви звернете на мене увагу?!», «я благаю допомоги».

3. Суїцидальні «ухилення» виникають при загрозі особистісному або біологічному існуванню, якому протидіє висока самоцінність. Людина не може витримати таку загрозу та обирає самоусунення: «далі буде ще гірше», «діватися нема куди», «мені не витримати цієї ганьби».

4. «Самопокарання» відбувається при внутрішньому конфлікті двох ролей: «Я:— суддя» та «Я:— підсудний». Причому самогубство може бути як з точки зору «судді» (знищення ворога у собі), так і з боку «підсудного» (покутування провини), як то «ніколи не пробачу собі».

5. При самогубстві «відмова» ціль та мотив суїциду наближуються, бо мотивом є відмова від існування, а ціллю — позбавлення себе життя, вербальне це може висловлюватися як «ніколи не повернути минулого», «все втрачено», «це — кінець».

Мотиви суїцидальної поведінки дітей та підлітків:

1. Перживання образи, самотності, відчуженості, неможливості бути зрозумілим іншими.

2. Переживання втрати батьківської любові, або

неподільне кохання, ревності.

3. Переживання, пов'язані зі смертю, розлученням, залишенням родини кимось з батьків.

4. Почуття провини, сором, зневажене самолюбство, незадоволення собою.

5. Страх ганьби, глузування, приниження.

6. Страх покарання, небажання вибачитися.

7. Любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність.

8. Почуття помсти, протесту, злість, загроза, вимагання.

9. Бажання привернути до себе увагу, викликати співчуття, уникнути неприємних наслідків, відійти від важкої ситуації.

10. Співчуття або наслідування друзям, героям книжок або фільмів («ефект Вернера»).

11. Виділяють 3 типи підліткових аутоагресій:

Суїцидальна поведінка.

1. Суїцидальні еквіваленти (алкоголізація та наркотизація підлітків, підпорядкована бажанням забути, відійти від неприємностей).

2. Аутодеструкції — неусвідомлена реалізація наміру причини ушкодження фізичному та психічному здоров'ю (наприклад ризиковані вчинки, ігри, види спорту).

3. Несуїцидальні агресивні прояви і різноманітні форми самотравмувань (самопорізи, самоопіки хімічними речовинами, сигаретами тощо).

Суїцидальну активність підлітків умовно можна поділити на три фази. Перша фаза - це фаза роздумів, народження свідомої ідеї щодо здійснення самогубства. З часом, ці роздуми виходять з під контролю і стають імпульсивними, тобто з'являються спонтанно, поза волею людини.

У першій фазі підліток стає замкненим; не цікавиться справами родини; роздає друзям (або навіть мало

знайомим людям) дорогі йому речі; його більше не приваблюють заняття, які захоплювали раніше, раптово змінює свої міжособистісні стосунки (їх характер або коло друзів); стає агресивним, схильним до бійки; відокремлюється від однолітків та ізолює себе. Змінюється зовнішній вигляд: підліток, який завжди ретельно підбирав одяг, слідкував за собою, втрачає інтерес до цього, і, навіть, стає неохайним; змінюється маса тіла (через переїдання, або навпаки, анорексію); змінюється форма поведінки, яка нагадує «втечу» (іноді підліток дійсно тікає з дому); стає неуважним, тому з ним може трапитись нещасний випадок.

Якщо до переліченого додаються додаткові стресові зовнішні фактори, настає друга фаза — фаза амбівалентності. Підліток може висловлювати конкретні загрози або ділитися своїми намірами з кимось із найближчого оточення, але цей «крик про допомогу» не завжди чують і не завжди розуміють. Для другої фази характерні такі висловлювання: «Я вже не дуже довго буду з вами; вам вже недовго мною опікуватись; життя того не варте; життя таке паршиве; я не можу більше нічому дати ради; тобі не треба буде про мене дбати; скоро ви будете вільні; я б хотів заснути і ніколи не прокидатися; я б хотів убити себе, і тоді мої батьки пожалкують, про те, що...» Діти, підлітки надзвичайно амбівалентні і якщо саме протягом цієї фази надати їм своєчасну адекватну допомогу, фатальний хід подій можна перервати. Але, на жаль, таку допомогу отримує далеко не кожен потенційний суїцидент. Настає час третьої фази суїциду — фази спроби. Відомо, що смерть можна вважати самогубством, якщо вона має, принаймні, дві ознаки: по-перше — скоєна своїми руками, по-друге — наміри передують спробі. У більшості випадків людина намагається якимось чином повідомити про свої наміри тих, хто її оточує.

Описаний розвиток подій є найбільш характерним саме для молодих людей. Проте, це лише основні тенденції, певна типологія.

А індивідуальні особливості у кожному випадку унікальні. Для підлітків характерним є дуже швидке «проходження» другої фази і перехід до третьої. Тому суїцидальна спроба здійснюється досить швидко, на противагу тому, як це відбувається у випадках алкогольної та наркотичної залежності у більш зрілому віці, коли третя фаза (фаза спроби) може бути розтягнута на роки. Більшість суїцидальних підлітків (до 70%) обмірковують і здійснюють суїцид у термін від 1 до 2 тижнів. Але підлітковий період — це період імпульсивних дій. Тому іноді тривалість всіх трьох фаз може бути дуже короткою, навіть дорівнювати одній годині.

Сучасна суїцидологія пропонує такі 3 види втручання в суїцидальну активність:

- 1) превенцію (попереджувальні, профілактичні заходи, розраховані на індивіда або групу);
- 2) інтервенцію (безпосереднє втручання в суїцидальну активність);
- 3) поственцію (реабілітація людини, яка скоїла спробу самогубства, або близьких того, хто здійснив завершений суїцид).

Первинна педагогічна профілактика передбачає виховання антинаркогенної спрямованості особистості учня, його морально-психологічної стійкості як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору, пропозиції наркогенних речовин. Завданнями первинної профілактики є: - для молодшого шкільного віку:

1. формувати моральні поняття, що пов'язані з почуттями бережливого ставлення до себе, відповідальності за власні вчинки;

2. виховувати вміння усвідомлювати себе частиною природи, розуміти власні можливості;

3. формувати уявлення щодо позитивного та негативного досвіду людської поведінки у відношеннях до самої себе та інших людей;

4. формувати необхідні загальні та специфічні психологічні уміння та навички, що є основою формування морально-психологічної стійкості людини;

5. попереджувати ранні прояви неправильних уявлень дитини про деякі шкідливі звички для учнів підліткового віку:

6. виховувати правильне розуміння природи наркотичних речовин, особливостей їх впливу на ЦНС людини, віддалених наслідків зловживань;

7. формувати поняття про морально-психологічну стійкість особистості як основу здорового способу життя;

8. виховувати культуру потреб, бажань, захоплень підлітків;

9. формувати поняття про норми моралі у вихованні власної стійкості до деяких антиособистісних захоплень — паління, пияцтва, наркоманії, токсикоманії;

10. виховувати критичне ставлення до деяких атрибутів НМС;

11. виховувати свідоме бережливе ставлення до свого здоров'я, власного організму, формувати уміння раціонально використовувати його психологічні можливості;

12. стимулювати саморегуляцію власних психофізичних можливостей особистості шляхом її включення у позитивну альтернативу фізичних та психологічних випробувань, загартування, тренінгу;

13. формувати науково обґрунтовані уявлення про анатомо-фізіологічні та психологічні зміни, що відбуваються в організмі у ситуаціях стресу,

інформаційних перевантажень, аутотренінгу, самопсихотерапії, умінь самоконтролю та самооцінки у поведінці;

14. формувати основи моральних звичок індивідуальної поведінки та прийняття рішення у ситуаціях можливих зловживань наркогенними речовинами.

Для старшокласників:

1. формувати досвід антинаркогенно-спрямованої поведінки учнів, імунітету до негативного впливу пронаркогенної інформації та анти ососистісно-спрямованих форм поведінки;

2. формувати чіткі уявлення старшокласників про значущість власного життя, психо-фізіологічні можливості організму, наслідки впливу наркогенних речовин;

3. створювати умови для самореалізації та самоствердження особистості шляхом її включення у позитивну альтернативну діяльність;

4. формувати чіткі наукові поняття про природу наркогенних речовин, біохімічні механізми їх впливу на організм; наукове розуміння станів наркотичної та алкогольної ейфорії, абстинентного синдрому тощо;в) формувати психологічну готовність особистості до спілкування у ситуаціях можливої алкоголізації та наркотизації;

5. виховувати правильні уявлення особистості про морально-психологічні та юридичні норми, що регламентують ситуації, пов'язані зі зловживанням наркогенними речовинами.

Реалізація вказаних завдань здійснюється шляхом антинаркогенної освіти у процесі вивчення навчальних дисциплін на основі включення до змісту навчального предмету відповідної антинаркогенної інформації та у

позакласній виховній роботі. Вторинна профілактика передбачає в основному діагностування та виявлення залежності підлітків від наркоречовин.

Основними завданнями вторинної профілактики є:

- 1) визначення рівнів інформованості підлітків про дію наркогенних речовин на людський організм та наслідки їх вживання;
- 2) вивчення можливих умов та факторів, що сприяють виникненню схильності до адиктивної поведінки;
- 3) виявлення таких індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам адиктивної поведінки;
- 4) вивчення виділених умов і факторів виникнення схильності особистості до адиктивної поведінки, станів, що їй передують і на цій основі встановлення осіб групи «ризику»;
- 5) діагностика мотивів адиктивної поведінки підлітків;
- 6) визначення найбільш чутливих, сензитивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості учня (рис характеру, особливостей темпераменту, інтересів тощо).

Визначені завдання зумовлюють різноманітність методів психолого-педагогічної діагностики та перелік основних заходів **вторинної профілактики:**

- вивчення особових справ учнів, включаючи довідку про стан здоров'я;
- знайомство з сім'єю, вивчення її соціально-психологічного клімату; бесіди з іншими вчителями-предметниками; спостереження за поведінкою підлітка на уроці та у позанавчальній діяльності за такими параметрами: успішність, відшестення до навчання, до праці,

до товаришів, до себе, до близьких, батьків, участь у суспільному житті класу, школи, навички культури поведінки;

- організація безпосереднього спілкування з такими підлітками; спостереження за індивідом групи «ризикую» у педагогічно-значущих ситуаціях тощо.

Третім видом педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів є система заходів, спрямованих на корекцію поведінки учня, його перевиховання, переорієнтацію та реабілітацію хворих алкоголізмом та наркоманією. Здійснюється на основі результатів організаційно-аналітичних заходів вторинної профілактики. Завданнями **третинної профілактики** є:

- на основі встановлених груп «ризикую» здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на особистість учня шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних педагогічних засобів;

- створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки учнів умов соціального оточення, психологічного клімату, позитивно психологічного самопочуття тощо.

Зокрема у загальноосвітній школі педагогічна профілактики адиктивної поведінки учнів може здійснюватись за умови міцної взаємодії між класним керівником, вчителем-предметником, психологом, медпрацівником, при необхідності і спеціалістами медичними (лікар-нарколог) та правоохоронними (служба у справах неповнолітніх, кримінальна міліція) службами.

При плануванні роботи з підлітками щодо профілактики вживань наркогенних речовин необхідно враховувати:

- 1) в які загальновиховні заходи доцільно включити елементи діагностико-профілактичного

характеру (у даному випадку загальновиховними вважаються такі заходи, під час проведення яких вирішуються завдання гармонійного розвитку особистості);

2) яке місце відводиться спеціальним заходам (до спеціальних ми відносимо такі форми роботи, які передбачають вирішення завдань попередження адиктивної поведінки учнів);

3) як співвідносяться між собою загальні та спеціальні форми роботи.

Кількість останніх повинна поступово збільшуватись, орієнтовно від 10-15% для молодших школярів до 60-70% для старшого підліткового та юнацького віку. Такий розподіл часу на загально-виховні та спеціальні форми не є абсолютним і може змінюватись відповідно до потреб практики.

Реалізація завдань педагогічної профілактики вимагає створення відповідної комплексної методичної системи щодо попередження адиктивної поведінки учнів. Ця система представлена у моделі нижче.

Якщо говорити про школу, то особливості діяльності педагога щодо попередження адиктивної поведінки учнів в умовах закладу загальної середньої освіти на основі моделі конкретизують деякі організаційно-методичні положення комплексної системи педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів.

Стосовно організації заходів щодо попередження зловживань наркогенними речовинами можна назвати такі соціально-виховні інститути:

- а) школу як головну організаційну ланку;
- б) сім'ю (батьків), за умови їх міцної взаємодії зі школою;

в) спеціальні медичну (лікар-нарколог, шкільний лікар), юридичну (служба у справах неповнолітніх, правоохоронні органи) та психологічну (шкільний психолог) служби, що відіграють роль консультативних одиниць та безпосередніх учасників пропаганди спеціальних знань, організації відповідних спостережень за учнями, допомоги батькам, організації окремих виховних заходів антинаркогенного спрямування тощо;

г) громадські організації (шефські, за місцем проживання та ін.) як консультанти та безпосередні учасники виховного процесу.

Методологічною основою діагностико-профілактичної діяльності педагога є ідеї гуманістичної філософії про цінність людської особистості, про право людини на соціальний захист, про гуманізацію умов розвитку і виховання.

Комплексне планування роботи по запобіганню зловживань підлітками наркогенними речовинами має здійснюватись на основі спільного плану роботи інформаційно-методичного центру, школи, класу та інших соціально-виховних інститутів. Координація загальношкільних та класних виховних заходів, спеціальних навчальних годин та окремих інституцій передбачає об'єм, зміст, форми роботи безпосередніх організаторів та виконавців; визначення об'єму, змісту, форм роботи з батьками; організацію спеціальної підготовки педагогів у формі постійно діючого теоретико-методичного семінару.

Важливою психолого-педагогічною умовою функціонування запропонованої системи педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків є діагностико-корекційне забезпечення навчально-виховного процесу на основі спільної діяльності педагогічного колективу, психологічної та медичної

служби, які забезпечують здійснення профілактичного моніторингу (систематичного контролю і відстеження показників можливих умов та факторів наркогенного ризику; діагностику осіб, схильних до адиктивної поведінки та тих, що мають досвід наркотизму.

Модель комплексної системи педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів гарантію психосоціального розвитку особистості, її душевного благополуччя, індивідуальності); формування психологічної грамотності учасників навчально-виховного процесу, соціального і педагогічного середовища, інтелектуальне і духовне зростання, саморозвиток і самореалізацію кожної особистості.

Діагностико-корекційне забезпечення системи педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків передбачає:

- створення високоякісних діагностико-моніторингових підсистем пофакторного вивчення адиктивності неповнолітніх;
- розробку і практичне впровадження інваріантних програм корекційно-виховного впливу на дітей різних вікових категорій та однотипних груп з відповідною наркогенною орієнтацією;
- досконале володіння психологом засобами психолого-педагогічної діагностики та корекції, включаючи кваліфіковану постановку психолого-педагогічного діагнозу, професійну інтерпретацію системних даних, використання необхідного корекційно-виховного інструментарію. Надзвичайно важливим питанням організаційно-методичного характеру у запропонованій системі є питання особистісно-професійного плану, тобто, хто у професійному відношенні має право працювати над реалізацією завдань соціально-педагогічної профілактики адиктивної

поведінки дітей і підлітків. Однозначно, що цим повинні займатись фахівці з відповідною підготовкою. У шкільній практиці особливу роль мають відігравати, звичайно, вчителі, спільно з психологічною та медичною службами (лікар, психолог), що не виключає участі у цій діяльності спеціальних підрозділів та структур, які покликані виконувати завдання соціальної адаптації дітей і молоді з урахуванням динаміки показників психофізіологічного та соціального самопочуття особистості (фахівців наркологічної та юридичної сфери, співробітників ЦССМ та інших).

Зміст роботи школи щодо запобігання зловживань наркогенними речовинами може бути представлений загальною інформацією, що має опосередковане відношення до адиктивної поведінки учнів; продуктивною пропедевтичною діяльністю, що не несе суто антинаркогенного інформаційного навантаження, а створює соціально-психологічні умови для особистісного саморозвитку, самореалізації особистості дитини, в межах яких відбувається процес її соціалізації на рівні засвоєння знань, норм, цінностей, позитивного досвіду поведінки та спеціальною інформацією, що розкриває особливості дії на організм молодої людини різноманітних наркогенних речовин, наслідки їх зловживання, способи попередження тощо.

Особливою ланкою у системі педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів є планомірна і систематична робота з батьками. Ефективним в межах вказаної проблеми є використання різноманітних форм роботи — батьківських університетів, тематичних батьківських зборів, колективних та індивідуальних бесід, спеціальних зустрічей з представниками медичних та правоохоронних органів, загальношкільних батьківських конференцій, диспутів, обговорення реальних ситуацій

наркотизації на основі результатів психолого-педагогічної діагностики стилю взаємин у сім'ї, емоційного контакту з батьками тощо. Така робота має здійснюватись паралельно з відповідною профілактичною роботою з дітьми, адекватною рівню їх розвитку, віку, але дещо випереджати її за змістом. Це є умовою успішної взаємодії школи і сім'ї у спільній профілактичній роботі антинаркогенного спрямування.

З метою забезпечення успішного функціонування запропонованої системи педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів та координації зусиль різноманітних державних, адміністративних, відомчих відділів та структур (наркологічної служби, служби у справах неповнолітніх, Центру соціальних служб для молоді тощо), що мають відношення до вирішення питань профілактики адиктивної поведінки молоді, необхідно створити інформаційно-методичний центр педагогічної профілактики адиктивної поведінки.

Робота центру повинна будуватися на основі комплексного плану, складові компоненти якого диктуються життєвою необхідністю та інформацією, щодо проявів адиктивної поведінки молоді, що надходить від різних відомств та ланок загальної, середньої спеціальної та вищої освіти.

Враховуючи, що заходи педагогічної профілактики сьогодні мають дещо ситуативний характер, що виключав системність і послідовність у їх здійсненні, а отже і високу результативність, завданням центру — є надання необхідної організаційно-методичної, інформаційної, консультативної, психолого-педагогічної допомоги психологам, вчителям, сім'ям, особам, що мають досвід адиктивної поведінки, громадським організаціям.

Програма вивчення особистості, поєднуючи найбільш загальні питання характеристики підлітка і спеціальні, що

орієнтують вихователя на визначення та розуміння можливих умов та факторів розвитку у підлітка схильності до адиктивної поведінки, може надати допомогу педагогові у плануванні діяльності профілактичного характеру, доборі матеріалу відповідного змісту, доцільних форм роботи у даному напрямку, педагогічне обґрунтованих методів виховного впливу на особистість підлітка. Залежно від особливостей його поведінки і розвитку та обставин педагогічної ситуації може використовуватись під відповідним кутом зору оцінка інформації для будь-якого вікового періоду.

Програма вивчення особистості школяра (різного віку) включає такі розділи: I. Особливості соціально-психологічного клімату сім'ї:

- 1) склад сім'ї (повна, неповна);
- 2) соціально-професійний статус сім'ї (професії батьків);
- 3) матеріально-економічні умови сім'ї: матеріальний добробут сім'ї; побутові умови;
- 4) умови навчання та розвитку дітей;
- 5) санітарно-гігієнічні умови;
- 6) харчування;
- 7) культурно-освітній рівень сім'ї: освіта батьків; взаємовідносини в сім'ї (між батьками, між батьками і дітьми, між дітьми і членами сім'ї похилого віку); сімейне дозвілля; ставлення сім'ї до соціально-культурних цінностей (книг, творів мистецтва, музики, спорту, сімейних традицій); відношення сім'ї до наркогенних речовин;

- 8) тип сімейного виховання;

II. Індивідуально-типологічні особливості школяра:

1. стан здоров'я учня (здоровий, хворіє іноді, хворіє часто, оперативні втручання, травми, інфекційні хвороби, стан психіки, фізичні вади);

2. спадковість (можливі ускладнення, пов'язані зі зловживанням батьків наркогенними речовинами);

3. психологічні особливості особистості;

III. Соціально-психологічний статус у колективі:

1. положення у формальній групі;

2. характер спрямованості неформальної групи;

3. положення у неформальній групі.

Діяльність педагога на першому етапі профілактики адиктивної поведінки учнів було б доцільно завершити включенням отриманих показників вказаних параметрів у повікову методичну систему-програму:

Другим етапом профілактичної діяльності педагога є визначення мети і завдання. Вони висуваються відповідно до вікових особливостей розвитку дітей та молоді та найбільш загальних вимог до виховання сьогодні.

На основі чітко сформульованих та усвідомлених завдань профілактики адиктивної поведінки школярів формується відповідна система доцільних засобів, форм та методів роботи, визначаються місце, час, умови, за яких будуть реалізовані поставлені завдання, тобто моделюється третій етап профілактичної діяльності вчителя.

Роботу на цьому етапі доцільно зосередити на складанні науково-мотивованої програми індивідуальної роботи з підлітками, котрі є групою «ризик»; що мають досвід адиктивної поведінки; з різним рівнем антинаркогенної інформованості. Керуватись у створенні такої програми педагог може повіковою методичною системою-програмою профілактики адиктивної поведінки учнів.

Методика профілактичної діяльності фахівців на цьому етапі може мати таке сплетіння основних її напрямків:

- антинаркогенного виховання дітей і підлітків;

- організації альтернативної діяльності неповнолітніх;

- антинаркогенного всеобучу батьків;
- психолого-педагогічної допомоги учням, що мають досвід вживання наркогенних речовин та корекції їх поведінки.

Система-програма орієнтована на творче її використання та передбачає широку варіативність причин адиктивної поведінки та методів її профілактики.

Методика реалізації складеної науково-мотивованої програми індивідуальної роботи з школярами може мати два аспекти:

- ✓ профілактичну роботу з класним колективом в цілому чи мікроколективом, деякі члени якого мають досвід адиктивної поведінки;

- ✓ індивідуальну роботу з окремими особами групи «ризик».

Найважливішою особливістю етапу реалізації програми виховного впливу на особистість є його тісний зв'язок з етапом вивчення особистості. Початковий етап профілактики не тільки забезпечує збір необхідної для вихователя інформації про індивіда, визначає спрямованість і специфіку профілактичних заходів, він частково реалізує виховний вплив на особистість школяра. Адже у процесі бесіди, анкетування та інших методів вивчення особистості активізуються процеси самоконтролю, що сприяє перегляду та переоцінці деяких її поглядів та переконань, почуттів і звичок, взаємовідносин з оточуючими, що є важливою передумовою для розвитку у вихованця психологічної готовності до сприйняття виховного впливу, дотримання таких правил поведінки, які диктуються загальними завданнями і умовами профілактики. Непорозуміння між педагогом та вихованцями, що пов'язані з деякими

педагогічними вимогами, корекцією школяра, спостерігаються у практиці виховної роботи і пояснюється саме тим, що у процесі організації навчально-виховної діяльності та відпочинку школярів перед ними ставляться вимоги, які сприймати психологічно вони не готові.

Отже, на першому етапі профілактичної роботи особистість підлітка не тільки вивчається, але й в певній мірі постійно перебудовується. А програма індивідуальної роботи з учнями на IV етапі профілактичної діяльності не тільки реалізується, але й вдосконалюється під час подальшого вивчення особистості і визначення результативності виховного та корекційного впливів на неї.

Особливого значення для реалізації програми індивідуальної роботи з школярами має уміння вихователя знайти, побачити, відчувати домінанту у складній системі життєвих планів та інтересів дитини. Такою домінантою може бути її бажання досягти якихось результатів, знайти себе, своє місце, улюблену справу тощо. Якщо така домінанта відсутня, педагогу необхідно створити її у процесі індивідуальної роботи, навчити виховання критично оцінювати свої можливості, побачити власні недоліки, викликати нові позитивні інтереси. Це може надати педагогові суттєвої допомоги у ломці старих негативних і вихованні нових позитивних якостей особистості.

Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі

Одним із важливих напрямів діяльності центрів соціальних служб для молоді сьогодні є профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі (наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління, правопорушень, ВІЛ/СНІДу). Програми профілактики негативних явищ розраховані на проведення профілактичної роботи

передусім серед неповнолітніх та молоді, їхніх батьків, на професійної допомоги, що надається педагогічним колективам навчальних закладів. Особлива увага приділяється дітям та молоді, схильним до адиктивної поведінки, неповнолітнім, які перебувають на обліку в кримінальній міліції, а також неповнолітнім та молоді, які засуджені умовно, з відстрочкою виконання вироку, та неповнолітнім і молоді, які звільнилися з місць позбавлення волі, безпритульним та бездоглядним дітям.

Основним змістом у системі соціально-профілактичної роботи є:

- соціально-педагогічна профілактика;
- соціально-психологічна допомога;
- соціальна адаптація і реабілітація.

Соціально-педагогічний характер діяльності центрів ССМ активно реалізовується шляхом накопичення і удосконалення форм і методів первинної профілактики. У профілактичній роботі, як свідчить аналіз інформаційно-аналітичних та статистичних звітів центрів ССМ, працівники центрів віддають перевагу масовим формам роботи. Практично кожний четвертий масовий захід (акція, фестивалі, конкурси), організований центрами ССМ і був присвячений питанням профілактики негативних явищ саме у молодіжному середовищі. У діяльності центрів ССМ широко поширені такі масові форми роботи, як акції «Молодь - за здоровий спосіб життя», різноманітні конкурси, вистави, просвітницька робота, яка включає лекторії, розробку та розповсюдження інформаційно-рекламних листівок профілактичного спрямування, виступи на радіо, в телепередачах по формуванню і збереженню знань та навичок здорового способу життя, розрахованих на широкий загаль дітей та молоді.

Однією з найпоширеніших і, на думку центрів ССМ, ефективних форм профілактичної роботи, що досить часто використовується у практиці, залишається лекційна робота, яка насичується новітніми технологіями та прийомами. 43% загальної кількості лекцій проведених центрами ССМ, були присвячені питанням профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, соціальної підтримки молоді девіантної поведінки та осіб, котрі повернулися з місць позбавлення волі. Під час лекцій використовуються профілактичні програми вітчизняних та закордонного авторів, проводяться дискусії, вікторини, рольові ігри тощо.

Варто звернути увагу, що для профілактичної роботи фахівці центрів соціальних служб для молоді широко використовують масові профілактичні акції, які організовують під час Всесвітніх днів без тютюну, боротьби з наркотиками, боротьби зі СНІДом. До проведення масових профілактичних акцій центри ССМ активно залучають різноманітні творчі колективи, котрі підсилюють інформаційні фактори емоційними. Одночасно фахівці та волонтери організовують роздачу пам'яток, буклетів, листівок профілактичного змісту, засобів контрацепції; проводять експрес-опитування, вікторини, конкурси малюнків, плакатів, спортивні змагання тощо. Нерідко практикуються індивідуальні консультації спеціалістами різного профілю.

Соціально-психологічна допомога молоді девіантної поведінки надається як в індивідуальній, так і груповій формі. Спеціалісти ЦССМ впроваджують в практику роботи тренінги для підлітків та молоді з девіантною поведінкою з метою зняття схильності до конфліктну, агресивності, а також для формування здорових навичок і норм поведінки. Тренінги проводяться працівниками центрів ССМ період функціонування таборів, у різних

молодіжних і підліткових клубах, у притулках для неповнолітніх тощо.

Соціально-психологічна допомога клієнтам надається переважно через систему спеціалізованих служб центрів ССМ: консульт-пункти (стаціонарні та виїзні), громадські приймальні, школи здорового способу життя, лекторії, «Телефони Довіри», пункти медико-психологічного консультування.

Стаціонарні консультативні пункти створюються як на базі ЦССМ, так і на базі закладів освіти (у школах-інтернатах, гуртожитках навчальних закладів), Міністерства внутрішніх справ (приймальниках-розподільниках, виховно-трудових колоніях для неповнолітніх) тощо. Виїзні консультативні пункти створюються з метою консультативної допомоги в містах та районах, де відсутні ЦССМ. Можна з впевненістю сказати, що виїзні консультативні пункти залишаються ефективною і майже єдиною формою соціальної роботи в сільській місцевості, де надається індивідуальна і групова допомога. До роботи консультативних пунктів залучаються висококваліфіковані фахівці: юристи, наркологи, сексопатологи тощо.

Основні завдання спеціалізованих пунктів медико-психологічного консультування - надати індивідуальну допомогу підліткам та молоді, які належать до груп ризику. Залучені фахівці проводять не тільки медико-психологічні консультації, а й здійснюють психокорекцію, надають різноманітні види психологічної допомоги.

Однією з форм соціально-психологічної допомоги підліткам та молоді з груп ризику є залучення їх до роботи клубів. З метою активізації цієї роботи у системі центрів ССМ створюється мережа різного типу молодіжних клубів та об'єднань, завданням яких є вироблення у молодих

учасників клубу навичок психологічної стійкості, здорового способу життя.

Соціально-психологічна допомога фахівцями центрів ССМ надається і під час проведення спеціальних рейдів з метою виявлення бездоглядних дітей, неповнолітніх жебраків, дітей, котрі не відвідують школи, дорослих осіб, які втягують неповнолітніх в злочинну діяльність, незаконні дії з наркотичними речовинами. З таким контингентом дітей проводиться психолого-корекційна робота.

Останнім часом одним із напрямів соціальної роботи з молоддю є запровадження патронажного обслуговування сімей, чиї діти перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх за епізодичне вживання алкоголю, наркотичних речовин чи за скоєні правопорушення. З батьками та дітьми проводяться індивідуальні бесіди, надається кваліфікована допомога педагогами, психологами, лікарями.

Для категорії дітей та неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, спеціалісти ЦССМ створюють молодіжні табори соціально-психологічної реабілітації, спеціалізовані та профільні зміни тощо. Саме в цей період у нормальній обстановці дітям та підліткам спеціалісти ЦССМ надають соціально-психологічну допомогу, спрямовану на корекцію поведінки, зняття агресивності, тривожності, на розвиток їхніх комунікативних здібностей.

На сьогодні в нашій державі склалася своєрідна система передачі під патронат центрів ССМ вихованців, які звільняються з ВТК. Центри ССМ спільно з адміністрацією ВТК повідомляють про звільнення ті регіональні центри ССМ, куди від'їжджає звільнений. Отримавши повідомлення, фахівці центрів ССМ проводять обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, куди

повернеться звільнений підліток, надають психолого-педагогічні консультації батькам.

Після повернення підлітків за місцем проживання фахівці центрів ССМ не залишають їх поза увагою, систематично проводять патронаж неповнолітніх, організовують консультації психолога, юриста, допомагають в оформленні прописки, працевлаштуванні, інформують про навчальні заклади, курси, де вони можуть оволодіти професією.

Література:

1. Андрущенко В. П., Соціальна робота: менеджмент соціальної роботи / В. П. Андрущенко, І. І. Мигович, В. П. Бех, М. І. Михальченко. К. : ДЦССМ, 2003. Кн.7. 135 с.

2. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.

3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. К., 1999. 208 с.

4. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.

5. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

6. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

7. Соціальна педагогіка : підручник. 5-ге вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

8. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: затверджено постановою КМУ від 12 травня 2004 року № 608. *Урядовий кур'єр*. 2 червня 2004 року.

9. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями: затверджено постановою КМУ від 8 вересня 2005 року № 877. *Урядовий кур'єр*. 28 вересня 2005 року.

Тематика рефератів: «Девіантна поведінка дітей та молоді: причини виникнення», «Види девіантної поведінки», «Адиктивна поведінка та її причини»,

«Делінквентна поведінка», «Суїцидальна поведінка молоді», «Профілактика девіантної поведінки».

Рекомендована література

Базова

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.

2. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. пос. / А. А. Колупаєва, Л.О. Савчук. К. : Наук. світ, 2010. 196 с.

3. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 234 с.

4. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. К. : Кондор, 2005. 560 с.

5. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

6. Соціальна педагогіка : підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. К. : Слово, 2011. 488 с.

7. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко ; за ред. О. В. Безпалько. К. : Академвидав, 2013. 321 с.

8. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями / Капська А. Й., Пеша І. В., Міхеєва О. Ю., Соляник М. Г. К. : «Видавничий Дім «Слово», 2015. 328 с.

9. Психолого-педагогічні засади виявлення та подолання насилля у підлітковому середовищі : навчально-методичний посібник / С. І. Якименко, І. А. Хозраткулова. К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. 232 с.

10. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підручник / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. 2-ге вид., стереотип. К. : МАУП, 2003. 232 с.

Допоміжна

1. Андрущенко В. П., Соціальна робота: менеджмент соціальної роботи / В. П. Андрущенко, І. І. Мигович, В. П. Бех, М. І. Михальченко. К. : ДЦССМ, 2003. Кн.7. 135 с.
2. Антонов Л. И. Социология семьи / Л. И. Антонов, В. М. Медков. М., 1994. 304 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. К.: ЦНЛ, 2003. 214 с.
4. Ващук Ф. Г. Шкільна психологічна служба / Ващук Ф. Г., Козубовська І. В., Сагарда В. В. *Школа*. 2001. №5. С. 19-24.
5. Виховна робота в закладах освіти України : збірник нормативних документів та методичних рекомендацій з питань організації виховної роботи / МО України: упоряд. С. В. Кириленко, С. І. Кривонос. К.: ІСДО, 1995. 421 с.
6. Вишневський О. Методи і чинники сучасного українського виховання. Дрогобич : Рідна школа, 1996. 87 с.
7. Гнутель Я. В. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика. Тернопіль, 1998. 221 с.
8. Головатий М. Ф. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій / Головатий М. Ф., Лукашевич М. П., Дмитренко Г. А. К. : МАУП, 2002. 376 с.
9. Гончаров В. Соціальна робота з неблагополучними родинами : практичний аспект. *Соціальний захист*. 2005. № 6. С. 16-18.
10. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : затверджено постановою КМУ від 27 серпня 2004 р. № 1126. *Урядовий кур'єр*. 10 вересня 2004 р. № 170.
11. Загальнодержавна програма підтримки дітей та молоді на 2004-2008 рр. : затверджено Законом України від

18 листопада 2003 року № 1281-IV. *Урядовий кур'єр*. 17 грудня 2003. № 238.

12. Зверєва І. Д. Соціальна робота в Україні / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько. К. : Центр навч. л-ри, 2004. 256 с.

13. Зобенько Н. А. Робота психологічної служби з неблагополучними сім'ями. *Наук. вісник УжДУ. Серія Педагогіка і соціальна робота*. К., 1998. С.102-105.

14. Іванова О. Л. Менеджмент в соціальній роботі : метод. рекомендації до навч. курсу для магістеріуму. К., Ужгород, 2000. 42 с. 6 16.

15. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. К. : УДЦССМ, 2001. 220 с.

16. Капська А. Й. Соціальна робота. К., 2005. 327 с.

17. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М. : «Академия», 2002. 351 с.

18. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверєва, С. Р. Хлебик. К., 1997. 344 с

19. Комплексна допомога бездоглядним і безпритульним дітям : метод. пос. / за ред. Зверєвої І. Д., Петрович Ж. В. К. : Калита, 2010. 376 с.

20. Конвенція про права дитини / Нью-Йорк, ЮНІСЕФ, 1991. К., 2002.

21. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу : Іст.-етнограф. нарис. К., 1996.

22. Крайг Г. Психология развития. СПб., 2000. 240 с.

23. Крейн Э. Теории развития личности. СПб., 2002. 424 с.

24. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання : навч. пос. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. К. : Знання, 2006. 328 с.

25. Мигович І. І. Соціальна робота. Ужгород: УДУ, 1999. 178 с.

26. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. К., 1997. 137 с.
27. Мудрик А. В. Социальная педагогіка : уч. пособие. М., 1999.
28. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки / За заг. ред. Т. Алексєєнко. К., 2007.
29. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді. К., 2000. 240 с.
30. Сімейно орієнтована соціальна робота: практичні аспекти : конспект лекцій / За заг. ред. В. О. Кузьмінського та С. С. Лукашова ; автори-упоряд.: Кузьмінський В. О., Лукашов С.С. К. : Молодь, 2010. 128 с.
31. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За ред. А. Й.Капської, І. М.Пінчук, С. В. Толстоухової. К. : УДЦССМ, 2000. 234 с.
32. Сманцер А. П. Превентивная педагогика : методология, теория, методика / А. П. Сманцер, Е. М. Рангелова. Минск : БГУ, 2008. 264 с.
33. Сорочинська В. Є Організація роботи соціального педагога : навч. пос. / В. Є. Сорочинська. К. : Кондор, 2010. 210 с.
34. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій. Житомир, 2002. 256 с.
35. Соціальна педагогіка. Частина 1. Основи соціальної педагогіки: Конспект лекцій /укл. А. О.Малько. Х., 1998.
36. Соціальна педагогіка:теорія, технології та історія : навч.-метод. посіб. для підгот. до держ. атест. студ. за осв. рівн. «бакалавр» / за ред. П. Гусака, І. Остапівського. Луцьк : Вежа-Друк, 2013.
37. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: затверджено постановою КМУ від 12 травня 2004 року № 608. *Урядовий кур'єр*. 2 червня 2004 року.

38. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями : затверджено постановою КМУ від 8 вересня 2005 року № 877. Урядовий кур'єр. 28 вересня 2005 року.

39. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. К., 2006. 464 с.

40. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. пос. К. : Центр учб. л-ри, 2012. 248 с.

41. Шептенко П. А. Методика и технология работы социального педагога. / П. А. Шептенко, Г. А. Воронина. М. : Академия, 2007. 206 с.

42. Юр'єва Л. М. Кризові стани : монографія. Дніпропетровськ : АртПрес, 1998. 164 с.

Інтернет ресурси

1. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>. (дата звернення 08.01.2019).

2. Законодавство України. URL: <http://www.rada.kiev.ua/> (дата звернення 8.09.2020 р.)

3. Наукова бібліотека НУВГП (м. Рівне, вул. Олексі Новака, 75). URL: http://nuwm.edu.ua/MySql/page_lib.php (дата звернення 10.01.2019).

4. Цифровий репозиторій НУВГП. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/view/shufr/> (дата звернення 15.09.2020).